

Др Маргит Савовић

ВАСПИТАЊЕ МЛАДИХ ЗА ХУМАНЕ ОДНОСЕ МЕЂУ ПОЛОВИМА

избор текстова

2010

Др Маргит Савовић

ВАСПИТАЊЕ МЛАДИХ ЗА
ХУМАНЕ ОДНОСЕ МЕЂУ
ПОЛОВИМА

ИЗБОР ТЕКСТОВА

Јагодина
2010.

Доцент др Маргит Савовић

**ВАСПИТАЊЕ МЛАДИХ ЗА ХУМАНЕ ОДНОСЕ
МЕЂУ ПОЛОВИМА**

Избор текстова

ИЗДАВАЧ:

Педагошки факултет у Јагодини

За издавача:

Уредник:

Др Маргит Савовић

Рецензенти:

Проф. др Бранко Јовановић

Доц. др Весна Трифуновић

Графичка обрада:

Марко Добранић

Корице:

Марко Добранић

Тираж:

300 примерака

Јагодина

2010

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	4
I ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА	
1. Закон о равноправности полова	5
2. Конвенција о правима детета.....	22
3. Права жена	28
4. Репродуктивна права младих	33
5. Европске тенденције	37
II. ПОРОДИЦА И ЊЕНА ФУНКЦИЈА У РАЗВОЈУ ЛИЧНОСТИ	
1. Интерполна борба у оквиру врста- могући модус настанка човека	41
2. Породично васпитање младих данас	46
3. Јан Амос Коменски: Материнска школа (фрагменти)	53
4. Положај жене-мајке у транзицији	56
III. ДЕМОГРАФСКИ И ЗДРАВСТВЕНИ АСПЕКТИ ПЛАНИРАЊА ПОРОДИЦЕ	
1. Обнављање становништва Србије	58
2. Здравствени аспект планирања породице	75
3. Значај полног понашања за репродуктивно здравље адолесцената	81
IV ПСИХОЛОШКИ АСПЕКТИ ПЛАНИРАЊА ПОРОДИЦЕ	
1. Оптимално функционисање породице	91
2. Психолошка припремљеност младих за планирање породице	91
3. Поремећени односи у породици и њихов утицај на партнерске односе ..	96
4. Избор партнера и партнерски односи	100
V ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА	
1. Популациона политика – дефиниција и функција	103
2. Улога и значај предшколских установа у популационој политици	114
VI ИЗВОРИ	125

ПРЕДГОВОР

Књига је намењена студентима педагошких факултета, који васпитање за хумане односе међу половима изучавају као изборни предмет, на трећој години смера Васпитач у предшколским установама, као и студентима на дошколовању који се одреде за овај предмет.

Основни критеријум при избору текстова била је намера да се студенти упознају са најзначајнијим аспектима васпитања за хумане односе међу половима и то, првенствено са законском регулативом која све више добија на значају. Затим смо одабрали текстове из области породичне педагогије који предочавају утицај породице на развој личности али и свеобухватну кризу породице како у свету тако и код нас.

Важна су и питања здравственог и психолошког аспекта планирања породице. Наиме, васпитање за хумане односе међу половима и за одговорно родитељство почиње још у пренаталном периоду и све више добија на значају како дете расте. Модел који родитељи пружају деци својим понашањем, међусобним односом, биће један од одлучујућих фактора приликом избора партнера и заснивања сопствене породице.

Посебну пажњу посветили смо популационој политици која не треба да буде само брига државе већ и индивидуални осећај одговорности за опстанак и развој нације. На крају књиге доносимо текст о конкретној улози и значају предшколских установа у популационој политици као доказ да васпитање младих за хумане односе међу половима задатак чије спровођење почиње још у раном детињству.

Неки текстови у књизи су незнатно скраћивани, не због тога што изостављени делови нису значајни, већ због захтева да књига не буде сувише обимна.

Извор сваког текста и аутор означен је на крају текста почетним словом имена и презименом аутора, затим редним бројем извора у списку литературе који се налази на крају књиге, с бројем страна.

Студентима желимо успешан рад !

Приређивачи

I ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА

1. ЗАКОН О РАВНОПРАНОСТИ ПОЛОВА

I ОСНОВНЕ ОДРЕДБЕ

1. Предмет уређивања

Члан 1.

Овим законом уређује се стварање једнаких могућности остваривања права и обавеза, предузимање посебних мера за спречавање и отклањање дискриминације засноване на полу и роду и поступак правне заштите лица изложених дискриминацији.

Поштовање међународних стандарда и уставно јемство

Члан 2.

Равноправност полова подразумева равноправно учешће жена и мушкараца у свим областима јавног и приватног сектора, у складу са општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима, Уставом Републике Србије (у даљем тексту: Устав) и законима, и сви су дужни да је поштују.

Јемчи се равноправност полова, у складу са општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима, Уставом и законима.

Одредбе овог закона не могу се тумачити на начин који би довео до укидања или ограничења неког постојећег права утврђеног другим прописом.

Државни органи, органи аутономних покрајина, органи јединица локалне самоуправе, организације којима је поверено вршење јавних овлашћења, као и правна лица која оснива или финансира у целини, односно у претежном делу Република Србија, аутономна покрајина и јединица локалне самоуправе (у даљем тексту: органи јавне власти) дужни су да прате остваривање равноправности засноване на полу у свим областима друштвеног живота, примену међународних стандарда и Уставом зајемчених права у овој области.

Политика једнаких могућности

Члан 3.

Органи јавне власти развијају активну политику једнаких могућности у свим областима друштвеног живота.

Политика једнаких могућности подразумева равноправно учешће полова у свим фазама планирања, доношења и спровођења одлука које су од утицаја на положај жена и мушкараца.

Дискриминација

Члан 4.

Дискриминација по основу пола је свако неоправдано прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства) које има за циљ или последицу да лицу или групи отежа, угрози, онемогући или негира признање, уживање или остваривање људских права и слобода у политичкој, економској, друштвеној, културној, грађанској, породичној и другој области.

Дискриминацијом се сматра и ако се према лицу неоправдано поступа лошије него што се поступа према другој, искључиво или углавном што је тражило или намерава да тражи правну заштиту од дискриминације или је понудило или намерава да понуди доказе о дискриминаторском поступању.

Под неоправданим разликовањем, искључивањем, ограничавањем и поступањем или другим предузетим мерама, у смислу овог закона, нарочито се сматра ако:

- 1) предузета мера није оправдана законитим или легитимним циљем;
- 2) не постоји сразмера између предузетих мера и циља који се предузетим мерама остварује.

Непосредна дискриминација

Члан 5.

Непосредна дискриминација јесте свако неоправдано разликовање, искључивање или ограничавање којима се у истој или сличној ситуацији било којим актом или радњом органа јавне власти, послодавца или пружаоца услуге, лице или група лица стављају или су стављени у неповољнији положај, односно којим би могли бити стављени у неповољнији положај по основу пола.

Посредна дискриминација

Члан 6.

Посредна дискриминација је свако неоправдано разликовање, искључивање или ограничавање којима се у истој или сличној ситуацији лице односно група лица, на основу пола као личног својства, ставља у неповољнији положај доношењем акта или вршењем радње која је привидно заснована на начелу једнакости и недискриминације.

Посебне мере за постизање равноправности полова

Члан 7.

Не сматра се дискриминацијом ни повредом начела једнаких права и обавеза доношење посебних мера ради отклањања и спречавања неједнаког положаја жена и мушкараца и остваривања једнаких могућности полова.

Члан 8.

Нико не сме трпети штетне последице због тога што је као сведок или жртва дискриминације по основу пола дао исказ пред надлежним органом или упозорио јавност на случај дискриминације.

Општа забрана злоупотребе права

Члан 9.

Забрањено је вршење права утврђених овим законом противно циљу у коме су призната или са намером да се повреди или ограничи права других или да се изазову озбиљне последице по безбедност, јавни поредак и морал.

Значење појмова

Члан 10.

Поједини појмови, у смислу овог закона, имају следеће значење:

- 1) пол се односи на биолошке карактеристике лица;
- 2) род је појам који означава друштвено успостављене улоге, положаје и статусе жена и мушкараца у јавном и приватном животу, а из којих услед друштвених, културних и историјских разлика проистиче дискриминација заснована на биолошкој припадности одређеном полу;
- 3) посебна мера јесте мера привременог карактера усмерена на укидање неједнакости и убрзавање и постизање пуне равноправности полова у пракси;
- 4) једнаке могућности представљају поштовање и остваривање људских права заснованих на полу у свим областима друштвеног живота и могућност равноправног коришћења резултата који произлазе из развоја друштва;
- 5) насиље засновано на полу јесте понашање којим се угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство, или наноси материјална штета лицу, као и озбиљна претња таквим понашањем, које спречава или ограничава неко лице да ужива права и слободе на принципу равноправности полова;
- 6) узнемиравање јесте сваки нежељени вербални, невербални или физички акт, учињен са намером или који има за последицу повреду достојанства и изазивање страха или стварање непријатељског, понижавајућег, деградирајућег или увредљивог окружења, заснован на полу;
- 7) сексуално узнемиравање јесте нежељени вербални, невербални или физички акт сексуалне природе, учињен са намером или последицом повреди личног достојанства, стварања застрашујућег, непријатељског, деградирајућег или увредљивог окружења, заснован на полу;
- 8) сексуално уцењивање јесте свако понашање одговорног лица које, у намери тражења услуга сексуалне природе, уцени другог да ће у случају одбијања пружања тражених услуга против њега или њему блиског лица изнети нешто што може шкодити њеној или његовој части или угледу;

9) послодавац јесте правно или физичко лице које запошљава, односно радно ангажује једно или више лица, осим органа јавне власти;

10) пружалац услуга јесте свако физичко, односно правно лице које другим физичким и правним лицима пружа одређене услуге из своје надлежности одређене законом, односно оснивачким актом.

Термини којима су у овом закону означени положаји, професије, односно занимања, изражени у граматичком мушком роду, подразумевају природни мушки и женски род лица на које се односе.

II ЗАПОШЉАВАЊЕ, СОЦИЈАЛНА И ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА

Једнаке могућности

Члан 11.

Послодавац је дужан да запосленима, без обзира на пол, обезбеди једнаке могућности и третман, а у вези са остваривањем права из радног односа и по основу рада, у складу са законом којим се уређује рад.

Не сматрају се дискриминацијом или повредом принципа једнаких могућности:

1) посебне мере за повећање запослености и могућности запошљавања мање запосленог пола;

2) посебне мере за повећање учешћа мање заступљеног пола у стручном оспособљавању и обезбеђивању једнаких могућности за напредовање;

3) друге посебне мере, утврђене у складу са законом

Евиденција и документација о полној структури запослених

Члан 12.

Послодавац је дужан да води евиденцију о полној структури запослених у складу са законом којим се уређују евиденције у области рада и да податке из тих евиденција да на увид инспекцији рада и органу надлежном за равноправност полова, а на начин и у складу са законом којим се уређује заштита података о личности. Подаци и информације о полној структури запослених обрађују се и евидентирају као статистички.

План мера за отклањање или ублажавање неравномерне заступљености полова и извештај о спровођењу

Члан 13.

Послодавац који има у радном односу више од 50 запослених на неодређено време дужан је да усвоји план мера за отклањање или ублажавање неравномерне заступљености полова за сваку календарску годину, најкасније до 31. јануара.

Послодавац је дужан да сачини годишњи извештај о спровођењу плана

мера из става 1. овог члана најкасније до 31. јануара текуће године за претходну годину. План мера и извештај из ст. 1. и 2. овог члана послодавац је дужан да достави министарству надлежном за послове равноправности полова. Садржај и начин достављања плана мера и извештаја из ст. 1. и 2. овог члана прописује министар надлежан за послове равноправности полова.

Једнака доступност послова и положаја

Члан 14.

Ако заступљеност мање заступљеног пола у свакој организационој јединици, на руководећим местима и у органима управљања и надзора износи мање од 30%, органи јавне власти су дужни да примене афирмативне мере у складу са Законом о државним службеницима и Законом о државној управи.

Заснивање радног односа и радно ангажовање

Члан 15.

Приликом јавног оглашавања послова и услова за њихово обављање и одлучивања о избору лица која траже запослење ради заснивања радног односа или другог вида радног ангажовања, није дозвољено прављење разлике по полу, осим ако постоје оправдани разлози утврђени у складу са законом којим се уређује рад.

Распоређивање и напредовање

Члан 16.

Припадност полу не може да буде сметња напредовању на послу. Одсуствовање са посла због трудноће и родитељства не сме да буде сметња за избор у више звање, напредовање и стручно усавршавање. Одсуствовање са посла због трудноће и родитељства не сме да буде основ за распоређивање на неодговарајуће послове и за отказ уговора о раду у складу са законом којим се уређује рад.

Једнака зарада за исти рад или рад једнаке вредности

Члан 17.

Запослени, без обзира на пол, остварују право на једнаку зараду за исти рад или рад једнаке вредности код послодавца, у складу са законом којим се уређује рад.

Узнемиравање, сексуално узнемиравање и сексуално уцењивање

Члан 18.

Узнемиравање, сексуално узнемиравање или сексуално уцењивање на раду или у вези са радом које чини запослени према другом запосленом сма-

тра се повредом радне обавезе која представља основ за отказ уговора о раду, односно за изрицање мере престанка радног односа, као и основ за удаљење запосленог са рада.

О околностима које указују да је изложен узнемиравању, сексуалном узнемиравању или сексуалном уцењивању запослени писменим путем обавештава послодавца и тражи ефикасну заштиту.

Стручно усавршавање и обука

Члан 19.

У сваком циклусу стручног усавршавања или обуке послодавац води рачуна о томе да заступљеност полова одсликава у највећој могућој мери структуру запослених код послодавца, или у организационој јединици за коју се врши обука и о томе извештава у годишњем извештају из члана 13. став 2. овог закона.

Престанак радног односа и радног ангажовања

Члан 20.

Покретање поступка од стране запосленог због дискриминације по основу пола, узнемиравања, сексуалног узнемиравања или сексуалног уцењивања не могу се сматрати оправданим разлогом за отказ уговора о раду, односно престанак радног и другог (уговорног) односа по основу рада, нити могу бити оправдан основ да се запослени прогласи вишком запослених у складу са прописима који уређују рад.

Колективно преговарање

Члан 21.

Синдикати и удружења послодаваца дужни су да, приликом образовања одбора за преговоре у складу са законом којим се уређује рад, обезбеде најмање 30% представника мање заступљеног пола, односно број представника мање заступљеног пола пропорционално учешћу тог пола у чланству у синдикатима и удружењима послодаваца.

Подстицање запошљавања

Члан 22.

Организација надлежна за послове запошљавања обезбеђује једнаку доступност пословима и једнакост у поступку запошљавања оба пола. Подстицање запошљавања и самозапошљавања мање заступљеног пола није у супротности са начелом из става 1. овог члана.

Организација надлежна за послове запошљавања подстиче запошљавање и самозапошљавање мање заступљеног пола укључивањем већег броја лица тог пола у поједине мере активне политике запошљавања.

Мерама активне политике запошљавања обезбеђују се: афирмација једнаких могућности на тржишту рада; каријерно вођење, професионално информисање, саветовање и индивидуални план запошљавања; додатно образовање и обуке; друге активности усмерене на подстицање samozapošljavanja и запошљавања мање заступљеног пола.

Социјална заштита

Члан 23.

Забрањена је дискриминација по основу пола приликом остваривања и уживања права из области социјалне заштите, без обзира на субјекте који организују и спроводе ову заштиту. За побољшање материјалног положаја самохраних и незапослених родитеља издвајање буџетских средстава утврђује се на нивоу Републике Србије, аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе, у складу са законом.

Здравствена заштита

Члан 24.

Приликом остваривања права на здравствену заштиту забрањена је дискриминација по основу пола. Република Србија обезбеђује здравствену заштиту жена и мушкараца оснивањем здравствених установа на примарном, секундарном и терцијарном нивоу, у складу са законом којим се уређује здравствена заштита.

Здравствена заштита жена обухвата нарочито:

- 1) превенцију и рано откривање болести;
- 2) здравствену заштиту у вези са планирањем породице, у току трудноће, порођаја и материнства;
- 3) здравствену заштиту у случају болести и повреда, у складу са законом којим се уређује здравствена заштита.

Радно време установа социјалне и здравствене заштите

Члан 25.

Установе социјалне и здравствене заштите дужне су да организацију рада и распоред радног времена прилагоде потребама корисника.

III ПОРОДИЧНИ ОДНОСИ

ПОРОДИЧНИ ЖИВОТ

Члан 26.

Свако је равноправан, без обзира на породични и брачни статус. Брак и ванбрачна заједница

Члан 27.

Супружници и ванбрачни партнери равноправни су, у складу са законом.

Рађање

Члан 28.

Свако лице у генеративном добу има право на здравствену заштиту и пружање здравствених услуга које се односе на планирање породице, без обзира на пол. Партнери су равноправни у планирању броја деце, приступу информацијама, образовању и средствима која им омогућавају коришћење ових права.

Дискриминацијом се не сматрају посебне мере којима се подстиче рађање и посебне мере заштите и унапређења репродуктивног здравља жена.

Насиље у породици

Члан 29.

Сви чланови породице имају једнако право на заштиту од насиља у породици.

Дискриминацијом се не сматрају посебне мере и програми намењени:

1) жртвама насиља у породици којима се обезбеђује социјална, правна и друга помоћ и накнада, у циљу заштите од насиља у породици и отклањања и ублажавања последица насиља;

2) збрињавању жртава насиља, у циљу спречавања насиља и остваривања њиховог права на живот без насиља (сигурне куће и др.);

3) извршиоцима насиља у породици, у циљу спречавања даљег насиља.

Органи јавне власти дужни су да планирају, организују, спроводе и финансирају мере намењене подизању свести јавности о потреби спречавања насиља у породици.

IV. ОБРАЗОВАЊЕ, КУЛТУРА И СПОРТ

Једнаке могућности

Члан 30.

Образовне и научне установе као и установе за стручно оспособљавање не смеју вршити дискриминацију засновану на полу, нарочито у вези са:

1) условима за пријем и за одбијање пријема у установу;

2) условима и могућностима приступа сталном образовању, укључујући све програме за образовање одраслих и програме функционалног описмењавања;

- 3) условима за искључење из процеса образовања, научног рада и стручног усавршавања;
- 4) начином пружања услуга и давања погодности и обавештења;
- 5) оценом знања и вредновањем постигнутих резултата;
- 6) условима за стицање стипендија и других врста помоћи за школовање и студије; условима за избор или стицање звања, професионалног усмеравања, стручног усавршавања и стицања диплома;
- 7) условима за напредовање, доквалификацију или преквалификацију.

Равноправност полова као саставни део образовања

Члан 31.

Васпитање о равноправности полова је саставни део предшколског, основног, средњег и високог образовања, као и трајног учења.

У оквиру наставних планова и програма, односно студијских програма, обезбеђује се васпитање о равноправности полова, у циљу превазилажења ограничавајућих улога заснованих на полу, ослобађања од стереотипа заснованих на полу и предрасуда заснованих на полу.

У оквиру наставних планова и програма обезбеђује се и посебно одговарајуће информисање и образовање из области сексуалног образовања и репродуктивног здравља.

Органи државне управе надлежни за образовање, односно образовне установе, у поступку доношења наставних планова и програма, односно студијских програма, и приликом утврђивања стандарда уџбеника, наставних метода и норматива школских простора и опреме, дужни су да омогуће спровођење политике једнаких могућности жена и мушкараца.

Равномерна заступљеност полова

Члан 32.

Овлашћени предлагач предлаже најмање 30% представника мање заступљеног пола приликом именовања чланова управних и надзорних органа у јавним службама.

Посебне мере

Члан 33.

У циљу обезбеђивања услова за напредовање и потпуније укључивање у процес образовања и професионалног усавршавања, органи јавне власти надлежни за образовање дужни су да предузимају посебне мере за укључивање у ове процесе ученика или група ученика који због своје културе, традиције и друштвено-економских услова рано напуштају школу.

Могу се предузети и мере за посебну подршку ученицима или групама ученика за прелазак са нижег на виши образовни ниво, односно настављање

школовања. Органи јавне власти надлежни за образовање утврђују посебне програме за враћање ученика из става 1. овог члана у школе и друге образовне установе.

Органи јавне власти надлежни за образовање могу предузети и друге посебне мере, а нарочито мере за подстицање информатичког, техничког и технолошког образовања мање заступљеног пола.

Равноправна заступљеност полова у спорту

Члан 34.

Образовне установе дужне су да обезбеде једнаке услове за активно бављење спортом, независно од пола, и да предузимају мере подстицања физичког вежбања и спортских активности за девојчице и жене.

Спортске организације и удружења дужни су да обезбеде равноправан третман полова у развијању и финансирању спортских активности.

Спортске организације и удружења дужни су да обезбеде равноправну заступљеност полова у органима управљања тих организација и удружења.

V ПОЛИТИЧКИ И ЈАВНИ ЖИВОТ

Једнаке могућности политичког и другог деловања

Члан 35.

Право на учлањење у политичку странку, активно учешће у раду и учешће у органима политичке странке остварује се без дискриминације по основу пола, у складу са актима политичке странке.

Политичке странке усвајају сваке четири године план деловања са посебним мерама за подстицање и унапређење равномерне заступљености жена и мушкараца у органима странке, и приликом предлагања кандидата за изборе посланика и одборника.

Синдикати и струковна удружења усвајају сваке четири године план деловања са посебним мерама за подстицање и унапређење равномерне заступљености жена и мушкараца у својим органима.

Политичке странке, синдикати и струковна удружења план деловања са посебним мерама објављују на својој званичној интернет презентацији а политичке странке чији су кандидати изабрани за посланике, односно одборнике достављају и Одбору за равноправност полова у Народној скупштини Републике Србије.

Политичке странке, синдикати и струковна удружења дужни су да обавезе из ст. 2, 3. и 4. овог члана први пут испуне до 1. децембра 2010. године од када тече рок из ст. и 3. овог члана.

Бирачко право

Члан 36.

Бирачко право, без дискриминације по основу пола, обезбеђује се у складу са Уставом и законом.

Равномерна заступљеност и једнаке могућности приступа у органима извршне власти, јавним, финансијским и другим институцијама

Члан 37.

Равноправност полова обезбеђује се приликом кандидовања за председника Републике, посланике и одборнике, на начин и у складу са прописима којима се уређују избори.

Равноправност полова обезбеђује се приликом кандидовања за изборе на све функције и именована у органе јавне власти, финансијске и друге институције. Равноправност полова обезбеђује се у току спровођења изборног поступка кроз састав и рад органа за спровођење избора, у складу са прописима којима се уређују избори.

Учешће у међународној сарадњи

Члан 38.

Сви имају једнако право да равноправно и без дискриминације учествују у међународној сарадњи која се остварује у оквиру спољне политике Републике Србије, а у складу са надлежностима Републике Србије, аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе, као и да буду представљени и учествују у раду међународних организација и институција.

Приликом избора или именована делегација које представљају Републику Србију, састав делегација обавезно мора да чини најмање 30% лица мање заступљеног пола, у складу са међународним стандардима.

Одредбе става 2. овог члана примењују се и на међународну сарадњу коју остварују аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе у складу са Уставом и законима прописаних надлежности.

Обавезе органа јединица локалне самоуправе

Члан 39.

Органи јединица локалне самоуправе, у оквиру својих надлежности, обезбеђују равноправност полова и остваривање једнаких могућности.

Органи јединица локалне самоуправе подстичу и унапређују равноправност полова, у оквиру својих надлежности и послова везаних за равноправност полова. У процесу усвајања развојних планова и других аката, надлежни органи јединица локалне самоуправе разматрају мере и активности које су у функцији равноправности полова и остваривања једнаких могућности.

У органима јединица локалне самоуправе, у оквиру постојеће

организације и акта о унутрашњем уређењу и систематизацији, организује се стално радно тело или одређује запослени за родну равноправност и обављање послова остваривања једнаких могућности, у складу са овим законом.

Статистичка евиденција

Члан 40.

Статистички подаци који се прикупљају, евидентирају и обрађују на нивоу Републике Србије, аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе, као и у установама и организацијама које обављају јавна овлашћења, јавним предузећима и привредним друштвима, морају бити исказани по полу.

Статистички подаци из става 1. овог члана саставни су део статистичког информационог система Републике Србије и доступни су јавности, у складу са законом.

Јавно информисање

Члан 41.

Информације путем средстава јавног информисања не смеју садржавати нити подстицати дискриминацију засновану на полу

Одредбе става 1. овог члана односе се и на све видове реклама и пропагандног материјала. Средства јавног информисања дужна су да кроз своје програме развијају свест о равноправности заснованој на полу као и да предузимају одговарајуће мере ради измене друштвених и културних образаца, обичаја и сваке друге праксе, који условљавају стереотипе, предрасуде и дискриминацију утемељену на идеји о подређености, односно надређености одређеног пола.

Удружења

Члан 42.

Удружења чији су циљеви везани за унапређење равноправности полова имају право да прате остваривање равноправности полова и указују на дискриминацију, као и да састављају и објављују извештаје о својим налазима.

Удружења из става 1. овог члана активно учествују у остваривању равноправности полова, предлагању посебних мера и стварању услова за постизање равноправности полова, као и приликом састављања извештаја о остваривању равноправности полова.

Удружења из става 1. овог члана имају своје представнике у радном телу Владе надлежном за равноправност полова, које образује и чије чланове именује Влада.

VI СУДСКА ЗАШТИТА

Грађанскоправна заштита

Члан 43.

Свако лице коме је повређено право или слобода због припадности одређеном полу може да покрене поступак пред надлежним судом и да захтева:

- 1) утврђивање повреде извршене дискриминаторским поступањем;
- 2) забрану вршења радњи од којих прети повреда;
- 3) забрану даљег предузимања, односно понављања радњи које су изазвале повреду;
- 4) стављање ван промета средстава, односно предмета којима је извршена повреда (уџбеници који дискриминаторски или стереотипно представљају пол, штампана гласила, рекламни, пропагандни материјал и др.);
- 5) отклањање повреде и успостављање положаја, односно стања пре извршене повреде;
- 6) накнаду материјалне и нематеријалне штете.

Поступак из става 1. овог члана могу покренути, уз сагласност дискриминисаног лица, у његово име, синдикат или удружења чији су циљеви везани за унапређење равноправности полова. Ови субјекти могу се придружити тужиоцу у својству умешаца.

У случају дискриминације којом су повређена права већег броја лица, субјекти из става 2. овог члана могу покренути поступак у своје име. Лице чије је право повређено може се придружити тужиоцу у својству умешаца.

После ступања у поступак, односно после покретања поступка, субјекти из става 2. овог члана могу преко средстава јавног информисања или на други погодан начин обавестити друга оштећена лица, синдикате и удружења о покренутој парници и позвати их да се, као умешаци или као супарничари, придруже тужиоцу.

Нови тужилац може накнадно ступити у парницу уз тужиоца и без пристанка туженог после његовог упуштања у расправљање о главној ствари.

Поступак у парницама за остваривање грађанскоправне заштите

Члан 44.

Уколико овим законом нису предвиђена посебна правила, у парницама за остваривање грађанскоправне заштите због дискриминације по основу пола сходно се примењују одредбе закона којим се уређује парнични поступак.

Покретање поступка

Члан 45.

Поступак у парници за остваривање грађанскоправне заштите због дискриминације по основу пола може бити покренут и пре окончања поступка за заштиту права из рада и по основу рада пред надлежним органом.

Надлежност

Члан 46.

У парницама за остваривање грађанскоправне заштите због дискриминације по основу пола надлежан је суд опште месне надлежности, према закону којим се уређују судови.

Осим суда опште месне надлежности, за одлучивање у парницама из става 1. овог члана надлежан је и суд на чијем подручју тужилац има пребивалиште, односно боравиште.

Хитност поступка

Члан 47.

Поступак у парницама за остваривање грађанскоправне заштите због дискриминације по основу пола нарочито је хитан. Прво рочиште мора се одржати у року од 15 дана од дана пријема тужбе. Рок за одговор на тужбу је осам дана.

Одлуку о предлогу за издавање привремене мере суд је дужан да донесе у року од три дана од дана пријема предлога.

Рок за приговор против одлуке о привременој мери износи 48 сати од пријема одлуке. Одлука о приговору доноси се у року од наредних 48 сати.

Рок за жалбу против одлуке у парници за остваривање грађанскоправне заштите због дискриминације по основу пола јесте осам дана, а другостепени суд дужан је да одлучи по жалби у року од три месеца од дана њеног подношења, у складу са законом којим се уређује парнични поступак.

Ослобађање од претходног плаћања трошкова поступка

Члан 48.

У поступку у парницама за остваривање грађанскоправне заштите због дискриминације по основу пола, тужилац је ослобођен претходног плаћања трошкова поступка, који се исплаћују из средстава суда.

Претпоставка кривице и терет доказивања

Члан 49.

Не може се доказивати да је непосредна дискриминација по основу

пола учињена без кривице, ако је међу странкама неспорно или је суд утврдио да је извршена радња непосредне дискриминације.

Ако је у току поступка тужилац учинио вероватним да је извршен акт дискриминације по основу пола, терет доказивања да услед тог акта није дошло до повреде начела једнакости, односно начела једнаких права и обавеза, сноси тужени.

Привремене мере

Члан 50.

Пре покретања или у току поступка у парници за остваривање грађанскоправне заштите због дискриминације по основу пола, дискриминисано лице, односно субјекти који су овлашћени на покретање поступка, могу захтевати одређивање привремене мере којом се забрањује дискриминаторско поступање до правноснажног окончања поступка.

Предлагач мора учинити вероватним да постоји конкретна опасност повреде права због дискриминаторског поступања и да би без одређивања привремене мере наступила знатна материјална или нематеријална штета.

Под условима из ст. 1. и 2. овог члана суд може по службеној дужности одредити привремену меру.

Жалба против решења о одређивању привремене мере не одлаже извршење решења.

Евиденција и документација о заштити

Члан 51.

Суд је дужан да све правноснажне одлуке донете у парницама за остваривање грађанскоправне заштите због дискриминације по основу пола достави и министарству надлежном за послове равноправности полова.

Министарство надлежно за послове равноправности полова дужно је да води евиденцију о свим правноснажним одлукама донетим у парницама за остваривање грађанскоправне заштите због дискриминације по основу пола.

Начин вођења евиденције и документације прописује министар надлежан за послове равноправности полова.

VII НАДЗОР НАД ПРИМЕНОМ ЗАКОНА

Надзор

Члан 52.

Министарство надлежно за послове равноправности полова врши надзор над применом овог закона.

Министарство надлежно за послове равноправности полова подноси најмање једном годишње извештај о стању заштите и унапређења равноправности полова Влади и надлежном одбору Народне скупштине.

На територији аутономне покрајине надзор над применом овог закона врши надлежни покрајински орган, као поверени посао.

Надзор над вршењем поверених послова врши министарство надлежно за послове равноправности полова.

Казнене одредбе

Члан 53.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај установа ако изврши дискриминацију засновану на полу у вези са: условима за пријем и за одбијање пријема у установу; условима и могућностима приступа сталном образовању, укључујући све програме за образовање одраслих и програме функционалног описмењавања; условима за искључење из процеса образовања, научног рада и стручног усавршавања; начином пружања услуга и давања погодности и обавештења; оценом знања и вредновањем постигнутих резултата; условима за стицање стипендија и других врста помоћи за школовање и студије; условима за избор или стицање звања, професионалног усмеравања, стручног усавршавања и стицања диплома; условима за напредовање; доквалификацију или преквалификацију (члан 30. став 1. тач. 1-8).

Новчаном казном од 5.000 до 15.000 динара казниће се за прекршај из става овог члана одговорно лице у установи.

Члан 54.

Новчаном казном од 10.000 до 100.000 динара казниће се за прекршај послодавац са својством правног лица ако:

- 1) не изради план мера за обезбеђење равномерне заступљености полова из члана 13. став 1;
- 2) не сачини годишњи извештај о спровођењу плана мера из члана 13. става 2;
- 3) приликом запошљавања или радног ангажовања захтева или користи обавештења о породичном животу или породичним плановима кандидата;
- 4) приликом јавног оглашавања послова, услова за њихово обављање и одлучивања о избору лица ради заснивања радног односа или другог вида радног ангажовања, направи разлику по полу (члан 15);
- 5) приликом распоређивања на посао повреди одредбе о равноправности полова (члан 16);
- 6) повреди одредбе о једнаком плаћању истог рада жена и мушкараца (члан 17)
- 7) не предузме мере да заштити запослено лице од узнемиравања, сексуалног узнемиравања или сексуалног уцењивања (члан 18. став 1);
- 8) не поштује одредбе о равноправној заступљености полова приликом организовања стручног усавршавања или обуке (члан 19);
- 9) запосленом лицу откаже радни однос или уговор о раду су-

протно одредбама овог закона (члан 20).

Новчаном казном од 5.000 до 25.000 динара за прекршај из става 1. овог члана казниће се предузетник.

Новчаном казном од 5.000 до 25.000 динара казниће се за прекршај из става 1. овог члана одговорно лице код послодавца.

Члан 55.

Новчаном казном од 5.000 до 25.000 динара казниће се за прекршај одговорно лице у средству јавног информисања ако се информацијом објављеном у том средству вређа достојанство лица с обзиром на припадност одређеном полу, повређује равноправност лица према полној припадности или подстиче такво повређивање (члан 41).

VIII ПРЕЛАЗНЕ И ЗАВРШНЕ ОДРЕДБЕ

Члан 56.

Министарство надлежно за послове равноправности полова дужно је да донесе подзаконска акта на основу овлашћења из овог закона у року од једне године од дана ступања на снагу овог закона.

Члан 57.

Овај закон ступа на снагу осмог дана од дана објављивања у „Службеном гласнику Републике Србије”, а одредбе члана 12. став 2, чл. 13, 40. и 51. примењиваће се након истека рока од годину дана од дана ступања на снагу овог закона.

6.(Закон о равноправности полова Народна скупштина Републике Србије усвојила је 11. децембра 2009. године)

2. КОНВЕНЦИЈА О ПРАВИМА ДЕТЕТА

Док порекло Конвенције лежи у Општој декларацији о правима човека, покушаји да се у главним цртама дефинишу принципи заштите деце везани су још за Лигу народа. 1924. године, на инсистирање групе организација која се назива Међународни савет за добробит детета, усвојена је једна декларација о правима детета у оквиру Лиге народа као Светска повеља права детета. После другог светског рата, Међународни савет за добробит детета наставио је да инсистира код Уједињених нација да се приступи разради детаљније верзије овог документа.

Декларација о правима детета настала је 1959. године када ју је усвојила Генерална скупштина Уједињених нација. Спровођење овог документа у живот зависиће од акција које буду предузимали одрасли – били то родитељи, групе грађана, владе, друштвено-политичке организације или међународна заједница. Ова конвенција има смисла јер задире у многа подручја и доноси бројне новине. Она није само кодекс постојећих закона који се односе на децу, већ представља пробој у кључне области као што је усвајање деце, заштита дететове личности, сексуално искоришћавање, небрига и злоупотреба дрога.

Документ почива на три основна принципа: учествовање, заштита и опстанак. Прво, деци се гарантује право на живот, име и држављанство, слобода мисли, савести и вероисповести. Затим, пружа им се заштита од физичког и менталног насиља, што представља први покушај да се у једном међународном виду уведу санкције за злоупотребу или небригу око деце. Посебна пажња посвећује се и деци избеглицама, хендикепираној деци или оној која су у саставу мањина. Пошто је право на опстанак проглашено неотиђивим правом, државе ће се обавезати да ће предузети енергичне мере да побољшају основну здравствену заштиту. Такође ће бити дужне да обезбеде бар основно образовање за сву децу.

Један од многобројних проблема са којима су се суочили састављачи нацрта је био: како искоренити праксу коришћења дечје радне снаге. Упркос бројним конвенцијама које је усвојила Међународна организација рада и законодавства земаља широм света којим се регулише питање дечјег рада, у земљама у развоју рад деце „на црно“ често представља битан извор прихода породица и услов њиховог преживљавања.

Колико ће резултата донети Конвенција, зависи од напора који ће уложити земље потписнице и сви остали заинтересовани да она буде спроведена у дело.

„Начин на који једно друштво поступа према деци, не говори само о његовим особинама хуманости и солидарности, већ и о смислу за праведност, осећању обавезе према будућности, стварној жељи да се побољшају услови у којима људи живе... То је неоспорно тачно како за заједницу народа, тако и за њене чланове појединачно.“

Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је консензусом 20. новембра 1989. године, на свом 44. редовном заседању текст Конвенције о правима детета који је поднела Радна група Комисије за права човека. Председник

Генералне скупштине Џозеф Н. Гарба приметио је да усвајање Конвенције, тридесет година по доношењу Декларације Уједињених нација о правима детета, значи прелазак са декларативног одређивања циљева на обавезујуће међународно-правно законодавство.

Резолуцијом коју су предложили 72 земље, позивају се све земље чланице да „приђу потписивању и ратификовању, односно приступању Конвенцији као питању приоритета“. Да би ступила на снагу, потребно је да бар 20 земаља ратификује конвенцију.

2. КОНВЕНЦИЈА О ПРАВИМА ДЕТЕТА

(Прихваћен од Пленарне скупштине Уједињених нација
11. 12. 1989. године)

Члан 1.: Дефиниција детета

Свака особа испод 18 година сматра се дететом, уколико та старосна граница није према националним законима нижа.

Члан 2: Једнако поступање

Сва права важе без изузетка за свако дете. Обавеза је сваке државе да децу заштити од било какве форме дискриминације.

Члан 3: У најбољем интересу детета

Код доношења политичких, правних и друштвених одлука најпре се у обзир морају узети интереси детета.

Члан 4: Спровођење права

Владе се обавезују да ће учинити све како би се у пракси спровела права наведена у Конвенцији.

Члан 5: Улога родитеља

Владе признају права и обавезе родитеља и других чланова породице да дете усмеравају како то одговара његовом развоју.

Члан 6: Опстанак и развој

Свако дете има право на живот. Држава се изричито обавезује да ће гарантовати опстанак и развој детета.

Члан 7: Име и националност

Свако дете од рођења има право на име. Дете, такође, има право на националну припадност. Уколико је то могуће, деца треба да познају имена својих родитеља и да их носе.

Члан 8: Заштита идентитета

Држава се обавезала да ће штитити службени идентитет сваког детета и уколико то буде потребно, поново га успоставити. Ово се, пре свега, односи на име, националност и породичну припадност.

Члан 9: Одвајање од родитеља

Свако дете има право на заједнички живот са родитељима, осим кад тај заједнички живот угрожава добробит детета. Дете, такође, има право да контактира са оба родитеља уколико је одвојено од оца, мајке или од обоје.

Члан 10: Спајање породице

И деца, као и њихови родитељи, имају право отићи из једне земље у дру-

гу, ако је сврха тога спајање породице и одржање контакта између родитеља и деце.

Члан 11: Илегални одлазак из земље и одузимање слободе

Држава је обавезна да уз помоћ неког од родитеља или уз помоћ неког трећег спречи отмицу или било коју другу форму одузимања слободе детета у иностранству.

Члан 12: Мишљење детета

Свако дете има право да своје мишљење јавно каже. Дете има право да буде саслушано у свим приликама или мерама кад га се то тиче.

Члан 13: Слобода мишљења

Свако дете има право да изнесе своје намере и да буде информисано, не обраћајући пажњу на националне границе држава.

Члан 14: Слобода мисли, савести и религије

Држава мора поштовати право детета на слободу мисли, савести и религије, без да ограничава одговарајући утицај родитеља.

Члан 15: Слобода окупљања

Деца имају право да се срећу са другима и да се уједињују.

Члан 16: Заштита приватности

Деца имају право на заштиту од ометања њиховог приватног живота, њихове породице, од упада у њихов стан и заштиту од ометања њиховог дописивања.

Члан 17: Приступ одговарајућим информацијама

Држава мора гарантовати да дете има приступ информацијама и другим саопштењима из многоструких извора и подстицати масовне медије да нуде информације које су социјално и културно корисне за дете. Осим тога, држава штити дете од штетних информација и саопштења.

Члан 18: Родитељска одговорност

Оба родитеља носе највећу одговорност за васпитање и развој детета. Држава се обавезује да ће помагати родитељима у испуњавању овог задатка.

Члан 19: Заштита од злоупотребе и запостављања

Држава штити дете од сваке форме запостављања од родитеља или других особа који имају право на бригу, те разрађује одговарајуће социјалне програме да би спречила злоупотребу и помогла онима којима је помоћ потребна.

Члан 20: Заштита деце која немају породицу

Држава се обавезује на осигурање посебне заштите за децу која немају породицу, те се обавезује на проналазак одговарајућег смештаја унутар породица – усвојитеља или одговарајућих институција које се баве васпитањем и бригом о деци.

Члан 21: Усвајање

Усвајање треба да су дозвољена само у најбољем интересу детета и могу се извршити тек након дозволе надлежних органа и након пристанка родитеља, рођака или других за дете одговорних особа.

Члан 22: Деца избеглице

Деци избеглицама мора бити пружена посебна заштита. Држава мора

сарађивати са компетентним организацијама, које тој деци могу пружити заштиту и помоћ.

Члан 23: Деца са тешкоћама у развоју

Свако дете са тешкоћама у развоју има право на посебну бригу, образовање и унапређивање. На тај начин сваком детету са тешкоћама у развоју треба омогућити највећу могућу меру самосталности и социјалне интеграције.

Члан 24: Здравље и здравствена служба

Свако дете има право на највиши могући стандард у смислу здравствене бригае. При томе, у најважније задатке државе спадају основна здравствена бригаа, превентивна медицинска заштита, здравствено васпитање путем појашњења датих у јавности, као и редуковање стопе смртности код новорођенчади. Све државе у вези с тим обавезују на развијање сарадње у циљу омогућавања приступа здравственим службама свој деци света.

Члан 25: Редовна провера смештаја

Свако дете које је смештено у некој институцији или прима медицинску негу, има право на редовну проверу његовог личног стања.

Члан 26: Социјална сигурност

Свако дете има право на социјалну сигурност укључујући социјално осигурање.

Члан 27: Животни стандард

Свако дете има право на животни стандард који му омогућава потпун телесни, духовни, душевни, социјални и емоционални развој. Обавеза родитеља је, на првом месту, да за децу обезбеде одговарајући животни стандард. Али, обавеза државе се састоји у бризи о томе да се права детета могу остварити. Ова обавеза државе може садржавати и материјалну помоћ државе родитељима.

Члан 28: Васпитање и образовање

Свако дете има право на образовање, а обавеза државе при том је да бесплатно похађање основне школе учини обавезним, да развија различите форме даљег образовања и да деци, сходно њиховим склоностима, омогући приступ високошколским установама. Дисциплина која је при свему томе неопходна у школама не сме кршити права нити достојанство детета. Развој сарадње требало би да поспеши спровођење овог права.

Члан 29: Сврха образовања

Образовање потпомаже потпун развој личности, талената, као и духовних и телесних способности детета. Образовање припрема дете на живот у којем оно треба да буде свесно одговорности као грађанин слободног друштва: оно унапређује поштовање детета од његових родитеља, његов културни идентитет, али и толеранцију и разумевање за вредности које имају други људи.

Члан 30: Деца која припадају националним мањинама и прастановницима

Деца која припадају националним мањинама и прастановницима инају

право да негују сопствену културу, религију и да користе свој сопствени језик.

Члан 31: Слободно време, одмор и културне активности

Свако дете има право на мир и одмор, као и право на игру и учешће у културним и уметничким догађајима.

Члан 32: Рад деце

Свако дете има право на заштиту од рада који угрожава његово здравље или спречава његово образовање и развој. Држава утврђује најнижу старосну границу за добијање радне дозволе и регулише све услове рада.

Члан 33: Злоупотреба дрога

Деца имају право да буду заштићена од употребе дрога и опојних средстава, као и од учешћа у продукцији или трговини дрогом.

Члан 34: Сексуална злоупотреба

Држава штити дете од сексуалног искоришћавања и злостављања, као и од проституције и порнографије.

Члан 35: Трговина децом

Држава је обавезна да предузме све мере за спречавање продаје и трговине децом.

Члан 36: остале форме искоришћавања

Свако дете има право на заштиту од било које форме искоришћавања.

Члан 37: Мучење и одузимање слободе

Ниједно дете не сме се мучити, нити се према њему сме окрутно поступати; оно не сме бити противправно кажњено, нити му се на тај начин сме одузети слобода. Смртна казна или доживотна казна затвора без могућности помиловања не смеју се изрицати деци млађој од 18 година. Деца којима је одузета слобода, морају у затворима бити смештена освојено од одраслих, уколико за добробит детета не важи супротно. Деца, која су затворена морају имати правно или неко друго одговарајуће заступање пред судом и мора им се омогућити контакт са родитељима.

Члан 38: Оружани конфликт

Све државе морају предузети мере с циљем осигурања неучествовања деце млађе од 15 година у оружаним конфликтима. Ниједно дете испод 15 година не сме бити регрутовано у оружане снаге. По хуманитарном народном праву све државе морају бринути о заштити деце у рату и о томе да им се у току рата осигурају све потребштине за живот.

Члан 39: Рехабилитација

Држава се обавезује да деци која су жртве оружаних конфликта и деци која су била мучена, запостављана, искоришћавана и злостављана осигура одговарајућу бригу с циљем њиховог опоравка и социјалне интеграције.

Члан 40: Могућност извођења младих пред суд

Дете које доспе у конфликт са законом има право да се према њему поступа на начин који подржава његово достојанство и осећај самовредности; мора се обратити пажња на његово старосно доба и на социјалну реинтеграцију. Дете има право на државно-правни поступак и поштовање грађанских права, као и право на правног или другог заступника у циљу његове одбране. Уко-

лико је то могуће, треба да се избегавају судски поступци и смештање у поправне домове.

Члан 41: Предност вишим правним стандардима

Уколико су услови за права детета по националном или интернационалном законодавству повољнији од ове Конвенције, онда, наравно, важе одредбе тих закона.

(Члан 42. до члана 54. баве се обавезама држава при спровођењу Конвенције).

5. Р. Грандић., (395-402)

3. ПРАВА ЖЕНА

ШТА ? ШТА СУ ПРАВА ЖЕНА?

Контроверзна је тврдња да интернационалне одредбе о људским правима искључују жене. Управо супротно: од самог почетка део УН-ове декларације била је заповест да се ниједан човек не сме оштетити по основи његове полне припадности. Међутим, једнако контроверзна је и чињеница да се још и данас широм света управо жене и то због њихове полне припадности ограничавају у својим људским правима, и то чак у једном од најважнијих и основних права – праву на живот и телесну независност. Феминисткиње критикују концепт људских права. По њиховом мишљењу концепт људских права је сувише ослоњен на западњачко грађанско друштво и оријентисан ка проблемима мушких чланова породице.

Први гравирајући проблем је подела на две сфере, која постоји у готово свим данашњим друштвима: „јавно“ и „приватно“. Традиционално, женама се додељује сфера „приватног“, а мушкарцима сфера „јавног“. Заштита приватне сфере је конституисана као једно од веома битних људских права. Ипак, колико год је ова заштита приватне сфере битна, како би се спречило уплитање државе у исту, она истој тој држави омогућава да кршење права жена не посматра као кршење људских права, већ да то маркира као приватни проблем у који се држава не може и не жели мешати. Насиље над женама великим делом се дешава у „приватној“ сфери.

Други проблем тиче се главног смера људских права као заштите индивидуе од директног упада државне моћи. Заштита индивидуе од физичких лица или недржавних организација најпре уопште није била предвиђена. Међутим, оно што је специфично за повреде људских права над женама је да њих не извршава држава, нити правна лица, већ у великом броју случајева управо физичка лица, која опет остају заштићена од било какве казне, јер им то гарантују њихова људска права – заштиту индивидуе од државне моћи. Управо на овакве повреде људских права жена, држава остаје gluva.

Трећи проблем лежи у чињеници да је досадашњи концепт људских права слабо примењив на повреде људских права жена. Постоје пре свега повреде људских права жена које су исте као и повреде људских права мушкараца, а то су када жене по основу своје расне или религијске припадности или чак због својих политичких ставова бивају прогоњене од стране државе. Оваквим повредама људских права жена баве се националне и интернационалне организације. Међутим, постоје и повреде људских права које су специфичне за жене, на пример, када се положај жена погоршава само по основи њихове полне припадности. Примери за то су силовања, сексуална мучења у затворима и избегличким логорима. А осим тога постоје и повреде људских права које се врше само над женама, као на пример, побачаји женских фетуса или насиље над женама у браку.

Четврти проблем постоји у вековима старој и дубоко укоренејој традицији повреда људских права жена у многим земљама. Међународно

поштивање овакве традиције често је изазвало револт и побуне код становништва. Против овакве традиције може се борити једино интензивним и дугорочним мерама које се тичу свих сфера људског живота. Многе западњачке владе непрестано указују на то да је концепт људских права јако обојен западњачком културом и да се не може применити на њихове културе и у њиховим срединама. По њима се тако „једнакост“ између жене и мушкарца, никако не може пренети на њихове културе. Они пропагирају тзв. „једнаку вредност“ мушкарца и жене, при чему је битно задржати разлике међу половима. Ова једнострана аргументација често се прихвата од стране западњачких влада под мотом толеранције. Међутим, битно је нагласити да оваква аргументација често води до оправдавања тешких повреда људских права жена, што опет не представља никакво културно наслеђе, већ извор репресивних владајућих система (нпр. Алжир или Афганистан). Често се вештачки конструишу овакви одбрамбени системи засновани на тобожњем културном идентитету и традицији да би се одвратила пажња од стварне социјално-економске неједнакости и асиметричних владајућих односа.

Сви поменути проблеми уско су повезани један са другим и довели су до тога да до почетка 90-тих година повреде људских права жена уопште нису посматране као такве. Посебно, овакве „повреде људских права жена“ у Уједињеним нацијама расправљане су унутар одвојених гремија, који су структурално били изоловани од остатка Уједињених нација и нису имали задовољавајући буџет, или су ови проблеми, пак, посматрани као део социјално-економског одељења УН-а.

Тако се, на пример, сексуални напади у оружаним конфликтима или ратовима нису сматрали повредом људских права. Њима је приписиван придев „приватне сфере“ или „изузетно неповољних околности“ – дакле, починиоци нису деловали у званичној функцији, него као физичка лица, чиме је то постајао случај за националне судове.

Борци за људска права и права жена од краја 80-тих година критикују концепт људских права и инсистирају на њиховом преобличавању и даљем развоју у смислу поклањања више пажње заштити права жена. Најпре је потребно додати нове одредбе које се тичу дискриминисања жена и међудржавне правне Уговоре. Путем ових одредби женама би требала бити додељена иста позиција као и мушкарцима – са једнаким правима и могућностима. Јер, док се год права жена не буду посебно обрађивала у интернационалним конвенцијама, ни појединачне националне државе неће се осећати позванима да кажњавају прекршаје у овој сфери права.

Многе феминисткиње покушавају учинити постојеће међународне стандарде заштите људских права корисним и за жене, и то проширујући конкретне одредбе и на повреде људских права жена. Тако, на пример, присилна проституција може потпадати и под „ропство“, насиље у кући и силовање под „мучење“. Други покушавају разрешити „ограничења правне одговорности“. Док год мушки починиоци кривичних дела над женама могу рачунати на благонаклоност државних органа, држава је у својој функцији присилне моћи обавезна да створи ефектне законе за заштиту свих својих грађана,

укључујући и заштиту од полног насиља. Осим тога, многе феминисткиње критикују предност грађанских и политичких права над социјалним и економским правима и залажу се за изједначавање важности ових права. Узимајући у обзир дубоко укоренењу друштвену подређеност жена мушкарцима, управо су социјална и економска права битна за постизање заштите људских права жена. Већина феминисткиња у основи признаје парадигму људских права. Оне умањују достојанство и интегритет индивидуе, њену аутономију и право на само-одређење. Само осигурање ове идеје одговарајућим законима може јамчити да се о телу и животу жене не може одлучивати без њене сагласности. Због тога је битно стално бранити универзални карактер права жена као људских права насупрот релативистичке аргументације, посебно неких исламских држава.

ЗАШТО ПРАВА ЖЕНА?

У току 20. века положај жена се корак по корак побољшао применом устава националних држава, као и декларација на интернационалном нивоу. У многим земљама укинута су формално-правна ограничења. Последица тога био је бољи приступ образовању, боља здравствена заштита и политичка партиципација. Упркос томе показало се да заштита права жена ни у ком случају није осигурана и то је случај широм света, независно од културног контекста појединачног региона. Повреде права жена су производ силе и насиља. Најважније и основно људско право –право на живот и телесну независност – ускраћује се женама широм света. Жене су у великој мери изложене насиљу у породици, и друштву и од стране државе.

ПРАВА ЖЕНА

1. ПРИМЕРИ КРШЕЊА ПРВА ЖЕНА

Пре рођења	Селективни побачаји женских фетуса (Преферисање синова)
Доба одојчади	Убијање женск одојчади Фаворизовање синова и дискриминирајући приступ храни и медицинској бризи
Детињство / младост	Присилни бракови и трудноће малолетница Обрезивање жена/сакаћење гениталија Сексуална злоупотреба од стране припадника сопствене породице и странаца. Дечија проституција и дечја порнографија

Адолесценција	Силовање Сексуално злостављање на радном месту Присилна проституција Трговима девојчицама и женама Убиства због часги
Одрасло доба	Злостављање од стране супруга (Насиље у породици) Насиља и убиства због наследства. Сексуално злостављање на радном месту Силовање
Старост	Злостављање удовица

ШТА ЈЕ НАСИЉЕ НАД ЖЕНАМА?

Карактеристика ове врсте насиља састоји се у томе да се оно не проводи над једном женом, већ над свим женама као једном социјалном групом. Насиље над женама је све оно чиме се једној жени само на основи њене полне припадности ускраћује да искористи и реализује све своје способности и могућност развоја. То је често једна врста непоштовања жене, што је често општеприхваћено у друштву, а што мушкарци уопште не примећују. Истовремено, жене то исто насиље доживљавају као неопходно зло њиховог биствовања као жене, или као биолошки фундирану форму везе и односа између мушкарца и жене.

Може се разликовати структурално и персонално насиље. Под персоналним насиљем подразумева се директан атак на тело жене, нпр. силовање жена или девојчица, телесно злостављање или убиства жена. Персонално насиље се у већини случајева врши над телом жене, са његовом репродуктивном функцијом и сексуалношћу. Структурално насиље изражено је у идеологији мање вредности, непоштовању жене и статусу жене као објекта, и у многим друштвеним областима повезано је са претендовањем мушкараца ка супериорности. Владе не реагују на насиље које је уско повезано са полном припадношћу са једнаким казним мерама као код других кривичних дела. Насиље над женама дуго времена се уопште није посматрало као повреда људских права, већ као „интерна“ ствар појединачних држава, а опет на нивоу појединачних држава често се оваква врста насиља интерпретирала као „приватна“ ствар жртве и починиоца. Ово почива у повлачењу разлике између две сфере „јавно“ и „приватно“ које постоје како у традиционално-патријархалном друштву, тако и у грађанском, западњачком друштву.

НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ

Насиље у породици усмерено је пре свега на женске чланове породице у њиховој улози кћери, снаха, сестара, супруга или бивших супруга, (бивших) животних сапутница или (бивших) љубавница. Починиоци су (са изузетима) мушки чланови породице. Ова врста насиља над женама прелази културне, традиционалне и религиозне границе. Неколико примера:

- Физичко насиље, нпр. ударци, чупање, наношење опекотина, посекотина, убиства;

- Сексуално злостављање и силовање;
- Психичко насиље, нпр. вербално злостављање;
- Изоловање од породице и осталих блиских особа;
- Одузимање физичких и економских ресурса.

Кућно насиље је феномен које се у многим земљама не поклања довољно пажња. Често насиље у кући и не значи (правно) злочин. Због тога о појединачним земљама имамо само непотпуне податке и студије о том феномену. Ове студије, јавне статистике (нпр. полицијске статистике) често не приказују стварно стање ствари.

- У Немачкој и САД-у свака трећа жена бар једном у животу била злостављана од мушких чланова своје породице, од стране супруга или њеног партнера,

- У Русији се 80 % свих злочина дешава се код куће,

- 1992. године на Куби је проведена анкета која је показала да су 26,2 % испитанице жртве физичког, а 33,5 % психичког насиља од стране њихових супружника,

- Сudeћи по резултатима анкете проведене у Пекингу петина испитаница је жртва злостављања код куће,

- У Египту једна од три жене бива најмање једном у животу претучена од стране свога супруга,

- У Кувајту је око 15 % жена изложено насиљу у кући,

- У Пакистану је 80 % жена изложено насиљу у кући,

- У Папуа Новој Гвинеји две трећине свих жена бивају претучене у браку,

- У Литванији 34,5 % свих жртава убистава су жене које су убили њихови супрузи,

- У Јужној Африци сваки шести дан бар једну жену убије супруг или вереник.

5.Р. Грандић, (425-431)

4. РЕПРОДУКТИВНА ПРАВА МЛАДИХ

Свака нова генерација долазила је на свет са неоспорним правом на живот по сопственој мери, по својем осећању времена и света, те према својим законима. Старија генерација је пак из потребе да оправда сопствене изборе своје одлуке претварала у законе друштвеног живота. Младом се човеку такав свет чинио туђим и равнодушним, како према његовим унутрашњим потребама, тако и за лична трагања о исправном.

Дух нашег времена карактеришу посебне промене социјалне, културне, техничке и институционалне природе. Неке од њих постале су оквир нашег разумевања света, У социјалној сфери, репродукција има све мање додира са традицијом: пораст ванбрачних заједница, развода, касније закључивања брака, слободан избор брачног друга, итд. У домену културе доведена су у питање уобичајена схватања сексуалне слободе и репродуктивних права као продужетка врсте, јер је уочено да је у основи репресивни стандард нормалности који је владајући друштвени став претворио у културну норму.

Техничке промене и различити методи потпомагања репродукције довели су у питање разумевање основних људских односа: отац, мајка, след генерација. У овим питањима посебно је значајна улога коју има држава. Она настоји да проблеме потомства стави у оквир друштвеног развоја. Кад је ово питање повезано са људским правима многи владајући концепти су доживели кризу: значење живота, смрти, прогреса су се мењала.

СЕКСУАЛНОСТ ОМЛАДИНЕ И СЕКСУАЛНА ПРАВА

Интересантно да је револуција сексуалних односа настала као последица одвајања репродукције од полних односа путем контрацепције. Уврежене друштвене представе су остале без одговора пред све већим порастом сексуалних слобода. На опште неразумевање вредности и значаја овог питања очигледно су утицале две појаве. Прво упорно раздвајање категорије деце од одраслих, иако је још Конвенција о правима детета од 1989. направила искорак према укидању те разлике кроз унiверзално схватање појма „човек“. Потом и сексуалност омладине је више схваћена као екцесна појава, непријатне тема о којој се радије ћути. Тако је неодговорност престала да буде искључиво особеност младе генерације и постала је општа одлика.

Сматрамо да сексуалност омладине треба поставити као питање њихових права.

Још је рационализам 19. века признао права на слободно изражавање осећања као основу модерног света (Mill, J.S. 1983. On liberty). За младе људе ова врста поштења је нешто што им по природи ствари припада. Они је лако препознају, одбацују сваку патвореност и према њој имају урођено дужно поштовање. Обзири који се према вољеној особи показују у најранијим данима младости примери су изванредног пожртвовања и рафинираности. Свет који то не признаје отежава младој личности да се изрази као реално људско биће. У уским друштвеним оквирима репродукције нема разумевања

ове врсте, мада по својој природи таква слобода је најрепрезентативнији начин изражавања личности. Чак је и хришћанска култура љубав задржала као апстракцију људских односа, не као битно човеково својство и потенцију.

Осетљивост људских односа према слободном изражавању осећања је велика. Сlike доминације које се затичу у свету не морају младе људе оставити без заштите од насиља било вербалне, било неке друге природе. Сваки човек има право на заштиту, а млади људи посебно. Досадашња заштита се углавном односи на злоупотребе између деце и одраслих: наставника, родитеља или старатеља. Злоупотребе настале из репресивне културе су занемарене. Тако постоји циркумцизија, начин ограничавања сексуалности женске деце под драстичним условима, тумачење мастурбације као тешког греха у религијској пракси или грубе иницијације сексуалне природе код мушке деце. Поједностављеном логиком друштвеног морала мистерија љубави је изједначена са сексуалношћу и тиме постала табу тема. Младим људима је остало да трагају за својим искуством на начин својих далеких предака. О природи сексуалности, значају телесних испољавања, дубокој унутрашњој потреби да се човек у најинтимнијем смислу сретне с другим човеком, нема основних података. Култура која је рационализовала духовност схвативши је као разлику човека од природе, нема начина да традиционално реши провалу оправданог човековог гнева.

Конвенција о правима детета признаје детету право на приватност. Ово право утиче да се мења однос државе и појединца по питању сексуалних и репродуктивних права. По својој природи сексуални односи спадају у најинтимнији домен човекове приватности. Штавише, нема разлога да се приватном ствари не сматра и другачија сексуална оријентација, питање сексуалног идентитета, па и само сексуално искуство.

У духу Конвенције о правима детета је не само да се успостави једнакост између различитих категорија деце већ да се деца у битним питањима лично сти не разликују од групе одраслих. Тако се признаје право детета на слободу мисли, свести и вероисповести. Дете које је способно да формира своје сопствене погледе, има право да слободно изрази своје ставове у вези са свим питањима која га се тичу. Нема разлога да се ове одредбе не примене и на односе родитеља и деце у вези са проблемима сексуалности. Спремност да се слободно расправља је нужан услов менталног здравља младих. Различита социјална, културна, класна и остала ограничења могу се открити кроз разговор две генерације. Деца постављају питања различита од представа друштва и порука ранијих генерација. Спремност за ову врсту разговора може се сматрати обавезом одраслих, те се може применити и на друге васпитне средине – школу пре свега.

РЕПРОДУКТИВНА ПРАВА

Историјски гледано, када су се сексуални односи и продужетак врсте одвојили од природне основе, одиграла се велика промена. Паганска култура није успела да се одржи, пошто у својој духовности није обухватала све

људске потребе. Отуд није случајно настала потреба за другом апстрактнијом духовношћу која би човека потврђивала на разлици с природом. Покушаји институционализовања основне везе мушкарца и жене у том контексту су увек у мањој или већој мери откривали побуну другачије духовности, која тежи престанку инструментализовања репродуктивних права било као друштвене, било као ексклузивно културне норме.

Корпус репродуктивних права је кроз цивилизацију везан за одрасле. Због великих разлика у култури, покушај да се репродуктивна права универзално схвате ограничава се на здравље у најширем смислу. Ако би се овакво схватање проширило и правом на достојанство одлука о рађању или не рађању укључује се као релевантан став о квалитету живота, те личног поимања смисла и вредности живљења. Пошто су традиционална очекивања у браку и породици промењена у корист личне среће и избора, промењене су и улоге мушкарца и жене у сфери продужетка врсте. Култура која је наметала репресивне улоге против природне биолошке предности жене, нема више начина за контролу репродукције, те се поставља питање, који су услови за стицање репродуктивних права. Применом техника асистираних репродукције граница способности рађања се помера преко границе биолошких способности, те чак престаје да буде ствар личне одлуке. Све претпоставке уобичајеног размишљања тако се постепено релативизују. Наиме, забрана права на рађање за адолесценте показује немоћ друштва. Уместо забране побачаја или рађања који је у крајњој линији погађају младу жену, пажњу ваља пребацити на спречавање нежељених трудноћа, те забрану полних односа са малолетницама. Млади имају право на податке о употреби контрацепције, нежељеним последицама побачаја и раног рађања детета.

Захтев за прекид трудноће је лично право малолетнице. Обавеза је друштва да јој то омогући без учествовања родитеља или старатеља. Могуће је још једино обезбедити ограничења у процедури укључивањем полног партнера, без обзира на његове године. У корпусу репродуктивних права одлука о рађању детета је најзначајније и најтеже питање. Н првом месту, друштво треба да обезбеди одговарајућу помоћ.

СЕКСУАЛНЕ И РЕПРОДУКТИВНЕ СЛОБОДЕ

Репресивна основа културе 19. века се није случајно показала пре свега кроз сексуалност у психоаналитичкој теорији Сигмунда Фројда. Овај се проблем проширио са терапеутског поља и постао обавезан садржај многих дисциплина: психологије, антропологије, биологије, па и социологије. Фуко је с правом приметио како се сексуалност преведена на језик десакрализује и у извесном смислу банализује. Ипак, у реалности још увек владају норме које сексуалност постављају у строго контролисано подручје. Можда управо ова врста притиска од сексуалних слобода ствара деформисану побуну, незрео однос према проблемима пола са снажним печатом вулгарности и насилности. Реално остварење сексуалних слобода у цивилизованом облику још чека своје време.

Одлука о полном односу и избору партнера сматра се питањем личне слободе. Ипак, ни код одраслих, а камоли код омладине многи проблеми слободе нису довољно дефинисани: питање одговорности за сексуалне слободе, преваре, злоупотребе, подметања у слично, Пошто је зачеће у биолошком смислу предност жене, јер је дете део њеног тела и природа везе је још недокучена, одлука о зачећу је неоспорно њено право. Ово право у модерним европским земљама ужива и одговарајућу социјалну подршку: прописи о издржавању, дечји додаци и други видови помоћи. Али, граница између слободе и одговорности у сфери сексуалних односа и репродукције мора да почива на посебној врсти моралности одлуке о зачећу. Не могу се правна решења заснивати на пукој чињеници рађања, јер се у интимној сфери одговорност не може одвојити од слободе. Отуда одлука о зачећу може бити само заједничка или сагласна. Ова врста односа захтева посебну врсту поштења. Не ради се једино о истинитости порекла детета, већ и о исправности избора, значају одлучивања о сопственом и туђем животу, укључујући и дете које не учествује у односу. Правни прописи и владајуће мишљење сексуалност посматрају биолошки и према томе је постављају у социјални и културни оквир. Моралност ових односа није лична, већ социјална типизација којом се штите основни интереси заједнице. Идентитет мушкарца и жене се свео на улоге у продужетку врсте и по дефиницији искључује адолесценте. Осећајност дуго времена није имала другу етику до брачне. Те су обавезе испуњаване као полуге друштвене интеграције. Оспорава се „право на дете“ као индивидуално право и питања погрешно ограничавају једино на биолошко порекло. Сексуалне и репродуктивне слободе омладине више зависе од способности старије генерације да сама одреди услове слободе који би били универзална правила људских односа, него од прости чињенице узраста.

7.М. Јањић-Комар, М. Обретковић (124-128)

5.ЕВРОПСКЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ

«Gender» *–оријентисана социјална интеграција – из угла Европске Уније

Упркос прихватању Европске Уније да ће у свим сферама живота интегрисати тзв. „гендер“ концепцију, још пре прикључивања нових чланова „тзв.“ gender mainstreaming“није био постављен као услов и задатак. Наравно, и у старим чланицама има још много тога да се уради у том смислу, јер чињеница да током припремања националних стратегија, политика једнаких могућности, равноправност жена и мушкараца је неизоставан фактор, и не може више да опстаје само на нивоу реторике. Прави разлог, на жалост, ипак није у томе да ли у политици, којом углавном владају мушкарци, постоји ли њихово убеђење о потреби равноправности полова, нити се ради само о успесима разних женских покрета. На основу анализе докумената Европске Уније, видљиво је да, уместо феминистичке перспективе – подела кућних послова и одговорности између жена и мушкараца, размишљања иду у правцу тржишне оријентације: Развијајмо флексибилне видове радног ангажовања.“

У протеклим годинама одлучујући принцип био је усклађивање радних обавеза са индивидуалним и породичним животом, с обзиром да је у Европи дошло до смањења броја радно активних – нарочито женског радно ангажмана -, присутно је нагло старење становништва, јављају се негативни трендови и у natalitetу. Треба учинити све да, у циљу превазилажења економске кризе, односно у циљу развоја, дође до значајног повећања што већег броја стручно оспособљених кадрова, а при томе не дође до поремећаја у индивидуалном и породичном животу. Наиме, све је мање новорођене деце, болесни и стари чланови породице остају без неге, партнерски односи су све нестабилнији или се уопште ни не стварају, и нема новца, времена ни енергије за доживотно образовање, „пуњење батерија“, за здрав живот.

Иако су написани бројни планови, програми, и основан је Европска Гендер Институција у Вилнијусу (Литванија), тј. у једној од нових чланица ЕУ, тиме дајући до знања да су нове чланице значајно су заостале у примени и прихватању нове (гендер) концепције.

На основу Акционог плана у периоду од 2006-2010.г. неопходно је постићи остваривање потпуне равноправности жена и мушкараца:

- Равноправна економска независност за сваког мушкараца и сваку жену;
- Усклађивање професионалног ангажмана и приватног живота;
- Равноправно учешће у доношењу одлука;
- Укидање сваког насиља и трговине људима;
- Укидање полних стереотипија;
- У политици остварити представљање полне равноправности и допринети њеном развоју.

Економска криза врши значајан утицај а економска политика ЕУ дефинисана до 2020. истиче смањење сиромаштва, јачање потребе друштвене помоћи, што налази појачање у 2010. години која је проглашена за европску годину против сиромаштва.

Предлози Лисабонске стратегије односе се на сарадњу у сфери економског раста и повећања запослености :

- „Паметан раст“ – на основу повећања знања и иновација,,
- Одрживи развој
- Развој унутрашњег потенцијала.- повећање радне ангажованости, програми за сузбијање сиромаштва
- Ангажман жена приоритет
- Васпитање и нега деце у раном детињству као приоритет (Барселона)
- Подела послова у домаћинству. Поправљање размера поделе породичне одговорности
- Чланице ЕУ сваке године подносе извештај на основу упитника (тако и на основу „гендер“ концепције)

Истраживачки центар ЕУ у Даблину (Еурофоунд) дистрибуирао је следеће предлоге на основу анализа приспелих извештаја:

- Идеје „Гендер“ политике треба широко пропагирати нарочито у вези са домаћим пословима који се не плаћају;
- Пуно радно време ван куће треба скратити у циљу изједначавања поделе струћних и кућних послова;
- Охрабривати очеве да прихватају више родитељских задатака, да користе породилско одсуство, и да те задатке усклађују са задацима на послу;

Брига о старим и болесним члановима породице углавном је задатак старије жене у породици, због тога треба им обезбедити краће радно време и више годишњег одмора;

- Повећање престижа женских послова већим личним дохотком, смањеним радним временом,, искорењивање субпрезентације жена на руководећим местима, смањивање сегрегације женских послова;
- У новим чланицама нарочито пажњу треба посветити пропагирању „гендер“ политике, истакнутим мониторингом, избегавањем конзервирања разлика међу половима

Европска Економска и Социјална комисија је орган који представља цивилно друштво, у протеклих 10 година припремила је следеће предлоге:

- Професионализација кућних послова (2010);
- Европска карта о равноправности полова и о наредним стратегијама (2010);
- Васпитање и нега у раном детињству (Херцог, 358, 12. 02. 2010.);
- Предлог Европском парламенту и Савету за израду смерница за остваривање равноправности жена и мушкараца у оквиру самозапошљавања;
- Предлог Европском парламенту и Савету за остваривање сигур-

ности и здравља на радном месту за труднице, породиље и дојиље (Херцог 2009);

- Укидање разлика у личним дохоцима мушкараца и жена на истим пословима (19.08.2008);
- Опредељеност за рад – улога цивилног друштва, социјалних партнера, органа регионалних и локалних самоуправа (11.7.2007);
- Улога социјалних партнера у усклађивању рада, индивидуалног и породичног живота (11.07.2007);
- Категорије приоритета у запошљавању (Лисабонска стратегија) (12.07.2007);
- Карта равноправности мушкараца и жена (2006-2010);
- Учешће жена у доношењу одлука у економским и друштвеним интересним групама ЕУ (11.04.2006);
- Предлог Европском парламенту и Савету поводом године „Једнаких могућности за све“ - Пут ка праведном друштву! 2007 (2005);
- Сиромаштво жена у Европи (31.1.2006);
- Предлог за изграђивање Европског гендер института Европском парламенту и Савету Европе (31.1.2005);
- Предлог ЕП и СЕ да стара о остваривању равноправности полова у запошљавању (28.06.2005);
- Предлог ЕП и СЕ у обезбеђивању равноправности полова у приступу добрима и услугама (28.09.2004);
- Предлог ЕП и СЕ за допуну Директиве 76/207/ЕЕС у циљу обезбеђивања једнакости полова у запошљавању, стручном усавршавању и побољшању услова рада (25.04.2001).

Наравно, у бројним, другим документима обрађивана је концепција „gender mainstreaming“-а, и потреба искорењивања дискриминације на полној основи.

16. М. Херцог, <http://www.nőkert.hu>

-*Gender

Значење речи „gender (džender): друштвени пол, односно збир свих оних особина, облика понашања и улога који од појединца друштво очекује на основу његовог биолошког пола. Другачије: Који полни орган има индивидуа то је секс (пол) тј. биолошки пол (жена или мушкарац), а друштво, на основу биолошког пола приписује појединцу одређене личне карактеристике, односно какву улогу од њега очекује.

То је „gender“, односно друштвени пол, женствен или мужеван., односно женска или мушка улога, за које се везују и полни стереотипи.

(Дечаци не плачу, девојчице мање интересују природне науке, жене су лоши возачи, мушкарци су неверни, задатак жене је да држи породицу на окупу, жене занима само њихова спољашњост, мушкарце каријера, жене су емотивне а мушкарци рационални).

Gender- теорија тврди да ови стереотипи не могу да се заснивају на биологији, као што ни детерминисаност за одређену полну улогу не може да

се доказује телесном конструкцијом.

Ако и на основу искуства сматрамо да су неке од ових тврдњи тачне, у њиховој позадини није биолошка дефинисаност већ усвајање полних норми и њихова интериоризација.

Пол (seks) и род (gender)

Пол користи се у примени на људску врсту за све оне различите особине које су биолошки и наследно условљене

Род (gender) означава оне различите особине које су условљене друштвеном околином и васпитањем

Полни идентитет – полна самоконцепција

Родни идентитет – родна самоконцепција

1. P: Antoni, (dostupno na [www. Nőkért.hu](http://www.Nőkért.hu))

II ПОРОДИЦА И ЊЕНА ФУНКЦИЈА У РАЗВОЈУ ЛИЧНОСТИ

1. ИНТЕРПОЛНА БОРБА У ОКВИРУ ВРСТЕ - МОГУЋИ МОДУС НАСТАНКА ЧОВЕКА

Код већине животињских врста постоји борба мужјака за женку. У неким случајевима та борба се завршава неагресивним приказивањем или парадом мужјака, у другим међу мужјацима долази до крвавих борби које се некад заврше трагично за побеђене. Оно што је за обе ситуације карактеристично је да женка за време тих надметања стоји по страни и чека победника. Она обично нема активног удела око развоја догађаја на бојишту мужјака, ако искључимо њену физичку присутност.

С друге стране, већина животињских врста које су кроз еволуције успеле да опстану, учиниле су то и стварањем већег броја потомака да би бројнијом популацијом лакше освајале животни простор. Тиме су, наравно, угрожавале припаднике других врста са истог станишта, те су побеђивале оне врсте које су поседовале физиолошке механизме адаптације за дати еволутивни период. Јасно је да се већина концепција опстанка заснивала на унапређењу оних особина врсте помоћу којих је могла лакше да се победи и истисне конкурентна врста са истог станишта. Другим речима, могла је преживети само она врста која је стално унапређивала и максимално користила своје биолошке потенцијале.

У својој књизи „Човеково порекло“, Дарвин уводи појам - полно одабирање, као посебну еволутивну категорију, која важи за јединке истог пола. Наглашавајући разлику између полног и природног одабирања, Дарвин дословно примећује: „Полно одабирање зависи од победе извесних јединки над другим јединкама истог пола у вези са множењем врсте, док природно одабирање зависи од успеха оба пола у свим добрима живота. Полна борба је двојака: једна се води између јединки истог пола, обично између мужјака да би отерали или уморили своје супарнике, док женке остају пасивне притом; друга се исто води између јединки истог пола, да би надражиле јединке супротног пола, обично женке, које у овом случају не остају пасивне, већ бирају најпривлачније такмаце.“

Управо нам овакав Дарвинов став о полном одабирању дозвољава могућност да улогу полова у настанку човека осветлимо са друге позиције, која би такође могла да буде извесна: да је из основа борбе унутар истог пола код древног човека могла да се јави још подстицајнија у садржајнија – борба између женског и мушког пола а у оквиру исте врсте.

Ране приматске популације које су припадале различитим врстама, живе су сличним начином живота и исхране, који би једноставно могао да се зове општим приматским начином живота. Очигледно, да је тако могло да се преживи, али тај начин је исувише распострањен и обичан да би путем њега дошло до стварања јединственог разумног бића – човека.

То такође наводи на помисао да је наша врста морала да употреби не-

што сасвим различито од свих других примата. Могло је то да буде нешто много јаче од дотад распрострањене борбе против других врста – интерполна борба у оквиру сопствене врсте.

Актери борбе унутар врсте у та давна, нама непозната времена били су, и данас јесу – жена и мушкарац.

Који би били основни еволутивни предуслови за тако нешто? Пре свега добро развијен мозак који би дозвољавао велики број могућности, комбинација и начина борбе у оквиру врсте. Затим, већ постојећа дружељубива приматска заједница у којој би истовремено могло да долази до подељености припадника заједнице и неке врсте примитивне арбитраже, са различитим облицима кажњавања и потчињавања оних чија је струја изгубила „вербални дијалог“.

Интерполна борба између женке и мужјака у оквиру те двочлане основне јединице будуће породице, могла је по својој садржини и броју могућности да буде тако подстицајна за даљи развитак мозга – да су можда њени резултати издвојили нашу врсту од других примата. У овој концепцији, која нажалост не може бити доказана експериментом, појачано развиће женске сексуалности у новије време коначног настанка човека и везивање мушкараца за изворе понављањем сексуалног задовољства које је налазио у жени, могло да осигура поливалентност мушке мотивације за послове у спољној средини, што је дало моторну снагу цивилизацијског замаха.

То би значило да је жена запалила цивилизацијски пожар оног момента када су њене сексуалне карактеристике устоличене у виду отворене могућности за сексуалну комуникацију, која би се одигравала не само у сезони парења, већ свакодневно.

Могућност сексуалне комуникације постала је не само репродуктивно средство, већ извор задовољства, које не мора да има везе са размножавањем.

Борба у оквиру врсте у којој су жена и мушкарац наоружани најпотентнијим оруђем биоматерије – људским мозгом, јесте јединствена и суптилна, првенствено духовна интеракција хуманих суперполова, ако бисмо тако могли да означимо превагу коју је људска сексуалност остварила над типичним животињским и приматским концептом полова. Када би могла математички да се изрази, интерполна борба код човека требало би да у својој формули има најмање једну константу (жена) и једну зависну величину (мушкарац), као симбол за тежњу ка бесконачности.

У самој есенцији, интерполна борба се састоји у изазивању сексуалне намере мушкараца, а затим супротсављању женске сексуалности већ оформљеној и фиксираној намери мушкараца, да би се код њега створило осећање зависности. Ствар је у томе, што је првобитно независна и избирљива сексуална намера мушкараца претворена у зависан појам, који мушкарац потом брани од жене, чинећи тако мушки део борбе.

Женски део борбе састоји се у изазову мушкараца, који је осигуран женским постојањем у духовном и морфолошком смислу на такав начин, да је еволутивно ексклузивно створен само за мужјака људске врсте. Женски еволутивни и морфолошки модел се ни за шта у природи не може употребити, осим као судбински изазов за мушкараца.

Значи, они делови наших предака који су почели да гаје сексуалност тиме што се пражена тако променила да је добила полне жлезде и органе способне за размножавање једанпут месечно, са психичком спремношћу за сексуално спајање свакодневно и без ограничења, могли су да се развију у нову, нашу врсту.

Таква нова врста у којој је жена својим изгледом највише промењена, довела је новог приматског мушког претка до позиције у којој није могао да бира. Јер, оно што се мужјацима нижих сисара дешава само у току периодичног парења, мужјаку наше врсте стављено на располагање свакодневно. За њега је још постојало питање како то искористити. Услове употребе те нове могућности одређивала је нова женка (жена) и од тада до данас ништа се у том погледу није значајно променило.

Примењен модус борбе између мушкарца и жене. То је у биолошком смислу рафинована борба, у којој се свако бори оним шта има и зна. Интерполна борба у суштини даје небројене могућности које се никад неће исцрпсти, јер борци говоре различитим језиком, и то тако да мушкарац зна само један језик (свој) а жена зна и свој и мушки језик.

Генерално гледајући, жена се највише променила у људским особинама у односу на приматске. Најубедљивији знак те промене огледа се у губитку длаке са тела, па је тако женка која је иначе била неупадљива по расту, одједном постала упадљивија по оним карактеристикама које човек данас сматра женском лепотом. Мушкарац, који је у процесу стварања наше врсте имао секундарну улогу, ипак је као припадник врсте следио голотињу коже, али мужјак – мушкарац је длакавији од жене, па је према томе, он је тај који је следио женски модел у изгледу, а не обрнуто.

Дакле, промене су прво морале да наступе у женском мозгу, ако бисмо тако могли да назовемо већ високо развијен и специфично промењен приматски мозак, који је условио стабилизовање људске врсте са бесконачним могућностима.

Треба разграничити појам женског пола код животиња и човека. Женски пол код животиња, и то код свих, је исти ентитет. То је онај део врсте који се брине о рађању и гајењу младунаца и који је биолошки јасно детерминисан тим главним општим особинама.

Женски пол код човека је нешто сасвим друго. Он такође рађа и гаји младунце и ствара потомство, али не инстинктивно, већ свесно. Свесна сексуалност и репродукција представљају напредак за врсту. Сигурност опстанка је добро обезбеђена, иако је размножавање потиснуто у други план, јер сексуалност, која је примарна код човека, аутоматски обезбеђује репродукцију. Осим тога, остварено је непосредно ангажовање мушкарца око потомства, док код животиња мужјаци ретко и површно учествују у бризи око својих младунаца.

Потомство наше врсте је одлично заштићено јер су сексуално задовољавање мушкарца и стварање деце у свести мушкарца раздвојени. Природа је то решила тако што је сексуално задовољство мушкарца ставила на прво место и удружила га са могућношћу зачећа у истом акту.

Из истог разлога се реализација женског материнства одвија преко сек-

суалне жеље мушкарца, јер је еволуција жену створила тако да је она субјект за секс који усто може и да рађа, а не обрнуто. Ако сте мушкарац, сами ћете признати да би тешко ишло спавање са женом ако бисте на уму имали, не њену привлачност, него решеност да направите дете. Уосталом и жена би вас презрела уколико бисте то чинили не из наклоности према њој, већ из репродуктивног разлога.

Једноставно, припадници наше врсте не мисле много на потомство док сексуално комуницирају, иако имају одличан мозак који зна шта се догађа. То је зато што је размножавање код човека психички одвојено од сексуалности, али је физички остало да се обавља на исти начин и сличним полним органима као код других примата.

Постоје још две карактеристике интерполне борбе у оквиру хумане врсте. Прво, да нема видљивих победника, и друго, да је свака, и надиграна јединка, важна. То што се победник не види делује подстицајно на оба учесника, јер на неки начин обоје мисле да су у предности. Међутим, интерполна борба је увек женски тријумф, али такав да мушкарцу бива остављена заблуда да је он у предности. Суштински и дугорочни ефекти, тог, иначе тешко препознатљивог надметања, су на страни жене, што с једне стране осигурава психодоминацију жене, а с друге води биолошком просперитету врсте.

Сви људи су потенцијални учесници интерполне борбе. У периодима када су неспарене јединке ван интерполне борбе, оне су и тада врло корисне за већ створене парове. То је зато што би пар у оквиру свог сексуалног надметања постао мање ефикасан уколико не би постојали ометајући фактори неспарених јединки који се састоје у ширењу зависти, лажи, интрига, итд. Управо овакав спрег неспарених и спарених јединки прави одређену тензију, која у највећем броју случајева подстицајно делује на одржавање већ постојећег пара. Да није тога створени пар би брзо исцрпео своју мотивацију и био би угрожен.

Ометање већ створеног пара врши се такође дејством моралних норми, које иако наизглед уперене против створеног пара, у ствари подстицајно делују на његово одржавање јер им се пар заједнички супротставља.

Међутим, морални кодекси и захтеви су такође женски продукт, који је наметнут мушкарцу, да би се смањила његова физичка агресија. Мушкарци су примењени одржаваоци морала, док жене не хају за морал у процесу остваривања својих замисли. Жене се позивају на морал само када су у „мирном“ стању, односно, када оне саме нису у акцији, или када се ради о неком другом.

Захваљујући интерполној борби у развоју човека и у односима данашњих људи, постижу се јединствене предности које не постоје ни код једног другог живог бића. То су:

1) Повећање опште полне тензије припадника врсте, јер постоје огромне могућности за спаривање, због поливалентног и нестабилног женског избора и мушкарцима нејасног питања – кога ће од расположивих мушкараца изабрати као потенцијалног сексуалног партнера (жена обично на почетку избора зна који мушкарац ће бити њен партнер, мушкарци у то никад нису сигурни).

2) Сублимација сексуалне мотивације у најразличитије облике деловања – физички и интелектуални рад, у најширем смислу. Не бисмо могли да се сложимо са констатацијом да је „рад створио човека“. Човек је у еволуцији створио сексуалност која је створила рад и која ће га у будућности све више унапређивати. Или, сексуалност је створила човека.

3) Непостојање видљивог победника у интерполној борби: жена је стварни носилац полног и укупног утицаја врсте – женска доминација (*deminitio femina*), мушкарац је биће са већим физичким способностима али смањеном полном перцепцијом, што га уз циљану женску подршку доводи у лажно убеђење да је он главни, односно на првом месту – лажна мушка доминација (*pseudodominatio masculina*).

Крајњи резултат женског деловања и мушке заблуде, представља у ствари принцип максималне поларизације у оквиру врсте, у којима је уобичајена животињска компетенција полова до те мере унапређена, да доводи до суперполности у оквиру наше врсте. Таква суперполност обавља основну улогу у постојању полова – размножавање на задовољавајући начин, а саму сексуалност претвара у невиђено оружје еволутивног напретка, у случају хомо сапиенса.

15. Ј. Тошевски, (39-48)

2. ПОРОДИЧНО ВАСПИТАЊЕ МЛАДИХ ДАНАС

„Породица је... институција којој дугујемо човечност. Не познајемо други начин на који се стварају људска бића осим одгоја у породици « (Маргарет Мид)

Породица као примарна друштвена заједница родитеља и деце је веома значајна за проучавања бројних аутора. Породично васпитање је одувек значајно за целовити развој деце и младих. У данашње време које прати савремени развој друштва, науке и технике васпитна улога породице као фактора васпитања постаје све сложенија, а самим тим је значајнија за правилан развој младих. Правилан раст и развој ван породице готово је незамислив, јер је породица заједница (средина) која најпотпуније и најефикасније брине о младима.

Имајући у виду проблеме породице и породичног васпитања, познато је да развој друштва производних снага и друштвено-економских односа, развој културе, економије, образовања и др. знатно утиче на породицу. Друштвене промене утичу на васпитну улогу породице.

Упоредо са променама у друштву, уочавамо и промене у породици. Мења се величина породице, структура, садржај и њена улога, као и тип породице. Све чешћа је «изражена оријентација према деци која се изражава у више у материјалном него у психолошком смислу. У жељи да заштите дете од «непријатељског света» са којима су сами суочени, а у немогућности да му створе праву заједницу јер у своју породицу уносе своје друштвене навике и последице сопственог отуђења, родитељи често прибегавају полурешењима.» (Голубовић, 1981; 267). Тако, на пример, родитељи уместо бриге за изграђивање личности детета обезбеђују му материјална средства за стицање образовања и виших друштвених положаја па није реткост да се то погрешно одрази на формирање личности.

Уместо љубави, емоционалне топлине и сагласности, богати родитељи бирају лакши пут, задовољавајући сваку жељу и прохтев детета. Уместо ослонца детету, модерна, савремена породица је средина у којој постоје услови за подстицање неумерених и нереалних аспирација, што доводи до несразмера између великих жеља и могућности да се она стално задовољавају. Све то произилази из друштвене ситуације (трке за животним стандардом и др.), што се преко родитеља преноси на децу.

Имајући у виду друштвену ситуацију данас треба поменути и друге примере. Све чешће имамо породице које нису у могућности да обезбеде детету све оно што његов развој захтева. Тако се уочава да долази до несклада између могућности и очекивања породице (потреба, интересовања, жеља) деце и осталих чланова породице, најчешће родитеља. Због тога је потребно да породица прати промене у друштву и следи их.

Колико је то могуће зависи од низа фактора; брзина промена, нивоа развоја друштва, образовања чланова породица, материјалних могућности и др. «Друштвено-економски односи битно утичу не само на поједине функције и облике породичне организације већ и на односе у породици, дајући им

одређена обележја услова живота који доминирају у датом друштву и времену и то са аспекта њених интеракцијских односа (међусобних односа родитеља и деце), тако и са аспекта односа са другим друштвеним групама.» (Станојловић, 1995; 21). У различитим друштвено-економским формацијама постојали су и постоје различити типови породица са разноврсним комбинацијама међусобних односа између породице и деце, као и стила васпитног понашања родитеља према деци.

Различити типови организације породичног живота су условили трансформацију савремене породице.

Др Марко Младеновић је утврдио типологију породице према природи својинских односа и према власништву над средствима за прозиводњу и навео је следеће типове: «пољопривредно-занатлијску (приватно-сопственичку) и радничко службеничку (индустријску) породицу.» (Младеновић, 1981; 85). Мандић је дао поделу са становишта односа међу члановима породице, истичући три типа породице: «патријархална, малограђанска и социјалистичка.» (Мандић, 1975; 23). Међутим, свака типологија па и ова, има своје недостатке јер су свака породица, свако друштво и сваки друштвени систем богати својим специфичностима. Тако гледано мало је породица које припадају само једном типу.

У свим врстама породица су специфични и карактеристични међуљудски односи а за нас су у свакој од свих тих врста породица посебно занимљиви односи родитеља према деци и обрнуто. Све то указује да је за правилан развој младих веома значајна родитељска љубав, топлина, разумевање, поверење, доследност... Међусобна подршка и међусобно разумевање чланова породице су најбитнији како за развој поједница тако и за његово целокупно напредовање и усавршавање. Од бројних друштвених група у којима се одвија васпитање, нас у овом случају интересује првенствено породично васпитање.

Полазимо од тога да је породица једна од најстаријих, најпримарнијих и најтрајнијих друштвених група током постојања човечанства. Схватато породицу као људску заједницу без које нема васпитања, не само оног првог, полазног, већ ни каснијег које се одвија под утицајем вршњака и других друштвених група, институција, културе друштвеног система...

Дете се обраћа родитељима као и осталим члановима породице слободно, спонтано, отворено, непосредно.

У свестраном и целовитом васпитању и социјализацији деце најзначајнија је породица. Да би тај утицај био позитиван (ефикасан) када је у питању савремена породица - битно је да буду испуњени одговарајући услови: да односи у породици буду складни, да се родитељи и деца поштују, уважавају и разумевају, те да родитељи имају јединствене захтеве према деци. Да би били ефикасни у васпитању значајно је да родитељи прате психофизички развој деце, да се брину за задовољавање њихових потреба те да у том циљу сарађују са вртићем и школом.

За правилно васпитање у породици данас битна је добра организација породичног и личног живота родитеља, те организација дечијег живота. Значајно је да сваки члан има своје дужности и обавезе у складу са

могућностима, и да сачува осећање мере у односу родитеља према деци као и обратно.

Имајући све то у виду битно је истаћи да породично васпитање има своје специфичности. Посебно се истичу односи топлине, уважавања и разумевања, толеранције, флексибилности. Породица задовољава биолошке и социјалне потребе детета и то: за сигурношћу, за родитељом који брине о њему, који га воле, задовољавају његове потребе и испуњавају жеље, пружају помоћ у решавању проблема и подршка су у свим животним ситуацијама.

За ову тему су битне управо ове карактеристике, јер је значајно да истражимо породицу, њен васпитни утицај на младе данас. При том ћемо се посебно осврнути на родитеље, односно њихове васпитне поступке према деци, те утицај конкретних поступака на васпитање младих, конкретније: колико родитељи делују примером, ставовима, вредносним оријентацијама и понашањем.

Педагози Н. Трнавац и Ј. Ђорђевић кажу: «Породица је основно социјално окружење у коме се личност развија. То је истовремено и основна ћелија сложеног друштвеног механизма и посредник између појединаца и других, са којима он живи или ће живети.» (Трнавац и Ђорђевић, 1992; 97). Дакле, породица је социјална средина која пружа могућности за правилан раст и развој.

За формирање особина личности поред наслеђа и друштвене средине од великог значаја је утицај родитеља на децу и деце на родитеље, као и њихова активност.

Пракса је показала да је родитељ универзални модел, а за васпитни утицај породице (родитеља) најбитније је како се одвија целокупан живот родитеља пред дететом. Ту је родитељ идентификациони модел, где се процес поистовећивања са родитељима сматра основним покретачем социјализације. «Многи, пак, већу важност приписују оном аспекту родитељске улоге која долази до изражаја у томе како родитељ непосредно поступа са дететом и посебно истичу важност васпитних поступака у развоју дечје личности». (Генц, 1988; 234). Ти поступци могу бити «топли» или «хладни», ограничавајући или попустљиви. Међутим, то су крајности и нити једна од њих не може бити прихваћена као адекватна. У ствари као што ни једна од тих крајности не може бити «рецепт» за васпитне поступке родитеља према деци, тако је вероватно немогуће утврдити ни неки други универзални «рецепт». Живот у целини, па и породични, толико је богат разноврсним ситуацијама да га је немогуће «укалупити». Уместо тога, потребно је непрекидно увећавање знања и комбиновање па и усавршавање васпитних поступака, а на основу тога применити конкретан васпитни поступак најпримеренији стварној ситуацији.

Родитељ може, директним подучавањем (уз помоћ награде и казне), обликовати социјалне особине код детета. А дете може, имитацијом родитеља, да изграђује одређене црте личности, односно формира (усваја) одређене облике понашања. У истраживањима је констатовано да се најранији односи детета са родитељима заснивају на идентификацији. То је механизам помоћу кога дете, због тога што је зависно и беспомоћно ствара своја осећања и фор-

мира понашање по узору (угледу) на родитеље и репродукује њихове карактеристике. Дете најчешће усваја оно што му родитељи нуде јер не разликује добро и лоше.

Имитацију треба разликовати од идентификације јер је имитација изражена код деце млађег (предшколског) узраста, а идентификација долази до изражаја кад дете стекне одређена искуства, најчешће у периоду похађања основне школе. Стога је веома битно да дете расте у здравој породици, са родитељима који се понашају као емотивно зреле и стабилне личности јер је идентификација од великог значаја за формирање здраве, емотивно стабилне личности. «Тип личности и степен њеног хармоничног функционисања умногоме зависе од сигурности коју је пружала породица и од тога какви су односи владали у породици у време када се дете развијало». (Хајдуковић, 1975; 17). Породична клима утиче посебно значајно на децу у развоју. Она су тад најосетљивија и најподложнија утицају породице. Због тога је значајно деловати позитивним примером.

Ако родитељи, уместо љубави и топлине, покажу агресивност, занемаривање и избегавање детета, дете прво реагује страхом, а касније учи (имитацијом) да реагује на исти начин не само у породици него и ван ње. Деца која расту у неповољној (нездрави) породичној клими, без љубави и емотивне сигурности, поред тога што имају осећај несигурности наилазе на одбацивање и/или занемаривање а није реткост да имају проблеме и са собом и са другима. Због свега тога, породица, нарочито васпитни поступци родитеља, имају значајну улогу у формирању црта личности и васпитању младих, посебно данас.

Данас, у време економске и политичке кризе, ратних разарања и страха која смо доживели током бомбардовања наше земље од стране НАТО-а, све више имамо примера породица у којима влада неповољна, нездрава породична клима. То се нужно одражава на васпитање младих. Код родитеља и код деце се јављају психофизичке тегобе: нерасположење, незадовољство, напетост, нервоза, анксиозност и др., па отуда и нестрпљење и неразумевање између родитеља и деце, као и између младих међусобно.

Због свеопште кризе, а у оквиру ње - у ствари због ње, неизвесне перспективе младих за свој животни просперитет (запошљавање, решавање стамбених проблема, заснивање породице...) у породичном животу, односима између родитеља и деце традиционални «сукоб генерација» постаје интензивнији, жешћи. Он се испољава и кроз пренагљено међусобно оптуживање. У том сукобу родитељи настоје да бране (и одбране) своје животне ставове, вредносне оријентације и сл., а млади своје. Тај сукоб преко вербалног «обрачунавања» понекад се заоштрава до великог међусобног неразумевања, неуважавања и слично. Јављају се мучне «породичне драме», које понекад завршавају разним трагичним последицама родитеља према деци или обратно. Тиме се показује да такве породице уопште нису способне да своје индивидуалне и породичне проблеме, као и решења тих проблема, правилно сагледају у одговарајућем друштвеном (не само породичном) него и ширем контексту; у контексту друштвене кризе нашег друштвеног система.

На тај начин се показује да породица, мада јесте основна и у одређеној мери самостална «ћелија» друштва, ипак није толико самостална да не зависи од друштва у целини. Зато и односи у породици морају бити постављени у што већој мери у складу са могућностима не само породице него и друштва у целини. Мислимо на могућност да се задовољавају основне и шире људске потребе како одраслих, тако и младих, како родитеља, тако и деце.

Међутим, често се догађа да родитељи и деца сагледавају и не решавају заједничке и личне проблеме путем демократског договарања и одлучивања већ индивидуално. Догађа се и да и то буде извор неспоразума и лоших односа у породици. Млади незадовољни могућностима својих родитеља да им обезбеде задовољавање њихових потреба, покушавају да то постигну сами, или западају у безвољност, резигнацију, апатију и сл. или прихватају разне девијантне облике понашања.

Родитељи су због брижности за породицу, борбе за егзистенцију и жеље да што више обезбеде својој деци презаузети, па немају увид у њихово понашање, као ни времена ни стрпљења да се баве тешкоћама и проблемима с којима се они сусрећу. То нужно утиче на понашање и свест младих као и информације из мас-медија, па су млади најчешће дезоријентисани, безвољни, препуштени сами себи. Изненада су «добили» доста слободног времена, а током бомбардовања су на различите начине преживљавали те страхоте, па није ни чудо што су у кризи. Гледајући и преживљавајући разарања «изгубили» су мотивацију и жељу за усавршавањем, јер су свесни да им је перспектива веома лоша.

Млади који су сигурни у себе, што знају шта желе у животу и у раду, имају подршку у породици и не подлежу негативним утицајима вршњака, успевају да се снају, постижу одређене животне циљеве (завршавају успешно школску годину, уписују се на факултет или следећу годину студија) баве се спортом или другим забавним и рекреативним чак и корисним активностима, запошљавају се и сл.

С обзиром да су вршњаци често узори нарочито у понашању, учењу и одевању, провођењу слободног времена и сл. уколико нема блиске сарадње са родитељима, међусобног поверења и разумевања није реткост да оне «слабије» младе који су несигурни вршњаци заведу у непожељном правцу. Тако се догађа да се одају алкохолу, дроги, скитњи, проституцији и сл. Због тога је, посебно данас, веома битна блиска, коректна, континуирана сарадња родитеља и деце - младих. При томе је веома значајно да оба родитеља брину о деци и имају јединствене ставове и захтеве. Колико је то могуће зависи од типа родитеља, нивоа образовања, свести и знања о значају породице за васпитање, оптерећености родитеља и др.

Да би онемогућили упражњавање порока нужно је да друштво, школа и породица делују јединствено, јер сви су дужни и одговорни - у одређеној мери - за васпитање, формирање и развој младих. Ипак, породица је најодговорнија. «породица је жижа у којој се сусрећу друштвено и индивидуално и у којој треба да се усагласе». (Голубовић, 1981; 237). Преко родитеља друштво преноси на дете своје норме и схватања. Млади из дана у дан све теже преживљавају

и прихватају проблеме и кризе које су присутне на нашим просторима, па све жешће желе да оду из земље.

Успешно васпитање личности могуће је уколико су складни односи у породици, при чему се посебно истиче емотивна улога мајке. Поред наведеног, специфичност породичног васпитања се огледа и у примени одговарајућих метода породичног васпитања. Да би примена метода: показивања, поучавања, разговора, објашњавања, убеђивања и уверавања, подстицања и спречавања, вежбања и навикавања била ефикасна веома је битно: искрено и дубоко поверење које се не сме изневерити, добро познавање детета, стрпљење и одмереност у постављању захтева, доследност у васпитним поступцима. Правилним коришћењем наведених метода родитељи усмеравају децу у позитивном правцу, помажу у развоју особина воље и карактера те утичу на формирање погледа на свет и живот у целини.

Поред наведених метода породичног васпитања посебно се истиче процес поистовећивања деце са родитељима и родитеља са децом. То значи прихватање ставова, схватања, модела понашања од друге личности у тој мери да они постану сталан део личности. Развојна и социјална психологија су утврдиле да је идентификација најприсутнија у породици и да дете поистовећујући се са родитељима усваја и позитивне и негативне особине. «Процеси идентификације нису значјни само за развој личности детета већ су значајни и за прву животну мотивацију и вредносну усмереност детета». (Бергант, 1979; 20). Идентификујући се са родитељима млади усвајају одређене облике понашања по узору на њих. «За успешно васпитање младих, није довољна само идентификација са одраслима (пре свега са родитељима, а затим и са другима), већ и обратан процес: идентификовање одраслих са децом и младима у извесном степену. Узајамна идентификација зближава децу и родитеље и доприноси бољем међусобном разумевању и усвајању друштвених норми као и превазилажењу неких супротности у схватању и ставовима.» (Група аутора, 1989; 221). Идентификација у овом случају не значи потпуно поистовећивање већ првенствено уживљавање у животне ситуације другог ради што потпунијег и правилнијег разумевања и себе и другог, шти значи да ће се путем идентификације деца и родитељи боље упознавати и помагати у животу. Уосталом, потуна идентификација и није могућа из више разлога: биолошки, психички, социјални, генерацијски, образовни, васпитни и др.

Васпитање у породици сагледавамо у контексту велике повезаности са породичним односима и њеном структуром кроз њихову вишеструку међузависност. «Сматра се да основна структура породице у великој мери одређује и карактер породичних односа, а самим тим и процесе социјализације. Ту је веома важна структура комуникације која се у породици негује, док је за проширену породицу родовског и патријархалног типа какрактеристична претежно формална комуникација. За малу нуклеарну породицу модерног друштва везују се све персонализованији односи. Савремена породица је више окренута према појединцима и њиховој срећи, а оријентација према деци је посебно наглашена.» (Чолић, 1991; 61). Како и колико ће се та оријентација испољити зависи од карактеристика: способности, знања, материјалних и

временских могућности родитеља. Друштвено-економска превирања и кризе углавном утичу негативно, па је посебно значајно бити способан и одупрети се штетним утицајима.

Као најважнији услов позитивног развоја личности и васпитања младих, данас већина аутора истиче значај присне и топле породичне атмосфере, међусобног разумевања, поштовања и уважавања. Једино тако је могуће одупрети се кризи и свим осталим недаћама које следе.

Породични услови и комуникација (између родитеља и деце и и супротно) су битни за сазревање и развијање биолошких фактора људског развоја који у интеракцији са чиниоцима друштвене средине и активностима васпитаника доприносе развоју личности.

Пракса је показала да многи родитељи у васпитању не воде довољно рачуна о индивидуалним разликама међу децом, што се негативно одражава на учење, понашање и развој у целини. Због тога је значајно да родитељи одговорно схвате улогу васпитача и да васпитне поступке прилагоде психолошким карактеристикама деце.

Од успешности породичног васпитања у одређеној мери зависи и друштвено васпитање. Да ли ће бити усклађени зависи од особина личности васпитача (родитеља) и васпитаника (деце); њиховог односа према другим људима, радним обавезама, друштвеној заједници, погледа на свет... Да би били што ближи-сличнији битно је да сарађују на свим пољима, да размењују знања, искуства, ставове. Такође је значајно да у комуникацији буду толерантни, флексибилни, критични и самокритични те добронамерни и спремни да прихвате, и благовремено и адекватно изврше породичне и друштвене дужности. За све то је значајна обострана љубав, осећање сигурности безбедности и прихваћености у породици и друштву.

2. Г.Будимир Нинковић, (29-38)

3. ЈАН АМОС КОМЕНСКИ: МАТЕРИНСКА ШКОЛА (1630)

Упутство за материнску школу

тј. темељит и јасан извештај о томе, како родитељи и сами и преко дојкиња, васпитача и осталих помоћника својих, најдражи свој алем-камен, своју милу децу, у првом њиховом и почетном узрасту разумено и часно, себи на радост, а деци својој на спасење водити и вежбати имају.

Родитељима, старатељима, васпитачима и свима осталим који се баве ситном децом – поздрав!

У намери да вас, најдражи моји, поучим о вашим дужностима и о начину како ћете их срећно обављати сматрам за неизбежно да вам најпре укажем на то:

1. Како је велико и драгоцену благо поверено свима којима су поверена деца на старање;

2. За шта су вам поверена и како и чему их имате учити;

3. Да без руководства и вежбања младеж уопште не може да буде.

Кад то троје изложим, приступићу самој ствари у чему и како би то руководство и вежбање љупко и весело могло да се обавља.

Да су деца, најскупоценији дар и благо, достојно најпажљивије неге (Цитатима из библије, У духу оног времена и свог положаја – као епископ верске секте чешке браће – Коменски доказује да су деца најскупоценији дар и благо који су људима поверени. И даље продужује:)

Пре свега, зацело, чини ли се да су деца нешто рђаво, не гледај на то што су она сада, већ на оно што треба да буду и угледаћеш достојанство њихово.

Да родитељима деца има да буду милија од сребра, злата, бисера и драгог камења, биће им јасно кад упореде једно са другим.

Пре свега, сребро и злато и све остале ствари зацело су ствари мртве и ништа друго него чишћи облик обичне глине, а деца су живо обличје наше.

Сребро, злато и те друге ствари нестају и пролазе, а деца су бесмртно наследство.

Те друге ствари ваде се из земље; деца извиру из нашег бића и исто су што и ми. Зато смо дужни да им указујемо исту љубав и поштовање као сами себи. Волети злато, сребро и остале мртве ствари тако сматра се идолопоклонством (идолотаријом).

Злато и сребро и драго камење иду из руке у руку, нису ничије власништво, већ заједнички свима; а свако дете даје се родитељима као нарочити дар, и то дар тако нарочит, да им га нико на свету одрећи и узети не може, па чак ни они себи сами; зато што је то њихово променљиво наследство.

Кад би се могао попети некамо, откуд би ме свуда могли ћути у свету, викао бих:

О, зашто читате наопако,

Неразумни родитељи, крвници сами своје деце,

Пролазна добра гомилајући, за добра разумна ништа не марите!

Дакле, пошто су душа и мисао најглавнији део човеков, њима се мора посветити највећа пажња, да би се успешно и племенито подигли, иза овог старања долази друго, ниже и пролазније старање о телу како би оно постало пристojно и душе достојно станиште.

А пошто родитељи било да нису увек способни да своју децу поучавају, било да не могу због службе и запослења, заната или трговине наћи времена за то или не мара да то раде, одвајкада је мудро и у духу потреба било наређено да се у свакој општини извесна разумна и озбиљна лица поставе за учитеље младежи од којих би родитељи, предајући им децу своју и преносећи на њих право кажњавања, могли да очекују добро образовану децу. Ти се људи називали: педагози, доктори, магистри, прецептори итд., а места где се младеж сакупљала ради учења: слушаонице, вежбаонице, школе и литерарне школе. Овим последњим називима хтело се рећи да је васпитање омладине – како наставницима, тако и ђацима – само по себи мило и драго, и слично некој игри или разбигризи. Али касније, у току времена, школе више нису биле из разних узрока оно чим су се називале, игра и разбигрига, већ су постале нека врста мучионица за младеж; нарочито у доба папства кад су на студије одлазили и наставничком се позиву одавали људи невредни, сами неизвежбани у мудрости, лењивци, пијанице, прљавци и иначе неприкладни, и кад се њима поверавала младеж; пошто у слободним уметностима нису имали ни знали методе ни правог поретка, силом су све хтели утувити деце, јадно се са ђацима гњавети и немилосрдно их бијући.

У чему се младеж одмах од свог рођења помало вежба, и до своје шесте године увежбати има

Ко не зна да су оне разгранате гране што их дрво у старости шири морале одмах у његовој младости да потеряју и да израсту онакве какве су? Зато, јер друкчије и није могло да буде. И да животиња, ако не добије заметке свих својих органа одмах приликом свога првога формирања, ове после неће добити? Јер ко ће да поправи оно што на свет дође слепо, хромо, сакато и криво? Дакле, и човек се одмах чим се у њему заметну тело и душа његова мора формирати онако какав треба да буде целог века у свом животу, ако треба да се племенито уобличи.

Зато родитељи не треба да одлажу вежбање своје деце чекајући на прецепторе (учитеље) и свештенике (јер је тешко исправљати дрво које укриво израсло или у зараслој шикари правити расадник) већ мора да знају сами да гаје те бисере, како би та деца одмах већ под њиховим руководством могла како у узрасту, тако и у мудрости и милости да успешно напредују.

Речено је већ не једном да онај који жели да користи људима мора да буде извежбан у моралу и свакојаким слободним уметностима. Зато су родитељи дужни да одмах у првој школи, док још сами васпитавају своју децу, уложе у њих јаке основе свега тога. Зато ћемо сада показати докле се има доћи с децом у свакој од тих ствари до њихове шесте године и којим путем у томе треба ићи.

Што се тиче морала и врлина мала деца морају се учити:

- 1) Умерености, да се привикну да једу и пију према природној потреби и да се не преједају и не препију преко потребе;
- 2) Чистоћи, да се науче употребљавати добре обичаје при једењу, пијењу, одевању и целокупној неги тела;
- 3) Да буду пажљиви према старијима и да пазе на њихова дела, речи и сваки миг;
- 4) Да буду истински послушна према старијима (претпостављеним), да су спремна увек скочити на сваки њихов миг;
- 5) Нарочито је потребно децу научити да говоре увек само истину, да њихова реч буде: што јест, јест, а што није, није. Нека се не навикавају ни у шали ни озбиљно да лажу или да говоре друкчије него што је било;
- 6) Нека се уче праведности, да туђе ствари на дирају, не узимају, да не краду, не скривају, да не чине ништа упркос;
- 7) Добро их је такође навикавати на рад и да избегавају беспослицу;
- 8) Треба да се науче не само говорити, него и ћутати кад ваља;
- 9) Морају се привикавати на стрпљивост и научити да своју вољу зауздају тако, да одмах још од малена, пре него се страсти укорене, науче да владају собом;
- 10) Готовост на службу старијима леп је украс младежи, зато се одмах од раног детињства деца морају вежбати у томе;
- 11) Затим долази пристојност (учтивост), тј. да се умеју учтиво понашати, поздрављати, захваљивати, пружати руку, поклонити се, заблагодарити кад им се нешто да, итд;
- 12) Али да то не би било дрско, с неким дивљим и ћудљивим гестовима, морају се деца поучити озбиљности гестова и унутрашње природе, да би у свим својим поступцима била разумна, стидљива и штедљива.

8..J. А. Коменски, (96-104)

4. ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ - МАЈКЕ У ТРАНЗИЦИЈИ

Према једном истраживању које је УНИЦЕФ спровео пре неколико година, жене у земљама Источне и Средње Европе и бившег Совјетског Савеза суочавају се са све већом неједнакошћу.

Подаци указују на два јасна закључка: услови за жене у предтранзиционом периоду нису били тако добри као што се чинило, а друго, стварни помаци који су направљени у тим деценијама сада се поткопавају.

Треба признати да су режими у тим земљама у прошлости спроводили различите политике у корист жена, као што је скоро универзитетско образовање; они ипак нису успели да успоставе истинску и трајну једнакост међу половима. Многа, наизглед значајна достигнућа као што је представљање жена у парламенту, у стварности су била површна. Али, док нови режими декларативно дају женама веће политичке и економске слободе и могућност да изразе своје проблеме, многа истинска остварења постигнута на овом пољу у прошлости сад прете да нестану, услед све већег сиромаштва, масовне незапослености и редукције друштвених служби.

Почетак транзиције разорио је државни монопол над економским, социјалним и политичким питањима. Демократија је открила стварни степен неједнакости и дискриминације двеста милиона жена и девојчица овог региона. Статистика показује да жене сад имају веома ограничен политички утицај, да су им примања мања од примања мушкараца и да су жртве високог степена насиља у оним земљама које су раније важиле за водеће у свету по питању неких облика једнакости жена. Оне се сада суочавају са све већом незапосленошћу, редукованим и нередовним дечјим додацима и другим социјалним давањима, као и са погоршаним здравственим стањем.

Политичке промене које је транзиција обећавала пре проширују постојеће неједнакости, него што их елиминишу. Шта више, поновним успостављањем националних аутономија и оживљавањем културних традиција, патријархалне вредности из предтранзиционог периода које се поново јављају, прете да угуше гласове жена, а не да их ослободе. Јемчење једнакости за жене било је једно од најзначајнијих постигнућа тог периода. Жене су имале користи од државних улагања у људски капитал. Напредак који је учињен за жене у предтранзиционом периоду, као што је образовање, запослење, здравствена заштита, могао се поредити са прогресом које су остваривале најнапредније земље света. Ниво образованости жена био је висок, стандард здравствене заштите релативно добар, жене су могле да очекују запослење, а свеобухватни систем државне бриге о деци дозвољавао им је да зарађују и подижу породицу. Није постојала дискриминација на штету женске деце у систему образовања.

Петнаест година након започињања процеса транзиције, можемо да констатујемо следеће: упркос достигнућима, никад се није правилно приступило самом питању дискриминације полова. Жене трпе дупло оптерећење послова и подизања деце јер једнакост у кући или породичним обавезама никад није пратила једнакост у запошљавању. Укупан облик посла за жене код нас

износи у просеку скоро седамдесет сати недељно, што је за око петнаест сати више него за жене у Западној Европи.

Основни проблеми неједнакости полова присутни су и даље у периоду транзиције:

- Жене нису позване да дају свој допринос усмеравању будућег развоја региона;
- Жене немају једнаке шансе као мушкарци да граде своју каријеру;
- Сведоци смо погоршања општег здравственог стања жена;
- Породица са децом, као социјално најугроженија категорија, прима незнатну социјалну помоћ пд државе;
- Унутар породице нема расподеле кућних обавеза, већ су обавезе углавном женине:
  - Насиље над женама и децом прикрива се и у порасту је;
  - Највећи број породица живи на прагу сиромаштва.

Сагледавајући ове податке, можемо указати на проблем феминизације сиромаштва. Жене чине највећи проценат сиромашних. Транзиција у највећој мери погађа жене: прве остају без посла са немогућношћу поновног запошљавања. Иако жене чине већину факултетски образованих кадрова, оне су у већини и са најнижим квалификацијама (незавршена основна школа).

Сви ови депримирајући подаци указују на то да транзиција неповољно утиче на даљи развој кризе и у породици. Остваривање слободне и одговорне породичне заједнице у која оба њена члана ступају по слободно израженој вољи да би у њој остварили најшири спектар својих људских потреба и , исто тако, из ње слободно излазе уколико та заједница не испуњава њихова очекивања, могуће је само када оба супружника у заједницу улазе као равноправни, одговорни субјекти који подједнако доприносе подмиривању заједничких и појединачних потреба. Зато је економска независност жене веома важан чинилац њене равноправности, не само у брачној и породичној заједници, већ и у друштву уопште.

Већ смо констатовали да жене – мајке у нашим породицама, као и у другим земљама у транзицији, трпе све врсте дискриминације: од незапослености, економске зависности, преоптерећења кућним обавезама, па укључујући и насиље.

Женама је поверено чување и васпитање деце. Истраживања показују да отац проводи два пута мање времена дневно са децом него мајка. Такве драстичне разлике показују се и у расподели других обавеза око деце и домаћих послова. Још увек је живо присутна подела на мушке и женске послове у нашим породицама. Дељење послова на мушке и женске има за последицу чување, односно продужавање патријархалних односа у породици. Тиме жена не само што сама доприноси очувању тих односа, већ га преноси на своју децу, тј. на следећу генерацију. У том смислу, престанак квалификације и дељења послова на мушке и женске представља први корак ка еманципацији жена и њиховој равноправној улози у породици и друштву.

12. М. Савовић (39-41)

III. ДЕМОГРАФСКИ И ЗДРАВСТВЕНИ АСПЕКТИ ПЛАНИРАЊА ПОРОДИЦЕ

1. ОБНАВЉАЊЕ СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ

Промене становништва Србије у двадесетом веку биле су интензивне у свим областима демографског развитка, дајући му, у мањој или већој мери, обележја савремених популација развијених земаља. С једне стране, промене су биле позитивне, што се пре свега односи на повећање броја становника, усвајање модерног репродуктивног модела, смањење смртности становништва, динамичну просторну покретљивост, развој готово свих структура, посебно старосне, образовне и економске. С друге стране, промене у појединим областима демографског развитка су биле споре или су, пак, касно отпочеле, или су биле сувише интензивне и стихијне, што је условило поремећаје у неким од важних сегмената развоја становништва. Услед тога, деведесетих година суочавамо се са дуалним типом репродукције, отвореном депопулацијом и брзим растом становништва, реверзибилним трендовима смртности појединих старосно-полних група, наглашеном емиграцијом, посебно младих и образованих кадрова, и већим или мањим поремећајима у територијалном распореду и у развоју појединих субпопулација (Рашевић, 1995). Треба посебно подвући да последњих година демографски развој Србије није био само под утицајем дугорочних тенденција већ су на становништво Републике деловали, непосредно или посредно, распад СФРЈ, рат на подручју бивше државе, друштвене промене (транзиција, трансформација или регресија), санкције међународне заједнице, економска криза, поремећаји социјалне стратификације, избеглице из Хрватске и Босне и Херцеговине, губици у људству и друге последице напада земаља НАТО на Србију и друго.

1.1. ПЛОДНОСТ СТАНОВНИШТВА

Плодност становништва је сложена појава, због бројних фактора који га условљавају, и најважнија демографска варијабла јер је основна компонента природног прираштаја, раста и старосне структуре становништва. У условима ниске смртности становништва, каква је данас у Србији, плодност становништва је основни динамички чинилац демографских промена, а њиховим посредством, и бројних социјалних и економских процеса.

Отуда је претерано низак, односно претерано висок ниво рађања ограничавајући чинилац друштвеног развоја. Заступљеност оба екстремна модела репродукције становништва је управо основно и, истовремено, најнеповољније обележје демографског развоја и стања у Србији.

У периоду од 1950. до 1997. године број живорођене деце смањио се за 50,9% у средишњој Србији, односно 51,9% у Војводини. На Косову и Метохији, међутим, број рађања је повећаван, уз знаке стабилизације у осамдесетим годинама. Од 1947. (прва година за коју се расположе подацима) до 1989. (последња година поуздане регистрације виталних догађаја) број

живорођене деце се, готово, удвостручио (од 27.565 на 53.656 годишње, или за 94,7%).

И релативни показатељи, на пример стопа наталитета која представља однос између броја живорођене деце и укупног броја становника средином посматране године, потврђују велике регионалне разлике у нивоу рађања. Средишњу Србију и Војводину одликује приближно исти темпо преображаја наталитета. После кратке и законите компензације, почетком педесетих година настављен је секуларни пад, да би се стопа наталитета већ почетком седамдесетих година спустила до нивоа око 14 %о и затим стално и лагано опадала до веома ниске вредности од 10,2 у средишњој Србији, односно 10,4 %о у Војводини у 1997. години.

На другој страни, Косово и Метохија се издваја највишом стопом наталитета током читавог посматраног периода и њеним спорим смањивањем. Све до средине шездесетих година стопа наталитета је износила више од 40 %о. Она почиње нешто брже да пада почетком седамдесетих, да би се тек крајем осамдесетих година спустила испод 30 %о (27,7 %о у 1989. години).

Разматрање регионалних разлика наталитета је потпуније ако се прошири и на ниво општина. Дистрибуција општина средишњег дела Србије према висини опште стопе рођених у 1991. открива да су стопе наталитета у 39 општина ниже од 10%, што се може оценити као изузетно ниска плодност. Општа стопа наталитета је под утицајем старосне структуре и зато не одражава реално стање плодности. Међутим, она је реална компонента природног прираштаја и раста становништва, па се наведена оцена може прихватити. Са ниским вредностима у 40 општина, које се у појединим општинама спуштају чак испод 7,5%, функција наталитета је доведена у питање. Општине са екстремно ниском плодношћу су Бабушница, Гаџин Хан, Димитровград, Књажевац, Ражањ, Сврљиг и Црна Трава. Њихова заједничка одлика је да су то емиграционе општине, са око 50% становништва старијег од 50 година, и углавном економски неразвијена подручја. У 69 општина оппгга стопа наталитета је нешто повољнија (на нивоу између 10,1 и 15,0%о), мада, истовремено, врло ниска. Даље, три општине имају умерено низак наталитет. То су Медвеђа, Пријепоље и Сјеница, насељене са готово трећином албанског становништва, око половином муслиманског, односно преовлађујуће муслиманским становништвом. Само три општине, једна албанска (Бујановац) и две муслиманске (Нови Пазар и Тутин) имају општу стопу наталитета средње вредности. Од општег тренда ниског наталитета у средишњој Србији издваја се и албанска општина Прешево, са готово три пута вишом општом стопом наталитета од републичког просека (33,3%о).

Насупрот осталим великим подручјимаа, Војводина нема разуђену дистрибуцију оппггина према висини оппгге стопе наталитета. Све општине имају низак наталитет. Издвајају се две групе општина. Прву чине неразвијене општине Бела Црква и Ириг и две општине, Кањижа и Сента, насељене становништвом претежно мађарске националности. Њихова општа стопа наталитета је испод 10%о, пгто представља изузетно низак наталитет. Другу групу чини око 90% општина са врло ниским наталитетом. Општина Беочин, са оп-

штом стопом наталитета од 15,1 %, само формално не припада овој групи.

На Косову и Метохији јасно се разликују две групе општина. На једној страни су седам општина ниског и умерено ниског наталитета, претежно или у знатној мери насељене српским живљем, с изузетком Подујева и Србице. С друге стране, средњи и високи наталитет је особеност општина са већинским становништвом албанске националности, при чему преовлађују општине са високом плодношћу. Треба, међутим, нагласити да дистрибуција општина на Косову и Метохији. није реална због знатне подрегистрације живорођене деце у појединим регионалним јединицама.

Три деценије раније дистрибуција општина према висини оппгге стопе наталитета била је, јасно, другачија на сва три велика подручја. У средишњој Србији су у 1961. године упадљиво преовлађавале општине са ниским наталитетом. Међутим, мада је број општина био знатно већи (155 општина према 114 у 1991. години), само шест је имало изузетно низак наталитет. Такође, чак 32 општине су имале стопу наталитета изнад 20,1 %. У Војводини су 1961. готово све општине имале умерено низак наталитет. Косово и Метохију је, пак, одликовао висок наталитет у свим територијалним јединицама.

У 1997. години проблем подрегистрације виталних догађаја на Косову и Метохији је био врло изражен, а исељавање становништва средишње Србије и Војводине је интензивирано у деведесетим годинама. Оба ова фактора у знатној мери смањују прецизност анализе. Њен главни закључак је, пак, да је број општина са изузетно ниском плодношћу, у поређењу са 1991. годином удвостручен. У средишњој Србији број општина са општом стопом наталитета испод 10 % је порастао са 39 на 65, а у Војводини са 4 на 22. На Косову и Метохији у 1997. години само је једна општина имала изузетно низак наталитет. То је општина Зубин Поток насељена становништвом српске националности.

Промене у стопи укупног фертилитета непосредније одражавају промене у репродуктивном понашању жена. Такође, како је овом стопом

- *Стопа укупног фертилитета изражава број живорођене деце коју би родила свака жена у току прокреативног периода, ако би рађање по старости жена остало непромењено као у години посматрања, а све жене доживеле крај прокреативног периода. Ово је хипотетична мера, јер се заснива на рађању 35 генерација жена у једној календарској години, а не на репродуктивном понашању једне генерације жена у току њиховог прокреативног периода који траје од 15. до 50. године живота*

искључен утицај старосне структуре жена у прокреативном добу живота, изоштравају се разлике између подручја високе и ниске плодности. Наиме, ниво стопе укупног фертилитета од око 2,1, који обезбеђује просто обнављање генерација, у Војводини и средишњој Србији забележен је још средином педесетих година. Већ 1971. стопа је за готово 20% нижа и на тој вредности се стабилизује до 1991. године. То, заправо, значи да се ова подручја већ неколико деценија суочавају са проблемом недовољног рађања. У деведесетим

годинама стопа укупног фертилитета благо опада до нивоа нешто испод 1,7. Тешко је проценити да ли су у питању даље посттранзиционе промене у репродуктивном понашању, или је на делу ефекат одлагања рађања у годинама отежаних услова.

И поред неспорног смањења стопе укупног фертилитета на Косову и Метохији, темпо промена и вредност од око 3,7, колико се претпоставља да износи у деведесетим годинама, морају се оценити као неповољни. Пре свега, стопа је још увек висока, њен ниво је далеко изнад потребе простог обнављања генерација, двоструко је виша од вредности стопе у Војводини и средишњем делу Србије и упадљиво највиша у Европи. Такође, уколико се настави постојећи интензитет промена, треба да протекне неколико деценија да би стопа укупног фертилитета достигла вредност која претпоставља просто обнављање генерација. Поред тога, и ако се стопа укупног фертилитета смањи на ниво простог обнављања генерација, наставиће се пораст укупног броја становника услед младе старосне структуре.

1.2. УЗРОЦИ НЕДОВОЉНОГ И ПРЕКОМЕРНОГ РАЂАЊА

Ниске репродуктивне норме, као и неповољне услове за њихово остваривање на садашњем цивилизацијском нивоу, није успело да избегне ниједно развијено друштво. Став о идеалном броју деце у породици, имајући у виду низ ограничавајућих фактора изражавања, омогућава да се сазна висина норми коју би појединац прихватио у условима у којима не би постојала никаква ограничења да би задовољио своје потребе за потомством и родитељством. Низ истраживања ових ставова, репрезентативних на нивоу целокупног становништва и одређених субпопулација, показала су да се став о идеалном броју деце становништва развијених земаља, укључујући и нисконаталитетно подручје Србије, креће између двоје и троје деце, а стварно рађање је испод тог нивоа.

Фертилитет становништва међу развијеним земљама је резултанта заједничких норми и баријера чија је чврстина и јединство без преседана у људској историји. Red Hatworn (1980) подвлачи да је преиндустријска породица вршила избор у окружењу у коме је често изгледало да објективно може веома мало да се бира, док породица касноиндустријског доба прогресивно бира још мање у окружењу у коме, наизглед, има веома много могућности за избор.

Психолошки и емотивни аспект вредносне димензије детета су доминантни за родитеље (Bulatao, 1984). Неегзистенцијална основа вредности детета је битан фактор ниских репродуктивних норми. Психолошке потребе које се задовољавају добијањем потомства (живљење кроз децу, осећај одговорности, испуњења и сврсисходности, подстрек да се оствари успех) и обогаћивање емотивног живота родитеља (дружење, љубав, појачање брачне везе) могу се остварити са једним и двоје деце, поготово у условима диференцираних циљева, измењене породице, и у условима када су „губици» везани за децу велики.

Усвојена филозофија живљења подразумева задовољавање многобројних, високо постављених и стално нових потреба и у квантитативном и у квалитативном смислу. Висока су стремљења и захтеви које себи постављају и мушкарац и жена. Поред тежњи везаних за индивидуални развој и самоостваривање, јављају се и хедонистичке тежње и окретање материјалним вредностима. Један од циљева је стварање породице и рађање деце. У новом систему вредности живот у заједници и родитељство су задржали високо место, с тим што су се њима придружили нови садржаји који, такође, имају високо место. Циљеви се остварују, мада се индивидуа ослободила традиционалних и религијских притисака, под утицајем притисака друге природе. Структурних, културних, технолошких, медијских. Успешност у многим сферама живота, која подразумева и конкуренцију и избегавање ризика, један је од притисака. Отуда страх од могућег губитка шанси и губитка статуса, односно страх од преузимања обавеза које угрожавају личну афирмацију (Schmid, 1984) и сигурност леже у основи нове сензибилности.

Емоције су главна основа на којима почива породица. Самим тим, брак и све присутнији други, флексибилнији облици заједништва, проузроковани процесима деинституционализације, дугорочно нису ни подразумевајући ни стабилни. Модерна заједница је и окриље индивидуализма. Мушкарац и жена заснивају породицу уносећи у њу своје амбиције, аспирације, захтеве, циљеве, личну слободу на избор, инсистирајући истовремено на својим правима и обавезама другог партнера. Независност приликом остваривања циљева, у условима економске и социјалне независности партнера, стимулише преокупацију властитим захтевима и ствара отпор према преузимању дугорочних обавеза. Измењени породични односи су, по правилу, инкомпатибилни не само са рађањем троје или четворо деце (Могза, 1979) већ и са остваривањем става о жељеном броју деце.

У брачну заједницу, формалну или неформалну, и мушкарац и жена ступају у све каснијем животном добу. Основни разлози су школовање, самоостваривање, уживање у слободи, стицање економске основе за породични живот, бирање животне стратегије. Одлагање склапања брака има за последицу, пак, да се све више парова суочава са проблемом зачећа. Са порастом година старости не само да је продужено време потребно за концепцију већ је и мања шанса за зачеће и природним и технолошким путем.

Економско улагање у децу (трошкови образовања и други трошкови) је, пак, велико. (Векег, 1973) подвлачи да данас рађање малог броја деце не значи смањено материјално оптерећење за породицу већ, напротив, трошкови подизања детета стално расту. Поред тога, битни су и цена мајчиног времена, нарочито у првим годинама живота детета, и психолошко оптерећење. Они су везани за проблеме и ограничења која прате рађање, подизање и одгајање деце као и конфликте и трауме услед усклађивања различитих аспирација и потреба и родитељства. Ово тим пре што данас деца имају веће потребе, узроковане новим системом вредности и условима живота, за родитељском бригом, пажњом и надзором, нарочито мајке, која је више увучена у круг родитељства, што је биолошки дато али што је и последица њеног социјалног

положаја. Томе доприноси и јасна тенденција раста броја очева који не живе са својом децом у породичном окружењу. Значајно економско и психолошко инвестирање у децу илуструје инсистирање родитеља на квалитету детета, а не на квантитету, али и на квалитету сопственог живота. Тако, наизглед парадоксално, алтруистичко понашање и самоостваривање воде у себичност имајући у виду последице на макро нивоу које, у условима депопулације, могу бити врло неповољне за будуће генерације.

Наиме, мушкарац и жена формирају став о идеалном броју деце и остварују га у социјалним, културним и економским условима који су ослободили и исфорсирани индивидуализам и концепт самоостваривања. Појединац не размишља и/или не уважава друштвене потребе укључујући и потребе везане за биолошку репродукцију друштва. Данашње друштво, пак, у условима када је рађање деце ослобођено моралног и егзистенцијалног притиска постало ствар наизглед слободног избора појединца, није путем својих институција покушало да непосредно утиче на формирање висине социјалних норми о броју деце, нити је својим механизмима омогућило да равноправна животна опција буде рађање уопште, а поготово рађање троје, четворо или више деце. Напротив, резултат је рађање малог броја деце, као рационални компромис између предности и недостатака рађања деце вишег реда (Cliquet, 1991). Као што је у прединдустријско доба рађање великог броја деце представљало осигурање од ризика, тако је данас нерађање више од једног или два детета, такође, вид избегавања ризика.

Поред опортуних препрека рађању - осећаја недовољне сигурности и у породици и у широј заједници и трошкова (цена) везаних за усклађивање родитељства и професионалне активности, као и родитељства и задовољења различитих интересовања, и структурних препрека (незапосленост, нерешено стамбено питање, проблеми чувања деце, незадовољавајући економски стандард и друге појаве из овог круга) јесу, како варијабилна ниских репродуктивних норми, тако и битна баријера за реализацију ставова о идеалном броју деце. Поготово је изражена важност структурних препрека у условима убрзаног процеса модернизације, наглог преласка из села у градове, значајног удела жена на тржишту рада са пуним радном временом током читавог репродуктивног периода и брзе секуларизације, што су карактеристике развоја средишње Србије и Војводине и бивших социјалистичких земаља. Значај набројаних структурних препрека је данас посебно изражен у земљама у транзицији, а њима су придодати и нови елементи могуће индивидуалне пасивизације као што су, на пример, осећај несигурности, социјални маладаптациони синдром или друштвена аномија.

Психолошка и емотивна цена и препреке, пак, везане за оба вида контроле рађања нису изражене. Морално и етичко прихватање ограничавања рађања, либералан закон о абортусу и једноставна и сигурна метода прекида трудноће, као и постојање ефикасне контрацепције су реалност. Отуда се улога контроле рађања не може свести само на инструменталну природу јер сазнање о доступности различитих видова контроле рађања учествује као један од елемената при стварању репродуктивних мотива, ставова и норми.

С друге стране, дуални модел репродуктивних норми са више прелазних варијетета - рађања већег броја деце, као став садашње генерације, који се разликује од ставова претходне генерације о идеалном броју деце у породици, на Косову и Метохији указује на садејство две врсте фактора, модерних и традиционалних. Иако је ово подручје забележило знатан социо- економски развој, он је у великој мери био успораван и демографским фактором. Поред тога, истраживања показују да су индикатори нивоа економског развоја и образованости становништва Косова и Метохије, у поређењу са другим подручјима Југославије, прешли праг који је требало да повуче брже промене у нивоу плодности становништва. Тако је нето стопа репродукције у Црној Гори била за око 25% нижа него што је на нивоу истог економског развоја била на Косову и Метохији, а у Војводини и средишњој Србији за око 50% (Матковић, 1994). Ови резултати потврђују велики значај социолошких, антрополошких, културних а, могуће, и политичких чинилаца у детерминистичкој основи плодности становништва у овој покрајини.

На смањење утицаја друштвено-економског развоја у домену фертилитета становништва Косова и Метохије свакако утиче и постојаност традиционалних обичаја и институција. Утицај конзервативне свести и традиционалних норми о репродукцији веома је ефикасан. Он се одржава подређеним положајем и улогом жене у породици, притисцима породичних ауторитета и ауторитета локалног јавног мњења, и поред тога што су на значају изгубили основни традиционални мотиви високе плодности - висока смртност одојчади и мале деце, као и економски значај великог броја деце у пољопривредним домаћинствима. Тако су форсирање зависности жене од мушкарца, наметање родитељства као њене једине улоге у животу и ограничавање њене аутономности и мобилности, важни елементи статуса жене у патријархалном друштву који доприносе високом фертилитету становништва. Не мали број жена има ограничене могућности за избор животних опција, мали степен аутономије и, чак, није у ситуацији ни да изрази незадовољство својим статусом. У културном моделу који карактерише мушка супериорност и образоване и запослене жене имају проблем да јасне личне ресурсе претворе у стварну снагу и моћ одлучивања. Неступање у брак и нерађање деце се сматра девијантним и патолошким понашањем, нема подршку окружења, изазива презир и не прихвата се као нормално. Отуда се претпоставља постојање својеврсне социјалне контроле у области рађања која се спроводи посредством аутономних формалних и неформалних организација. Одлука о рађању деце по правилу није активан процес, који подразумева избор између различитих стратегија и опција, већ је резултат рутине, правила, конвенције. Објашњење које се, такође, намеће је да муслиманску културу карактерише и отпор или мања отвореност за промене које су саставни део модернизације.

Треба истаћи да планирање рађања није само нужна последица развоја већ по Livi-Васси-ју (1984) и начин да се популација припреми за промене које воде ка модернизацији. Но, социо-економски развој Косова и Метохије није пратило спровођење програма планирања породице, које би, амбивалентне, недовољно одређене и потиснуте идеје о малој породици, отворило и подржало, а самим тим и припремило популацију за бржу модернизацију.

1.3. КОНТРОЛА РАЂАЊА

Недовољно и преобилно рађање у Србији прати, и њихов је саставни део, претежно конзервативна контрола рађања. На сва три велика подручја у Републици, рађање се, пре свега, контролише путем намерних раскида трудноће и традиционалних контрацептивних метода и средстава, међу којима се најчешће користи *coitus interruptus*. Годишње се у Србији намерно прекине око 200.000 трудноћа. Свака десета жена у плодном периоду, у средишњој Србији, односно свака тринаеста у Војводини, прибегава абортусу у једној календарској години. У средишњој Србији број намерних прекида трудноће је чак двоструко већи него број живорођене деце, а у Војводини за једанипо пут. На Косову и Метохији број индукованих абортуса је мали, али је њихов удео у контроли рађања велики.

Основни узроци велике распрострањености намерног прекида трудноће и ослањања на мање ефикасна средства заштите су недовољно знање о физиологији прокреације, ризицима намерног прекида трудноће и особинама модерне контрацепције, психолошке баријере, недовољан културни ниво становништва (општи, здравствени, сексолошки) и недостатак систематског и организованог друштвеног утицаја о свим важним питањима у овој области. Тако, либерализацију абортуса није пратило спровођење ниједног програма за планирање породице. Православље је либерално уопште, а његово одређење према питању планирања породице је веома либерално. Сексуална едукација није постала природни део одрастања у породици нити саставни део школских програма. Теме везане за сексуални живог и контролу рађања површно дотиче штампа и о њима се мање-више парцијално и само повремено расправља у кругу пријатеља. Истраживања сгавова жена о успостављању успешног контакта са саветовалиштем за контрацепцију су показала колико су оне дезоријентисане и остављене саме себи и колико им недостаје професионални однос и помоћ (Рашевић, 1993).

Абортус није логично решење дилеме о виду контроле рађања не само што је цивилизацијски и морално најмање прихватљив већ, пре свега, због последица које се тичу и индивидуе и друштва. На микро нивоу последице су здравствене, психолошке и социјалне, а на макро нивоу абортус утиче на смањење плодности и репродуктивног потенцијала становништва.

Резултати више истраживања спроведених у Србији су показали да је учесталост компликација које прате намерно прекидање трудноће висока. У најзначајнијој студији те врсте (испитивањем је обухваћено 2.359 жена у Србији), утврђено је да се ране компликације намерног прекида трудноће јављају у 21,3% случајева, као и да су присутне велике регионалне разлике. Сваки десети абортус у Војводини, сваки пети у Београду, односно скоро сваки трети у средишњој Србији, праћен је компликацијом. Такође је утврђено да су намерни прекид трудноће и поготово број индукованих абортуса у репродуктивној историји жене, важни фактори секундарне неплодности, спонтаних абортуса и превремених порођаја (Шуловић, 1989).

1.4. ПОСЛЕДИЦЕ УСВОЈЕНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ МОДЕЛА

Пад плодности становништва испод нивоа прости репродукције генерација, који траје већ неколико деценија, условио је брз пад природног прираштаја, отворену депопулацију и одмакло старење становништва. Становништво средишње Србије и Војводине се од 1992, односно 1989. године више не обнавља природним путем, а у 1997. години стопа природног прираштаја износила је -1,8 односно -4,0 %.

Посматрано по општинама, у 1997. години 95 или 82,6% општина средишње Србије имало је негативну стопу природног прираштаја. У односу на 1991. годину, број општина са негативним природним прираштајем се повећао за око једну четвртину, а у односу на 1961. годину, за готово десет пута. У Војводини је демографско стање на нивоу општина још неповољније. Тако је у 1997. години у готово свим општинама, изузев једне, број умрлих био већи од броја рођених. Погоршање демографске ситуације на овом подручју илуструју следећи подаци: пре шест година 10 општина је имало позитивну стопу природног прираштаја, а у 1961. години, пак, три четвртине општина је имало средњи и умерено висок природни прираштај.

Када се анализира насељски ниво, види се да је целокупан природни прираштај средишње Србије у 1997. години остварен у једној петини укупног броја насеља, што значи да је од сваких пет насеља у четири број умрлих био већи, или једнак са бројем живорођених. У Војводини, пак, удео насеља са позитивним природним прираштајем био је још нижи и износио је око 15%.

У временском периоду од 1981. до 1991. године, апсолутни пораст становништва средишње Србије добија оштар силазни тренд, смањујући се просечно годишње са 44.410 из периода 1971-1981, на 11.440. У истом периоду, драстично је смањена и просечна годишња стопа раста становништва овог подручја, на веома низак ниво од 0,20. Стопа раста становништва Војводине је, међутим, стално смањивана, а у периоду 1981-1991. је и апсолутан број становника годишње смањен за 2.090, уз негативну просечну годишњу стопу раста од -0,10.

Промене у старосној структури крећу се у правцу сталног смањивања удела младих генерација, уз истовремено повећавање удела старих лица. Тако се становништво Војводине и средишње Србије 1991. године налазило у фази демографске старости са 20,6% односно 20,4% становништва до 14 година старости, и 9,3% односно 9,8% становништва старијег од 65 година.

Негативне последице оваквих трендова наставиће се и у будућности, што најбоље илуструју резултати пројекција (Мацура, Рашевић, 1983), посебно варијанта која претпоставља наставак спонтаних промена и даљи пад плодности становништва до 2010. године, када би стопа укупног фертилитета достигла ниво од 1,45 и на њему се стабилизовала до 2060. године. У области морталитета пошло се од хипотезе о порасту очекиваног трајања живота до 75,7 година у 2010. години, док су миграције искључене из разматрања. Према овој варијанти, 2050. године број становника средишње Србије драматично би опао на 4,0 а Војводине на 1,4 милиона. Старосна структура би се, такође,

неповољно изменила, па би удео младих до 14 година у средишњој Србији био само 13,5%, у Војводини 13,6%, а удео старијих од 65 година, повећао би се на 21,4%, на оба подручја, већ до 2020. године.

Главни узрок незадовољавајућег развоја Косова и Метохије је закасне-ла и спора транзиција плодности становништва. У условима релативно брзог пада опште смртности, деценијама висок ниво плодности становништва је био основни генератор константно високог природног прираштаја (између 29,8 и 22,2 ‰), младе старосне структуре (у пописним годинама учешће становника до 19 година старости креће се од 50% у 1953. до 48,3% у 1991.) и брзог пораста броја становника, од 0,8 милиона у 1953. на 2,0 милиона у 1991. години, са просечном годишњом стопом раста од 2,16%.

На Косову и Метохији у 1991. години природни прираштај није био ни у једној општини негативан или низак. И поред јасне подрегистрације живорођених, у више од половине општина, стопа природног прираштаја је била веома висока, преко 20 ‰. У више од четвртине општина стопа природног прираштаја је била умерено висока (између 10 и 20 ‰), а у само пет општина умерена, између 5 и 10 ‰. Да је транзиција на овом подручју у току, видљиво је и на основу података о стопи природног прираштаја из 1961. године. Наиме, три деценије раније, у 26 од 28 општина регистроване су врло високе стопе, а у 14 општина је стопа износила чак преко 30 ‰.

Демографске последице преобилног рађања на Косову и Метохији не само да су реалност, већ се суочавамо и са неминовношћу неповољних демографских услова дужег трајања. Наиме, резултати пројекција становништва Косова и Метохије су више него индикативни: ако би се наставио лагани пад плодности и ниво простог обнављања становништва био достигнут у 2020. години, уз пораст средњег трајања живота до нивоа од 75,7 година у 2015, укупан број становника би износио 4,2 милиона у 2050. години. Овако велики пораст броја становника неминовно би стварао велике тешкоће у развоју Покрајине. Два примера илуструју демографске услове у непосредној будућности Косова и Метохије. Радни континент у 2020. години износио би 2,2 милиона, а густина насељености Косова и Метохије повећала би се од 180 у 1991. на 303 већ у 2020. години.

Проблем разлика у нивоу плодности становништва, односно демографских последица недовољног и преобилног рађања додатно отежава чињеница да различити репродуктивни модели припадају различитим етничким заједницама, па чак и различитим цивилизацијским круговима. Жене албанске, муслиманске и ромске националности наглашено више рађају у односу на Српкиње, Црногорке, Мађарице, Румунке, Словакиње и Хрватице. Отуда су видљиве последичне промене у етничкој структури становништва Србије у корист субпопулација са високом плодношћу. Тако се у периоду од 1948. до 1991. године удео свих националности смањио, осим Албанаца, Муслимана и Рома чије се учешће повећало са 8,1 на 17,1; 0,3 на 2,5 односно 0,8 на 1,4% у укупном становништву Србије.

Различит демографски развитак различитих етничких група поставља бројна питања, почев од основног, у којој мери демографске разлике успоравају

развој земље као целине, преко питања колико ове разлике могу представљати извор сукоба, криза и нестабилности, затим нужног разматрања важности културног и националног континуитета, до питања везаних за различите путеве решавања. Једино решење је измена оба типа репродуктивног модела. Отуда се популациона политика намеће као неопходност, тим пре што су спонтане промене у сфери репродукције становништва, поготово оне радикалне, без шанси. Треба, међутим, подвући значај временског чиниоца. Свако одлагање систематског, дугорочног и конзистентног спровођења популационе политике везано за ниво плодности становништва погоршава демографску основу и повећава снагу њене инерције.

Питање политичког одговора на ниску плодност становништва је, међутим, сложено услед недостака научног и искуственог знања у погледу достизања нивоа рађања потребног за просто обнављање генерација. Искуства развијених земаља указују да постоји значајан степен униформности у погледу примењених мера. Систем финансијске помоћи породици, усклађивање рада и родитељства, и систем збрињавања деце запослених родитеља, постају стандарди политичког одговора. Процена је, пак, да је максималан ефекат примењених мера пораст завршеног фертилитета до 10%, што је, у условима ниског нивоа плодности становништва, недовољно. Разлоге изостајања већих ефеката треба тражити, поред природе узрока недовољног рађања, и у неадекватној операционализацији мера, неиздвајању довољно средстава и подређености мера популационе политике другим областима социјалне политике. И данас, у развијеним земљама, то јест модерним државама благостања, актуелно је размишљање Glass-a, из четрдесетих година, да држава није спремна да покуша да у континуитету „купи децу по стварној цени». Отуда би акције у прилог рађању морале бити пре свега истраживачке, али и интензивније и целовитије. Популациона едукација се намеће као могући нови правац политике. Наиме, појединац нема довољно специфичних знања. У мањој или већој мери, не види се однос између индивидуалног понашања и макро процеса, не познају се последице популационих стања и спорост демографских промена, не разумеју се потребе друштва у овој сфери, као и потребе будућих генерација, не размишља се о репродуктивном здрављу. Популациону едукацију мора да гради политика кроз све социјалне институције.

За разлику од дилема које се односе на рехабилитацију рађања, постоје макро знања неопходна за осмишљавање и операционализацију програма за планирање породице и других акција везаних за ограничавање рађања. Она су изграђивана и проверавана у различитим срединама, укључујући и муслиманске популације, Тунис и Индонезију. Економски развој који би респектовао демографске циљеве се намеће као могући нови правац. Међутим, велики и можда најсложенији проблем који популациона политика треба да савлада, независно од тога да ли је у питању преобилно или недовољно рађање, налази су у сфери свести - политичкој, друштвеној и индивидуалној.

1.5. СМРТНОСТ СТАНОВНИШТВА

Средње трајање живота, мада даје информације о квантитативном, а не квалитативном аспекту живљења, индиректан је индикатор и синтетичка мера здравственог стања популације, нивоа смртности становништва и чак нивоа цивилизацијске развијености. На основу старосног модела морталитета регистрованог у 1991. години, средње трајање живота жена у Србији износи 74,4 године, а мушкараца 68,8 година. Оно се веома повећало у другој половини 20. века, 18,8 година за жене и 15,8 година за мушкарце, у временском периоду од 1950. до 1991. Но и поред ове позитивне тенденције, средње трајање живота жена заостаје 3-4 године а средње трајање живота мушкарца око две године за просечним бројем година живљења у развијеним земљама.

Битно је, међутим, подвући да је више од половине пораста средњег трајања живота постигнуто у првој деценији овог века, што се знатним делом дугује ниском почетном нивоу овог индикатора. Последњу деценију, пак, одликује мали пораст просечних година живљења жена и, готово, стагнација средњег трајања живота мушкараца. Најважнији разлог за то је повећање смртности мушког становништва у старосним групама 30-60 година, на нисконаталитетном подручју и то од раних осамдесетих година.

Посматрано према класичној подели индивидуалног живота на три главна периода - детињство, младост и средовечност и старост, доминантно повећање просечног броја година живљења је остварено за први период. Преко 65%, када је реч о мушком полу, односно око 50% за женски пол од укупног повећања средњег трајања живота. Данас, од првих 15 година (0-14 година старости) може се очекивати да појединац живи просечно око 14 година и од могућих 45 година (између 15 и 59 година старости) појединац може да живи 40 година. Резерве за помак у средњем трајању живота се отуда налазе у свим периодима, укључујући и последњи, чак претпостављајући да максимум битисања човека као врсте остане непромењен.

Даље, пораст просечних година живота жена је био већи од пораста просечних година живота мушкараца. Тако је разлика између средњег трајања живота по полу у периоду 1950-1951. износила 2,6, а у периоду 1990-1991. чак 5,6 година у прилог жена.

Све истакнуте особине у кретању средњег трајања живота за Србију као целину присутне су и на великим подручјима у Републици. Регионалне разлике које треба посебно истаћи у овој сфери везане су за ниво средњег трајања живота у 1991. години. Наиме, Косово и Метохија бележи највећи просечан број година живљења за оба пола (76,6 година за жене и 71,5 година за мушкарце према 75,0 и 69,7 у средишњој Србији и 74,1 и 66,7 у Војводини респективно). Основно објашњење је да је опала смртност и код младог и код старог становништва, што се код старих лица дугује, пре свега, природној селекцији коју су прошли у првој фази живота. Међутим, недовољно поуздани подаци, везани за виталне догађаје у овој покрајини, упућују на одређену резерву према наведеним показатељима.

Ако здравствено стање схватимо као резултанту две групе факто-

ра - здравствено промотивних и здравствено хазардних - преко којих делују социјалне и економске детерминанте на менталне и биолошке механизме индивидуе, намеће се основна хипотеза за објашњење разлика у нивоу смртности између мушкараца и жена, успорења раста средњег трајања живота, као и разлика у дужини просечних година живљења у Србији и у развијеним земљама.

Наиме, на свим подручјима у Србији водећи узрок смрти оба пола су болести кардиоваскуларног система, а затим следе неоплазме. У средишњој Србији и Војводини на трећем месту су код мушкараца насилне смрти, а код жена респираторне болести. На Косову и Метохији на трећем месту су респираторне болести или одређена стања настала у перинаталном периоду. Удео инфективних и паразитарних болести се креће од око 5% на Косову и Метохији до знатно испод 1% у средишњој Србији и Војводини. Значи, модел морталитета према узроцима смрти на свим подручјима јасно показује да на овом стадијуму епидемиолошке транзиције доминирају болести чији је узрок човек. Управо зато се разлике у висини средњег трајања живота међу популацијама, као и разлике у нивоу смртности по половима могу објаснити разликама у начину живота и индивидуалном понашању. Пушење, неадекватна исхрана, алкохолизам, недовољно поклањање пажње физичкој активности и одлагање одласка код лекара, битни су фактори вишег морталитета у нашој средини уопште, и посебно веће смртности мушког становништва.

Овим факторима, последњих година, придружују се и нови узроци: пролонгирани стрес, који проузрокује психосоматска обољења и смањену имунолошку одбрану, и социјални маладаптациони синдром на измењене социјалне норме и вредности, рестрикцију степена самореализације и осећај несигурности, затим економска криза, са којом се суочавају и појединци и друштво као целина. Поред тога, присутни су и материјални проблеми у здравству, од појаве неегалитарности у доступности дијагностици и терапији до постојања могућности комбиновања приватне праксе и рада у државној институцији. Од утицаја је, такође, и реформа економског система, која све више намеће питање рационалности или концепта једнакости и свеопште социјализације здравствене заштите, као и опасност да ће стратегија брзог економског опоравка захтевати ослањање на класичну индустрију, традиционалног загађивача животне средине. Психолошки, социјални, економски и здравствени проблеми су такве природе да се не могу брзо решити и они ће још дуже време утицати на услове смртности становништва, укључујући и њихова одложена дејства.

Непосредни утицаји нерегуларних фактора су већ регистровани. Пре свега, порастом смртности биолошки најосетљивијих старосних група, одојчади и лица старијих од 60. година. У 1992. и 1993. години је дошло до инверзије дугорочног силазног тренда морталитета одојчади. У деведесетим годинама расте и морталитет старог становништва. Такође, дошло је до пораста морталитета мушкараца у критичној старости од 15 до 49 година и то за категорије узрока смрти „несрећни случајеви - жртве рата», „убиства», „самоубиства», „тровања и повреде» (Мацура, 1994). Регистрован је и по-

раст обољевања становништва који је захватио широку скалу болести и све старосно-полне групе (Шуловић, Бумбаширевић, 1994). Важност пораста морбидитета становништва је што његови утицаји на смртност нису завршени.

Изложена анализа смртности становништва Србије намеће политику према морталитету као битан део популационе политике и отвара више питања везаних за њену стратегију. Један од јасних путева за продужење средњег трајања живота је промоција здравља у свим фазама живота. Промоција здравља се може дефинисати као програм који тежи развоју и промоцији здравог начина живота, у здравој животној средини, са развојем свести о индивидуалној одговорности за сопствено здравље, путем масовне едукације и законских и административних решења, укључујући и економске механизме у комбинацији са развојем центара за промоцију здравља, повезивањем здравствене политике са образовном, развојном и социјалном политиком, иницирањем self-help волонтерских покрета и финансирањем специфичних програма за групе на специјалном ризику (на пример, млади) или групе болести (на пример, кардиоваскуларне болести).

Развијене земље, које су почетком седамдесетих година усвојиле стратегију промоције здравља, значајно су утицале на промену индивидуалног понашања. Усвајање новог, здравог стила живота је резултирало смањењем општег морталитета као и кардиоваскуларног морталитета и смртности од канцера респираторног, дигестивног и гениталног тракта (Caselli, 1991). Поред повећања средњег трајања живота код оба пола, повећао се и удео година живота у добром здрављу („здраве године») у свим фазама индивидуалног живота, укључујући и треће доба, и то код оба пола. Такође је смањена вероватноћа да ће особа која оболи од кардиоваскуларног обољења имати висок степен болести (Crimmins 1997).

У друштву које је старо, из демографске перспективе, и које ће и даље старити, поред усвајања концепта промоције здравља битно је и ширење знања везаних за медицинске, психолошке и социјалне аспекте старења и форсирање развоја кућне неге, као основне форме за пружање дуготрајне помоћи и подршке старим особама.

Имајући у виду постојање значајне резерве за продужење средњег трајања живота у првој фази индивидуалног живота, намећу се најмање три правца мера: боља детекција и контрола поремећаја условљених генетским факторима и факторима спољне средине у развоју плода, оптимални надзор трудноће и промоција дојења, као и правилне неге и исхране деце.

1.6. МИГРАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА

Миграторна кретања од давнина представљају важан елемент демографског развоја Србије у сваком од њена три велика подручја. У двадесетом веку се суочавамо са миграторним токовима различитим од ранијих, како по типу тако и по узроцима и последицама.

У раздобљу од 1981. до 1991. године, први пут у новије време, остварен

је негативан миграциони салдо у средишњој Србији и Војводини, са просечном годишњом стопом $-0,8\%$ и $-2,8\%$ респективно. У овом десетогодишњем периоду негативан миграциони салдо био је готово три пута већи од природног прираштаја у Војводини (-32.340 према 11.457), односно износио је $28,5\%$ у средишњој Србији (-45.529 према 159.971). Последњим пописом становништва регистровано је да се у страним земљама налази близу 273.000 радника и чланова њихових породица из средишње Србије и Војводине, што само илуструје значај појаве.

Веће исељавање у западноевропске и друге развијене земље започело је још шездесетих година, са појавом и ширењем економске и друштвене кризе у земљи, тако да је проблем исељавања настао знатно раније него што је регистрован у виду негативног миграционог салда. Исто тако, неопходно је нагласити да се исељавање у иностранство наставило и после 1991. године и да још увек траје. Мада се не располаже службеним подацима о исељавању у току деведесетих година, оно је, према незваничним проценама, већег обима, селективније и неповољније, јер се односи првенствено на младо становништво и образоване кадрове. Економским разлозима, као доминантним у ранијим периодима, додати су и они политичке природе, затим избегавање војне обавезе и други.

Губици становништва због исељавања представљају, без сумње, врло озбиљан демографски проблем. Проблем прво постоји због самих губитака становништва, директних и индиректних, јер се одласком младих губе и њихова деца и потомство. Структурни проблеми су везани за исељавање високообразованих, стручних и техничких кадрова. Проблем исељавања становништва, сем тога, постаје озбиљнији и због тога што се емиграција одвија у условима недовољног рађања и отворене депопулације. Данас је стање у овом погледу још теже, јер се природни прираштај смањило и постао негативан, а исељавање траје и даље. Тенденција са негативним предзнаком и природне и миграционе компоненте становништва је изразито неповољна комбинација и велики демографски поремећај, који се, колико је познато, никада није јављао у историји наше земље. Отуда се ублажавање главних узрока емиграције становништва намеће као императив.

Косово и Метохија је током целог послератног периода било емиграционо подручје, што је карактеристика неразвијених средина. Број исељеног становништва са Косова и Метохије у развијене земље, чији су мотиви првенствено економски, није познат нити постоје адекватна обавештења за приступање његовој процени. У 1991. години на привременом раду у иностранству налазило се 64.000 радника и чланова њихових породица, што је само илустрација о тренутној величини овог феномена, с обзиром да он траје од шездесетих година. Сматра се да је у деведесетим годинама знатно порастао број грађана у иностранству са Косова и Метохије.

Поред економски условљених миграција, треба подвући значај исељавања српског и црногорског становништва са Косова и Метохије. Према проценама, у периоду 1961-1987. година исељено је преко 120.000 лица (Мацура, 1989), а анкете показују да је $75-85\%$ исељеника учинило то под при-

тиском, а не из економских разлога (Петровић, Благојевић, 1989). Демографски ефекат ових миграција огледао се и у мењању етничког састава покрајине.

Избеглиштво као специфична врста миграционог процеса, такође изискује да му се посвети пажња са гледишта демографских последица. Као што је познато, сецесија Словеније и Хрватске, и грађански рат у Босни и Херцеговини покренули су и приморали велики део угроженог становништва, са простора бивше Југославије, да напусти своја стална боравишта. Међу њима је преко 600.000 лица пребегло у Србију, највише током 1991. и 1992. године (Матковић, 1996). О демографским импликацијама избеглог становништва није могуће говорити у овом тренутку. Међутим, са њима треба рачунати као потенцијалном могућношћу, у смислу утицаја, пре свега, на обим становништва.

1.7. ПРОСТОРНИ РАЗМЕШТАЈ СТАНОВНИШТВА

Демографску слику Србије карактерише наглашено неравномеран просторни размештај становништва. Он је настао, пре свега, услед изразито диференцираног нивоа плодности становништва по подручјима и разноврсних миграторних кретања. Поменути токовима треба додати и збивања за време и непосредно после Другог светског рата као и пресељавање становништва, реално условљено и стихијно изазвано привлачношћу градских центара.

Његова је основна особина јака концентрација становништва на југу Републике и у неколико рејона са седиштем једног или више градова у њеном средишњем и северном делу. Тенденција слабљења и јачања простора, у демографском смислу, јасно је видљива на нивоу општина. У Србији, у раздобљу од 1961. до 1991. године, изразита је концентрација становништва у општинама са преко 100.000 становника, чији се удео у укупном становништву повећао са 13,2% на 40,7%. Овај је процес најмање био изражен у Војводини (пораст са 22,0% на 33,7%), а највише на Косову и Метохији, где се број стаиовиика у овим општинама повећао у укупном становништву од 10,7% на 54,8%, захваљујући, пре свега брзом расту природног прираштаја.

У периоду 1953-1991. године степен урбанизације Србије повећао се са 22,5% на 50,7%, чиме је пређен праг ниске ка средњој урбанизованости. Средњи ниво урбанизације достигла су и подручја средишње Србије (53,6%) и Војводине (55,7%), док је на Косову и Метохији и поред значајног пораста градског становништва степен урбанизације још увек низак (37,3%). Миграциони токови у великој мери су угрозили демографске потенцијале села на нисконаталитетним подручјима. Ови поремећаји се не односе толико на укупан број сеоског становништва, поготово не са гледишта перспективе и модернизације пољопривреде, колико на квалитативни аспект радне снаге на селу, посебно њеног обнављања и старосно-полног састава.

Имајући у виду поремећаје просторног размештаја становништва, од државе се очекује да спроводи регионалне развојне програме са оријентацијом на развој малих градова, градова средње величине и, нарочито, сеоских области. То претпоставља промоцију предности живљења ван великих градова и

стварање услова који ће омогућити да такав начин живота постане мање или више равноправна опција.

11..М.Рашевић, (7-22)

2.ЗДРАВСТВЕНИ АСПЕКТ ПЛАНИРАЊА ПОРОДИЦЕ

Планирање породице је сложен феномен који обухвата низ различитих, а истовремено тешко раздвојивих елемената (биолошки, здравствени, социолошки, психолошки, економски, етички, политички). Најзначајнијим се сматрају демографски и здравствени аспекти. Познато је, наиме, да рађање деце и фертилитет представљају одлучујуће чиниоце демографског развитака (раста становништва и старосне структуре), док живот и здравље жена и деце у великој мери зависе од усвојеног репродуктивног модела и услова у којима се он остварује. Основни задатак здравственог концепта планирања породице представља очување и унапређивање репродуктивног здравља.

Репродуктивно здравље и чиниоци који га одређују

Репродуктивно здравље, према дефиницији Светске здравствене организације, представља стање комплетног физичког, менталног и социјалног благостања, а не само одсуства болести и неспособности у свим областима репродуктивног система, његових функција и процеса. Оно подразумева нормалан полни развој и сазревање, сексуално остварење, као и развој здравих, равноправних и одговорних односа. Репродуктивно здравље препоставља, такође, испуњење репродуктивне функције на здрав и жељени начин, као и спречавање обољења и повреда у вези са сексуалношћу и репродукцијом.

Репродуктивно здравље једне особе, породице или друштва у целини одређују два чиниоца: репродуктивно понашање и начин остваривања контроле рађања.

Здравствено прихватљив модел репродуктивног понашања подразумева да:

1. се трудноће реализују између 18. и 35. године живота жене;
2. размак између две сукцесивне трудноће буде најмање две године;
3. жена има највише до четири трудноће.

Рађање великог броја деце повећава ризик од обољевања и умирања жена током трудноће, порођаја и пуерперијума, а доприноси и порасту стапа перинаталног и неонаталног морталитета, као и морбилитета и морталитета одојчади.

Други битан елеменат здравственог стања у популацији особа женског пола је начин остваривања контроле рађања. У Републици Србији контрола рађања се доминантно остварује коришћењем намерног прекида трудноће. Познато је да абортус угрожава психофизичко здравље жене и често резултира касним последицама, инвалидитетом и дубоким и трајним оштећењем репродуктивне функције.

Контрола фертилитета применом модерних и ефикасних контрацептивних метода и/или средстава представља једини хумани и здравствено прихватљив начин регулације плодности у савременом друштву.

Значај планирања породице у остваривању безбедног материнства

Често и преобимно рађање повезано је са повећаном учесталошћу компликација током трудноће и порођаја и високом смртношћу мајке и новорођенчета. Организам жене је сувише исцрпљен да би се трудноћа, која је посебан вид физичког оптерећења, могла да изнесе до краја. Стопа матерналног морталитета одражава ризик којем се жена излаже сваки пут кад је гравидна. С обзиром на то да у земљама у развоју жене рађају знатно већи број деце у условима незадовољавајућег здравственог надзора, њихов ризик од матерналног умирања током живота је око 40 пута виши него код жена исте доби, које живе у развијеним земљама света. Тако, у неким земљама Африке на 100 000 живорођења умире 1000 жена, док у скандинавским земљама матерална смрт износи 0-11 (на 100 000 живорођења). У Републици Србији, у периоду од 1986-1996.године матерална смртност је била виша него у већини европских земаља – на 100 000 живорођења, просечно умрло од 7,1- 20,2 жене.

Новорођенчад, такође, представљају посебан ризик за осталу, још малу децу у породици која, потиснута у други план, чешће обољевају и умиру због недостатка неге и бриге мајке. Ако жена рађа прерано, њен организам још није довољно зрео, па ове жене чешће имају спонтане побачаје, превремене порођаје и гравидитетне токсикозе. Деца су често ниске порођајне тежине и недонесена, а чешће и обољевају и умиру током првих пет година живота.

Током последњих година код нас и у свету запажа се да све већи број жена реализује материнство у одмаклом животном добу. Познато је да мајка старија од 35 година живота, без обзира на претходни број деце, има повишени ризик за рађање детета које је носилац неке од хромозомских аберација, међу којима је најчешћи синдром Langdon-Down (тризомија 21 или монголоидизам).

Морбилитет и морталитет мајки и новорођенчади били би сведени на половину, ако би се испоштовали основни здравствени постулати планирања породице, тзв. „четири НЕ“:

НЕ - ПРЕРАНО (пре 18. године живота)

НЕ - ПРЕКАСНО (након 35. године живота)

НЕ - ПРЕЧЕСТО (размаци између следећућих трудноћа мања од 2 године)

НЕ - ПРЕМНОГО (више од 4 порођаја).

Основна обележја репродуктивног понашања жена у Србији

У Србији и поред дихотомног развоја становништва у појединим регионима и покрајинама, просечна старост мајке према реду рађања живорођене деце значајно се не разликује. Тако, прво дете се просечно рађа са 24,1 годину, друго 26,7, треће 29,2, четврто 30,5, а девето и више деце 38,6 година. Просечан размак између рађања првог и другог детета, односно другог и трећег, у целини посматрано, у Србији износи две и по године., што је нешто краће од

медицински прихватљивог временског интервала.

Између појединих подручја Србије постоје значајне разлике у односу на удео живорођења према реду рођења. Док удео првог и другог рођења на подручјима средишње Србије (49,10 % и 37,77%) и Војводине (47,86 % и 38,62 %) укупно износи око 90 %, на Косову и Метохији жене много чешће рађају више од двоје деце, па удео првог рођења износи 31,67 %, а другог 24,33 %, што укупно чини око 60 %. Удео трећег и вишег реда рођења је низак у средишњој Србији (12,47 %) и Војводини (12,97 %), док на Косову и Метохији представља скоро половину свих рођења (42,36 %).

Матерална смртност зависи од репродуктивног понашања жена, али и од степена развијености здравствене заштите, односно доступности здравственим установама ради контроле тока трудноће и надзора у порођају и у пуерперијуму.

Подаци о матералној смртности у Републици Србији имају неусклађене вредности, тако да се стопа матералног морталитета у периоду 1986-1996. године кретала од 7,12 до 20,16 на 100 000 новорођених. Запажена неусаглашеност ових података виталне статистике може се објаснити чињеницом да су бројеви релативно мали, али и превидом при уписивању узрока смрти за мајке умрле током трудноће, порођаја и пуерперијума. Између појединих подручја Србије постоје уочљиве разлике у стопама матералног морталитета. Тако, стопа матералног морталитета је знатно нижа у средишњој Србији (од 1,4 до 19,3 на 100 000 живорођења) и Војводини (од 0 до 23,2 на 100 000 живорођења) него на Косову и Метохији (од 2,3 до 26,7 на 100 000 живорођења), где је вероватно још и виша (у овом подручју порођај се обавља и у недржавним установама, а сви узроци смрти се не пријављују):

Перинатално и неонатално обољевање и умирање, морбилитет и морталитет одојчади. Репродуктивно понашање жене, као и здравствени надзор током трудноће, порођаја и пуерперијума утичу и на висину стопа перинаталног и неонаталног морнититета и морталитета, као и на обољевање и умирање одојчади.

Све чешћа је појава старијих прворотки на нисконаталитетним подручјима, затим преобилно рађање на Косову и Метохији, као и неодговарајућа кадровска и просторна доступност здравствене службе која је ангажована у спровођењу антенаталног надзора (нормалних и патолошких трудноћа). Све то је у појединим крајевима Србије, довело до тога да су високе стопе перинаталног морбилитета (17-25 % новорођене деце је са неким од фактора ризика по развој) и морталитета новорођенчади (око 23-24 промила, од чега се стопа мортинаталитета одржава на око 7 промила, а стопа раног неонаталног морталитета на око 16-17 промила).

Перинатални период се односи на време од 22. недеље трудноће до навршеног шестог дана после порођаја. Неонатални период почиње одмах после порођаја и траје до навршених 28 дана живота новорођенчета, при чему рани неонатални узраст представља првих седам дана, а касни од осмог до навршеног 28. дана. Одојчад су деца од навршеног 28. дана живота па до навршене прве године живота.

Намерни прекид трудноће у Републици Србији. У Србији, намерни прекид трудноће је легализован 1969. године и данас је доступан свакој жени која захтева ову врсту интервенције. У великом броју земаља Централне и Источне Европе, па и у Србији, међутим, намерни прекид трудноће је либерализован пре него што се модерна контрацептивна средства била развијена и доступна, па је и остао доминантни вид контроле рађања великог броја жена различитих добних група, образовања и професионалних оријентација. Разлози „епидемијских“ размера абортуса у нашој земљи су: недовољна или погрешна информисаност становништва о предностима ефикасне контрацепције и ризицима намерног прекида трудноће, недовољна снабдевеност тржишта различитим контрацептивним средствима и непоштовање потреба жена у овој области.

У Републици Србији у периоду од 1986 до 1990. године број абортуса се постепено смањивао, тако да је у 1986. години извршено 212 400 оваквих поступака, а у 1989. години 193 755. Од 1990. године, међутим, уочава се драстичан пад броја намерних прекида трудноће, тако да их је у 1995. години регистровао само 92 785. Претпоставља се да снижавање броја абортуса у Србији није резултат повећаног интересовања жена за савремена контрацептивна средства и/или методе, већ је пре одраз смањеног обима коришћења здравствене службе за извођење ове интервенције. Зато се 1989. година сматра последњом годином са валидним подацима за анализу абортуса у Србији. У посматраној години (1989) број намерних прекида трудноће на 100 живорођених био је највиши у средишњој Србији, где је износио 214,2 на 100 живорођења, затим нешто нижи у Војводини (158,9), а најнижи на Косову и Метохији (20,5). Значи, у 1989. години у средишњој Србији свака десета жена генеративног периода имала је намерни прекид трудноће, односно свака тринаеста у Војводини, а тек свака четрдесет друга на Косову и Метохији. И поред чињенице да је на Косову и Метохији број абортуса мали, њихов удео у контроли рађања, међутим, је велики. Један од основних разлога овако великог броја абортуса у Србији је недовољна информисаност жена у домену контроле фертилитета, нарочито по питању примене савремених контрацептивних средстава.

Контрола рађања применом савремене контрацепције у Србији. Остваривање контроле фертилитета применом савремених контрацептивних средстава, независно од усвојених репродуктивних норми, незадовољавајуће је у свим подручјима Србије. Како у Србији, за сада, не постоји институционализован систем прикупљања података о коришћењу контрацепције по кориснику, не може се изнети реалан приказ учесталости примене савремених контрацептивних средстава. Ипак, верује се да приближно тек свака десета жена током генеративног периода има искуства са савременом контрацепцијом. То је последица недовољног знања о хуманој репродукцији и могућностима превенције зачећа, као и погрешно усвојених ставова, што је одраз социјалних, психолошких и културолошких утицаја у друштву у коме је намерни прекид трудноће, као метод контроле фертилитета, временски претходио контрацепцији.

Планирање породице у функцији здравог потомства

Борба за здраво и жељено потомство један је од основних садржаја планирања породице и она почиње много пре зачећа новог живота. Познато је да би здравље мајки и новорођене деце било значајно унапређено ако би се само испоштовала четири основна постулата планирања породице (не-пререано, не-прекасно, не-пречесто, не-премно).

Тако, ако би се жене рађале:

- између 18. и 35. године живота;
  - са размацима између следећих трудноћа који су већи од две године;
  - не више од четворо деце,
- смртност мајки и новорођенчади била би сведена на половину.

Циљ здравствене заштите жена током трудноће, порођаја и периода бабиња има да свака трудноћа буде оптимално праћена, односно да се правремено открију трудноће високог ризика, које захтевају интензивнији и специфичнији надзор, контроле и лечење. Трудне жене имају, такође, право на добру и целовиту информисаност у овој области, као и на свајетовање и подршку. У светлу савремених сазнања, ради смањивања учесталости рађања деце са поремећајима у расту и развоју, предузимају се следеће активности:

- спречавање појаве неких конгениталних малформација (дефекти неуралне цеви, конгениталне срчане мане, дијабетична ембриопатија);
- рано откривање аномалија плода.

Раним откривањем и правилним надзором над трудноћом обезбеђује се да се сваки плод развија према свом максималном генетском потенцијалу.

Превентивним давањем фолне киселине у дневној дози од 0,4 до 4 мг женама пре зачећа и трудницама у прва три месеца гравидитета могу да се спрече или значајно смање (чак и до 72 %) дефекти неуралне цеви код плода. Давањем витамина и потребних минерала такође се смањује ризик развоја различитих конгениталних аномалија плода (урођене срчане мане).

Трудноћа је најчешће одраз здравља. Ипак, то је и период када је организам жене изложен посебној врсти физиолошког оптерећења организма. Одговарајућом здравственом контролом могуће је да се постигне да исход највећег броја трудноћа буде не само рађање здравог потомства већ и здрава породиља и мајка.

Оптимално вођење и исход трудноће подразумева:

- први преглед трудне жене што раније у трудноћи, а најкасније до краја другог месеца;
- контролне лекарске прегледе четири пута у току трудноће (изузев код високо ризичних трудноћа где је број прегледа већи, и зависи од индикација);
- ултразвучне прегледе жена три пута у току трудноће (први од 8. до 12. недеље гестације, други од 16. до 20 недеље и трећи од 32. до 36. недеље гестације);
- стручну помоћ при порођају у здравственој установи;

- лекарске прегледе после порођаја, први шест недеља после порођаја, други шест месеци после порођаја;
- патронажне посете трудној жени, бабињари и новорођеном детету једном у току трудноће (омах после прве посете гинекологу), а бабињари и новорођеном детету првих пет дана по изласку из породилишта, те две посете у првој години живота детета;
- одређивање крвне групе и Rh фактора, периодичну лабораторијску контролу крвне слике и мокраће и генетска и друга испитивања у зависности од индикација и анамнезе.

Веома је важно да трудница још на почетку трудноће буде упозната са нормалним током трудноће, правилима у вези са одржавањем личне хигијене, правилном исхраном, негом и лечењем зуба и уста, припреми за дојење, вежбама у трудноћи, психофизичком припремом за порођај, штетности одређених облика понашања (пушење, употреба алкохола и дроге), као и о потреби редовних контрола у саветовалишту за труднице.

13.. К. Седлецки, (75-82)

3. ЗНАЧАЈ ПОЛНОГ ПОНАШАЊА ЗА РЕПРОДУКТИВНО ЗДРАВЉЕ АДОЛЕСЦЕНАТА

Адолесценција је период интензивних психофизичких промена које доводе до телесног и психо-социјалног сазревања младе особе. То је раздобље изузетне осетљивости на различите утицаје ужег и ширег социјалног окружења, који адолесценте чине пријемчивим за усвајање различитих ризичних облика понашања. Сексуални аспект личности младе особе формира се под утицајем различитих чинилаца који, у мањој или већој мери, директним или посредним путем утичу на знање, ставове и понашање младих у овој области. Узраст започињања сексуалне активности, модел полног понашања, као и величина ризика за појаву нежељене трудноће и полно преносиве инфекције код младе особе зависе од сложене интеракције низа елемената (демографских, биолошких, социјалних, економских, културних).

Савремени трендови у полном понашању адолесцената. Ставови и понашање младих људи често само одражавају ставове и понашање друштва у целини. Савремена друштва имају много толерантнији однос према сексуалној активности, која је прихватљива само док је у функцији љубави. Често се, међутим, нарочито међу младима, ово погрешно интерпретира, па сексуални однос обележава почетак емотивне везе. Као последица све већих сексуалних слобода у друштву, уз изостанак истовремене друштвене акције која би била посвећена правилном усмеравању полног понашања младих, запажа се растућа учесталост сексуалне активности и недовољна одговорност у полном понашању младих генерација.

Током неколико претходних деценија, у скоро свим земљама Европе и САД, као и у појединим земљама бившег Совјетског Савеза, региструје се пораст учесталости сексуалне активности адолесцената. Ово се односи како на удео сексуално активних у укупној популацији адолесцената тако и на све раније започињање сексуалне активности. Овај општи тренд пораста сексуалне активности адолесцената нарочито је изражен за женски део особа ове добне групе..

У САД, на основу резултата студије о ризичном понашању младих, установљено је да просечни узраст када се догодио први полни однос за младиће износи 16,1 годину, а за девојке 16,9 година. При томе, код трећине младића и петине девојака први сексуални однос догодио се пре 15. године живота.

Рани узраст сексуалне активности резултира већим бројем сексуалних партнера. На промискуитетно полно понашање младих указује испитивање Пендерграста и сарадника 1991. године којим је обухваћено 105 адолесцената који су били пацијенти клинике за младе. У овој студији установљено је да је само 17% младих имало једног сексуалног партнера током претходне године. Просечан број сексуалних партнера током претходна три месеца износио је 2,1, а у претходној години 3,6. Сличне промене у полном понашању младих запажене су и у европским земљама.

О сексуалном понашању тинејџера у (СР Југославији) Србији за

сада нема података који би били резултат репрезентативних истраживања. У испитивању којим је у Београду, у периоду 1982-1991. године обухваћена група од 961 сексуално активних адолесценткиња, установљено је да је просечан узраст започињања сексуалне активности износио 17,5 година. Скоро деценију касније, у периоду од 1995-1997. године, испитујући исту популацију на мањем узорку од 300 сексуално активних адолесценткиња, запажено је да девојке са сексуалном активношћу започињу знатно раније, просечно у 16,9 година.

ЧИНИОЦИ КОЈИ УТИЧУ НА ПОЛНО ПОНАШАЊЕ МЛАДИХ

Млади људи су импулсивни и вођени осећајем неповредивости, склони су авантуризму и експериментисањем у полном понашању. Препуштајући се сексуалном нагону често доносе непромишљене одлуке у вези са сексуалном активношћу, што их излаже ризицима за настанак нежељене трудноће и полно преносивих инфекција.

Стање репродуктивног здравља збирно одређују чиниоци: сексуално искуство и активности, узраст када се догодио први полни однос, тренутни и укупни број сексуалних партнера, учесталост полних односа, континуитет у сексуалној активности, начин избора сексуалних партнера, трајање сексуалних веза и врсте сексуалних односа.

Само целовитим сагледавањем знања, ставова и понашања младих у области сексуалности и репродукције може се установити интензитет ризика за настанак поремећаја репродуктивног здравља код младе особе.

Биолошки чиниоци. Објашњење за „добро» и „лоше» понашање адолесцената често је тражено у хормонима. Познато је да се серумске концентрације полних хормона, физички развој и године наступања менархе налазе у значајној корелацији са сексуалном мотивацијом и понашањем.

Ако се менарха прихвата као индикатор полног сазревања, њеним ранијим наступањем повећава се кумулативни интервал полне зрелости особе током адолесцентног периода. С обзиром на то да млади истовремено постају и све раније сексуално активни, њихова изложеност различитим поремећајима репродуктивног здравља је повећана.

На настанак поремећаја репродуктивног здравља нарочито су осетљиви млађи адолесценти. Тако, код особе које су постале сексуално активне пре навршене 16. године живота, двоструко чешће се дијагностикује карцином грлића материце пре навршене 50. године живота.

Чиниоци понашања. Понашање младе особе сматра се веома значајним елементом у процени ризика за настанак обољења репродуктивних органа. Велики утицај има и усвајање ризичних облика понашања током адолесценције, попут конзумирања алкохола и дроге. И однос младе особе према здрављу вишеструко утиче на учесталост полно преносивих инфекција у популацији младих особа.

Обележја сексуалног понашања која су најважнија у процени ризика за настанак ових обољења код младе особе су: узраст када се догодио први пол-

ни однос, број сексуалних партнера, врсте сексуалних веза, учесталост и врсте сексуалног општења, облици сексуалног понашања и коришћење баријерних метода контрацепције (посебно кондома).

Кејтс (Cates) (1991) је утврдио да узраст од 15. до 19. године живота носи највећу опасност од промискуитетног понашања и сексуалних контаката са већим бројем партнера.

У овом узрасту су честа и прва искуства са дрогом, алкохолом и цигаретама. Појава ових нових облика понашања повећава пријемчивост младих особа за бројне поремећаје здравља. Када је реч о сексуалном понашању, адолесценти се често непромишљено и неодговорно понашају, што може да има за последицу поремећај репродуктивног здравља младе особе. Низ испитивања је потврдило да се наркомани знатно чешће од осталих младих људи из своје околине неодговорно полно понашају, што се манифестује раним ступањем у сексуалне односе, мултиплим сексуалним партнерима и некоришћењем кондома. Употреба кокаина, наиме, привремено повећава сексуалну жељу, а истовремено доводи до слабљења осећаја одговорности, што има за последицу смањену учесталост примене превентивних мера током сексуалних односа. Наркоманија често води и ка проституцији, односно размењивању секса за дрогу или новац. Овакво сексуално понашање младих корисника дроге резултира мултиплим сексуалним партнерима.

Коришћење кондома у популацији особа адолесцентног узраста зависи од тога да ли је средство доступно, као и од ставова и односа младе особе према здрављу. Кондом најредовније користе млади са следећим обележјима: 1) страх од инфекције ХИВ-ом; 2) убеђеност да кондом може да спречи преношење ХИВ-а током сексуалног односа; 3) не устручавају се да од партнера траже да користе кондом; 4) о кондому су разговарали са лекаром.

Психолошки чиниоци. Адолесценти представљају популацију код које психолошки развој и сазревање нису завршени. Постојаност осећања и мотивације, као и стабилност личности, обично се не сматрају одликама адолесценције. У односу на усвојени модел понашања, често се наводи да се особе ове животне доби понашају као серијски моногамисти или као сексуални авантуристи. Према резултатима неколико истраживања, посвећеност само једном партнеру током одређеног времена, била је заступљена у преко половине девојака и у око 25% младића. Забрињавајуће је, међутим, да се 41% младића и 13% девојака понаша промискуитетно, ступајући истовремено у везу са више партнера или мењајући партнере у низу, током кратког временског периода.

Мотивација се сматра веома важним чиниоцем који утиче, како на одлуку о започињању сексуалне активности тако и на одлуку о обрасцу сексуалног понашања и примену мера заштите од последица сексуалне активности. Тинејџери постају сексуално активни из низа побуда, које се крећу у распону од емоционалне и психолошке цотребе младих да воле и буду вољени, па до једноставне радозналости и експериментисања. У низу истраживања физичко задовољство се није показало значајним мотивом, нарочито међу млађим адолесцентима.

Код многих адолесцената присутан је осећај неповредивости, који их подстиче да се понашају ризично. Негативистички однос према реалности се манифестује као уверење младих да је сексуални контакт са особом која је заражена неким од узрочника полно преносивих болести немогућ.

„Процена ризика» је психолошки чинилац који може да делује двојако на одговорност у сексуалном понашању. Тако, на црмену кондома позитивно може да делује страх од настанка сексуално преносиве болести, а негативно, ако и поред вишеструког некоришћења мера превенције, инфекција ове врсте изостане.

Социјални чиниоци. Поремећаји репродуктивног здравља чешћи су код младих особа из нижих социјалних слојева. Сматра се да је информисаност ових особа о обољењима репродуктивних органа, чиниоцима ризика за њихов настанак, као и о мерама за њихово спречавање недовољна да би се развио осећај одговорности у полном понашању. Адолесценти из сиромашних средина и слабије развијених крајева често немају ни материјалне могућности да правовремено добију праву терапију или не постоје одговарајуће здравствене установе у којима би могли да се лече.

Поруке у средствима јавног информисања, а нарочито на телевизији, имају на младе особе велики утицај. Нажалост, када је реч о сексуалности, информисање је често погрешно, с обзиром на то да медији пружају лажну представу овог феномена, истичући сјај секса, без напомена о неопходности превентивног деловања и одговорног полног понашања. Запажа се, такође, да у друштву постоји амбивалентан став према сексуалним манифестацијама адолесцената, па су млади често збуњени недовољно дефинисаним и нејасним порукама социјалне заједнице.

Адолесценција је период који је посебно осетљив на двојне поруке друштва. За њих је од великог значаја социјална димензија сазнајног процеса. Зато, често прихватају само она сазнања која су потврђена искуством људи из њихове околине.

Утицај породице у овој сфери испитан је посматрањем више параметара: степена комуникације између родитеља и детета у домену сексуалности, попустљивости родитеља, остваривању родитељске контроле излазака детета, структуре породице, а посматрана је и веза између нивоа сексуалне активности родитеља и детета адолесцентног узраста у истим узрастима.

Према резултатима низа студија установљено је да комуникација између родитеља и деце нема утицај на облик полног понашања адолесцената, нити на узраст започињања сексуалне активности детета. У већини испитивања извор првих информација у овом домену били су пријатељи или партнер, а никако родитељи.

Осећај блискости између родитеља и деце, као и постојање чврстине и доследности у спровођењу правила у вези са изласцима младих имају, међутим, значајан утицај на узраст започињања сексуалне активности детета. Ово се нарочито односи на везу између мајке и кћери, с обзиром на то да је квалитет ове везе у позитивном односу са стицањем првих сексуалних искустава у старијем узрасту детета женског пола.

Надзор родитеља над изласцима и партнерима детета веома је снажан инхибитор сексуалне активности тинејџера. Из различитих истраживања је познато да често «забављање» у раном узрасту резултира и раном сексуалном активношћу. Ове младе особе сматрају предбрачну сексуалну активност прихватљивом, па лакше ступају у сексуалне односе, чак и након краткотрајног познанства. У површним везама први сексуални однос је ретко планиран, па се тако и мере заштите, укључујући и коришћење кондома ређе користе.

Испитивањем повезаности тога како адолесцент доживљава став родитеља по питању свог «забављања» и вероватноће започињања сексуалне активности, установљено је да су у највећем ризику за рану сексуалну активност деца која сматрају да њихови родитељи имају веома толерантан однос. Деца родитеља који заступају традиционалне ставове су нешто ређе сексуално искусна, док су деца умерено строгих родитеља са најмање сексуалног искуства.

Запажено је такође да и сексуално искуство мајке има директан утицај на понашање деце-адолесцената оба пола. Поређењем нивоа сексуалне активности родитеља и деце у истим узрастима, Newcomer и Udry (1984) су установили да постоји значајан степен сличности између полног понашања мајке и деце оба пола. Преношење ставова мајке на децу у овом испитивању било је искључено. Зато се претпоставило да ова веза може да буде одраз и директних биолошких процеса, односно наслеђене динамике биолошког сазревања.

Структура породице изгледа да нема утицаја на образац сексуалног понашања детета адолесцентног узраста. Испитивањима је потврђено да породице са једним родитељем, веома млада мајка, као и велики број браће и сестара немају значајног утицаја на одлуку о започињању сексуалне активности. Неки други фактори, попут слабијег слагања између родитеља и пријатеља су се, у овим студијама, показали да су већег значаја.

Познато је да у одређивању сексуалног понашања младих, вршњаци имају велики утицај. Тако, адолесцент који треба да одлучи о својој сексуалној активности има само привидну слободу избора, јер бити другачији од вршњака и не одредити се за оно што чини већина, и остати на старим обрасцима понашања, што обично заговарају родитељи, значи изложити се подсмеху и бити одбачен од осталих младих из своје средине.

Доминантном утицају вршњака доприноси и чињеница да између адолесцената и старијих из њихове околине, укључујући родитеље, наставнике и здравствене раднике не постоји добра комуникација и размена информација о сексуалности и одговорном полном понашању.

Трудноћа и порођај током адолесценције

Настанак трудноће и рађање у периоду адолесценције може да представља посебан здравствени и психо-социјални проблем.

Код особа које рађају прерано, пре навршене 18. године живота, повећана је учесталост спонтаних побачаја, превремених порођаја и гравидитетних токсикоза. Такође, младе особе се обично јављају лекару када је трудноћа већ у одмаклом стадијуму. На тај начин онемогућен је оптималан антенатални надзор ових трудница, које су због свог узраста већ у повишеном

ризиком од наступања компликација током трудноће и порођаја. Због незавршеног физичког развоја, порођај је често отежаног тока. Новорођенчад мајки адолесцентног узраста често су ниске порођајне тежине и недонесена.

У Србији материнство годишње реализује око 17 000 девојака у доби од 15. до 19. године, док у осталим добним групама број порођаја бележи сигнификантан пад, у адолесцената се одржава на константним вредностима од 1950. године.

Познато је да се ризици рађања у адолесцентном узрасту пролонгирају и током периода материнства, те да рађање здравог новорођенчета не представља гаранцију за развој здравог детета. Чак и старијој адолесценткињи, која је физички способна да се на одговарајући начин брине о свом детету, може да недостаје емоционална стабилност, зрелост и искуство које су предуслов безбедног материнства.

Према резултатима студије којом је у Великој Британији обухваћено 12 000 хоспитализоване деце установљено је да се деца мајки тинејџерског узраста чешће хоспитализују због ургентних стања, гастроентеритиса и незгода током првих пет година живота. Ово говори у прилог недовољно знања које младе мајке поседују о основним здравственим принципима одгајања деце, као и недостатку пажње коју је неопходно посветити малом детету.

Намерни прекид трудноће у адолесценцији. Намерни прекид трудноће у периоду адолесценције носи својеврсне ризике по репродуктивно здравље младе особе, због чега је неприхватљив са здравственог аспекта.

У Србији стопа абортуса адолесцената је непромењена од 1969. године, године пуне либерализације абортуса, па до данас и износи 20 промила, што се може оценити као висока учесталост нежељених трудноћа у младих особа. То значи да се годишње у Србији око 5800 тинејџерки подвргава овој врсти медицинског поступка.

Имајући у виду чињеницу да намерни прекид трудноће вишеструко угрожава репродуктивно здравље младе особе, постојаност ендемски високих стопа абортуса код адолесцената са демографског аспекта представља ризик за још драстичнији пад natalитета у Србији.

Једна од најозбиљнијих последица прекида трудноће у овом животном раздобљу је настанак стерилитета. Према резултатима испитивања која су спроведена у нашој Републици, након подвргавања овој врсти медицинске интервенције у раном узрасту, тешкоће у реализацији материнства у каснијем животу има свака седма особа, или 15% случајева.

Због незавршеног биолошког развоја код адолесценткиња су, у односу на особе старије животне доби, чешће непосредне и ране компликације намерног прекида трудноће, као што су озледе унутрашњих гениталних органа и/или инфекције. Настанак оваквих здравствених компликација за последицу има и већу учесталост спонтаних побачаја и превремених порођаја у наредним трудноћама.

Абортус може да резултира и настанком психичких секвела код девојака. (Југословенска) стручна јавност је истакла да је абортус стресогено искуство и ризик за ментални поремећај. Овакав догађај у особа незавршеног

психичког и емоционалног развоја може да резултира депресијама, суицидалним идејама и да доведе до развоја антисоцијалне структуре личности.

Полно преносиве инфекције у адолесценцији

Током последњих деценија региструје се пораст учесталости инфекција које се преносе сексуалним контактом. У групи сексуално активних особа млађих од 20 година живота не само да је број оболелих веома висок већ се налази у континуираном порасту, па се с правом може говорити о епидемији болести које се преносе сексуалним контактом у овој добној групи. У САД, сваке године, око три милиона тинејџера инфицира се неким од узрочника полно преносивих инфекција. Овај број одговара четвртини сексуално активних особа овог узраста (13,15). И у другим земљама света запажа се пораст учесталости полно преносивих инфекција код адолесцената. Растући тренд ових обољења је нарочито изражен у женском делу ове популације, и то нарочито код млађих адолесценткиња.

Према прорачунима Светске здравствене организације, у свету годишње настане око 315 милиона случајева сексуално преносивих болести, а од овог броја око 150 милиона оболелих је у доби до 25 година, односно око 100 милиона особа је млађе од 20 година. Познато је такође да око половине нових случајева ХИВ инфекције припада добној групи 15-24 године.

Адолесценти представљају популацију која је нарочито пријемчива за настанак полно преносивих инфекција. Познато је да ова обољења могу да доведу до оштећења репродуктивног здравља, међу којима су најзначајнији: хронична упала органа у малој карлици, која је често праћена болом, диспареунијом и инвалидитетом, затим ектопична (ванматерична) трудноћа и стерилитет који је настао као последица оштећења јајовода.

Бактеријске полно преносиве инфекције (гонореја, хламидијална генитална обољења) у око 10% оболелих за последицу имају хроничну упалу органа мале карлице.

Често, међутим, ова врста сексуално преносивих обољења не доводи до клинички манифестног обољења, а ипак изазива неповратне органске промене на гениталним органима инфицираних особа оба пола. Код жена, једна од честих последица ових обољења је настанак ектопичне или ванматеричне трудноће. Од седамдесетих година у индустријализованим земљама се, упоредо са порастом учесталости болести које се преносе сексуалним контактом, укључујући и хламидијалне гениталне инфекције, региструје и троструки пораст учесталости ектопичних трудноћа. Полно преносиве инфекције се сматрају и значајним узроком трајних анатомских промена на јајоводима који код особа женског пола резултирају настанком стерилитета. Један од веома честих полно преносивих обољења је инфекција хуманим папилома вирусом, за коју се зна да значајно повећава ризик за настанак карцинома грлића материце.

Коришћење средстава и/или метода контрацепције у адолесценцији.

Примена поузданих метода контроле рађања је значајна од самог почетка сексуалне активности. На ово указује испитивање сексуалног и контрацептивног понашања више од 4000 тинејџера у САД, на основу кога су Забин и сар.

(1979) установили да 22% свих предбрачних трудноћа настане у првом месецу сексуалне активности, а чак 50% у првих шест месеци од првог полног односа. Ове трудноће су последица неодговорног полног понашања које је често присутно код младих.

Зато, када је реч о сексуалној активности младе особе, прво питање на које се захтева одговор је да ли је право време за сексуалну активност.

Због изразито негативних ефеката непланиране трудноће, која је настала током периода адолесценције, као и настанка обољења која се преносе полним путем, од великог је значаја коришћење метода и/или средстава контрацепције у овом узрасту. Тинејџери, међутим, ретко користе поуздане методе контроле рађања. Према резултатима неколико истраживања, која су спроведена код нас, прекинути сношај представља контрацептивни метод који више од половине младих људи примењује не само на почетку сексуалне активности већ и касније током периода адолесценције.

Знање о сексуалности, физиологији репродукције и контрацептивним методима и средствима неопходан је предуслов да млади перципирају да је примена контрацепције неопходна. Ипак, бројни други чиниоци, такође, утичу на обрасце сексуалног понашања адолесцената. Тако, младе девојке су склоне да секс доживљавају као нешто што им се једноставно догађа, и ван је њихове контроле, због чега и не користе контрацептивна средства - овакав пасиван став ослобађа их од сваке одговорности за последице полног живота. Млади су осетљиви и на ставове у вези са применом појединих контрацептивних средстава које имају њихови родитељи, пријатељи, наставници, па и сами здравствени радници.

Претпоставку за ефикасно коришћење контрацепције чини уверење младе особе да јој примена контрацепције омогућава контролу над сопственим животом. Идеално контрацептивно средство треба да испуњава следеће критеријуме: да је ефикасно, да је потпуно реверзибилно по свом дејству, да је једноставно за примену, да је доступно и има ниску цену. Мада овакво средство или метод контрацепције за сада не постоји, идеалним средством се сматра оно за које је један пар највише мотивисан да га користи, јер је тако обезбеђена и највећа редовност његове примене.

Избор контрацептивног средства веома је тежак и деликатан у периоду адолесценције. Контрацептивни метод треба да буде прихватљив са медицинског аспекта, а да истовремено младе особе осећају жељу и мотивацију за његово коришћење.

Од реверзибилних метода контрацепције, једино интраутерини уложак - спирала не захтева континуирану мотивисаност, али овај метод контроле рађања није пожељан у овом узрасту. Поред опасности од настанка повреда гениталних органа приликом инсерције спирале, најважнији разлог њене неприхватљивости код младих нулипара, је вишеструко повећање ризика од настанка упалних процеса у малој карлици, који са великом вероватноћом, резултирају умањивањем фертилности адолесценткиње.

Кондом представља идеално контрацептивно средство у овој добној групи. Он је довољно поуздан, једноставан за примену, доступан и, што је

најважније, омогућава истовремену заштиту како од нежељене трудноће тако и од болести које се преносе сексуалним контактима. Ипак, према резултатима великог броја истраживања у нас и у свету, млади га нерадо и нередовно користе. Разлози ове појаве су бројни, а међу њима сигурно није најважније умањење физичког задовољства. Млади, наиме, често осећају нелагодност да са партнером претходно разговарају о примени овог вида контрацепције, нису ни довољно вешти у његовом примењивању и сматрају да прекид сексуалног чина да би се ставио кондом секс губи своју етеричност, спонтаност и магију. Исти осећај постоји и код девојака када је препоручена дијафрагма. Манипулације са сопственим телом и гениталијама адолесценткињама су стране и непријатне. Зато, ако млади користе механичке контрацептиве неопходно је да имају подршку у својој средини и да стално буду поново мотивисани за примену ових средстава.

Комбиновани нискодозажни, хормонски, орални контрацептиви, такође су прихватљив метод контрацепције, нарочито ако је реч о касној адолесценцији. Неопходна је, међутим, напомена да ова средства, не само да не превенирају настанак полно преносивих болести већ и повећавају ризике, нарочито гљивичне и хламидијалне гениталне инфекције. Ипак, „пилула“ остаје пожељан метод контроле рађања за парове који су у дугогодишњим везама, под условом да је девојка гинеколошки зрела и потпуно здрава, а када је ризик од зачећа, мерен учесталашћу полних односа, висок.

Посткоитална или «јутро-после» контрацепција често је примењивана од стране младих. Овај метод, који се користи након незаштићеног односа који се догодио у периоду плодних дана, сматра се веома важним у смањивању стопа нежељених трудноћа адолесцената. Млада особа је у том тренутку, такође, свесна ризика у коме се налази и спремна да преузме одговорност у полном понашању, што се може искористити за пружање адекватног савета у вези са избором контрацептивног средства.

Адолесценти представљају популацију која још није реализовала репродуктивну функцију, због чега се сматрају носиоцима демографских трендова једне земље и једног народа. Сексуалност и сексуална активност младих представљају реалност која се не може и не сме занемарити. Због бројних ризика ране сексуалне активности, заштита репродуктивног здравља адолесцената има велики социјални и медицински значај. Стога је обавеза и одговорност свих који су упућени на рад са младима да сексуалност адолесцената прихвате, покажу разумевање за проблеме младих у овом домену и науче како да младу особу усмере ка одговорном полном понашању у примени поузданих метода контрацепције.

14. К. Селецки, Г. Рајин (91-101)

IV. ПСИХОЛОШКИ АСПЕКТИ ПЛАНИРАЊА ПОРОДИЦЕ

У средњу школу уписују се, у психофизичком смислу, још незрели дечаци и девојчице. На завршетку средње школе завршава се њихов физички развој, а у великој мери и интелектуални, социјални, емоционални. Развој као промена, међутим, траје током читавог живота.

Ако се посматра даљи развој младих, односно промене које их очекују по завршетку средње школе, могу се разликовати оне које су везане за:

- професионалне активности, као што су наставак професионалног образовања, запошљавање, зарађивање новца, развој професионалне каријере
- породичне активности, као што су напуштање примарне породице, заснивање сопствене, рађање деце.

Напуштање примарне породице и заснивање сопствене је велики корак у животу сваке особе. Породични живот чини окосницу читавог живота, заправо даје му смисао и значај. Упркос чињеници да породица заузима централно место у животу сваког човека друштво има много организованији и темељнији приступ у раду с младима, када су у питању њихове професионалне активности него када је у питању припрема младих у вези са њиховим будућим породичним активностима. Подразумева се да је у тој области утицај примарне породице пресудан.

Може се рећи да је понашање индивиде у вези са њеним будућим породичним активностима резултат утицаја који долазе од примарне породице (како је она функционисала, да ли је имала крупних организационих и структуралних промена, као што су развод и смрт, колико је велика, какви су били односи, какав је био доминантни систем вредности и др.) и од друштва које преко својих агенаса (пре свега, школе и масмедија) пласира пожељне облике понашања који зависе од демографске ситуације у земљи, здравствених стандарда, правне регулативе, економске ситуације и др.

У разматрању који су адекватни правци деловања средње школе на младе у овој области неопходно је поћи од:

- карактеристика средњошколског узраста,
- карактеристика породице и њеног оптималног функционисања.

Когнитивно сазревање омогућава адолесценту да све више усваја друштвена правила, да схвата принципе на којима почива устројство друштвеног функционисања и, што је најважније, да се оспособљава за морално суђење. Морални развој, као и когнитивни, обавља важан „посао“ за адолесцента.

Интерперсонални односи адолесцента су богатији, интимнији, са више узајамности и лојалности. У контакту са другима адолесцент је вођен потребом за припадањем и прихватањем.

Интензивни психо-социјални развој све више приближава адолесцента животу који воде одрасли. У њему се буди потреба да се опроба у улогама

одраслог доба што добија облик борбе за осамостаљивањем.

1. ОПТИМАЛНО ФУНКЦИОНИСАЊЕ ПОРОДИЦЕ

Породица је најприродније окружење за човека јер је она „најбоље место за настанак, постанак и опстанак људи» (Ли, 1990). Припадност породици је специфична у односу на све друге заједнице јер се улоге не могу мењати, а односи су јединствени и незаменљиви.

Породица је место остварења блискости, љубави, стабилности, стурности, али и извор бола због напуштања, губитака, сукоба, неуспеха.

Иако као појава цивилизацијски постојано опстаје, породица се временом мењала. Она је претрпела промене у структуралном и делом у функционалном смислу. Највеће промене породице везане су за промене положаја жене у друштву.

Данас се више не инсистира на формалном аспекту породице (нпр. да ли је веза озакоњена браком) већ је акценат на њеном оптималном функционисању. Концепт оптималног породичног функционисања подразумева низ процеса који се могу класификовати на следећи начин (Срна, 1997):

- постојање међусобне повезности и припадности;
- поштовање индивидуалних разлика;
- подела моћи и одговорности у брачном и родитељском субсистему;
- нега, заштита и социјализација деце и старих;
- организација стабилности;
- флексибилно према променама;
- отворене комуникације;
- ефикасно решавање проблема и конфликта;
- постојање вредносног система;
- базична економска сигурност и психосоцијална подршка.

Породица је нормална тј. оптимално функционише ако свим својим члановима задовољава њихове биолошке, психолошке и социјалне потребе.

2. ПСИХОЛОШКА ПРИПРЕМЉЕНОСТ МЛАДИХ ЗА ПЛАНИРАЊЕ ПОРОДИЦЕ

Имајући у виду промене које се дешавају у средњошколском узрасту, као и карактеристике оптималног функционисања породице, психолошка припремљеност младих за планирање породице је у вези са:

- нивоом који је особа у свом дотадашњем развоју достигла, завршетком трагања за сопственим идентитетом, окончањем развојних криза;
- емоционалном стабилношћу;
- знањима која су везана за односе међу половима, заснивање и функционисање породице, рађање деце, родитељство, развод и његове последице;

- мотивацијом да се бави активностима везаним за брак и децу;
- ставовима и системом вредности који породице и децу третирају на афирмативан начин;
- способностима да се реализује оно што се зна, жели и што је вредно у вези са породичним животом.

Психолошка припремљеност младих за успешно планирање породице представља складан спој когнитивних (сазнајних), емоционалних, конативних (вољних) процеса, неких карактеристика личности као што су способности, интересовања, ставови и вредности, са знањима која су релевантна за ову област.

Овако постављен идеал психолошке припремљености младих за планирање породице могуће је остваривати само уколико сви агенси социјализације (примарна породица, школа, друштвено окружење, масмедији...) здружено и у истом правцу делују на децу и младе.

Ако се посматра какав допринос може дати школа у постизању горе наведене припремљености онда то треба да буде у правцу пружања релевантних знања младима у вези са планирањем породице, афирмације породичног начина живота, стварања услова да се о садржајима блиским тој теми у школи комуницира као и подстицање свега што помаже младима да на правилан начин одрасту и буду спремни да се одговорно понашају према себи и другима.

Емоционалне вештине и вештине комуницирања издвајамо као две области које су веома значајне за припрему младих за живот, породицу, родитељство, а не поклања им се довољна пажња у раду са ученицима када је у питању школа.

Човек, као врста, оплемењен је богатством емоционалног живота и сложеношћу комуницирања што му омогућава да оствари блискост са другим људима. Неадекватна комуникација и неодмерено емоционално реаговање доводи до неразумевања, сукоба и удаљавања људи. Породица је „полигон» многих осећања и најсложенијих комуникација и зато у припреми младих за планирање породице овладавање емоционалним и комуникацијским вештинама има значајно место.

Емоционалне вештине. После дужег периода доминације когнитивистичког приступа у психологији (интелект изнад свега) сада се све чешће човек третира као емоционално-интелигентно биће, односно даје се већи значај емоцијама у тумачењу човековог понашања. У многим тренуцима рацио и емоције складно функционишу - осећања су основ мисли, а мисли су основ осећања. Али када се емоције узбуркају оне имају снагу пожара који потискује рационални ум. Тада он, попут посматрача иза угла, чека да пожар прође и добије простор за себе у коме највише има кајања и осећања кривице. Емоционалност је једна од суштинских карактеристика човека (одсуство емоција је знак патологије) и начин разрешења овог проблема треба да буде оспособљавање људи да интелигентно употребљавају емоције.

Емоционално вешти су они људи који познају своја осећања (препознају потребе које се налазе иза тих осећања), разумеју осећања других и умеју да праве разлику између делања и осећања..

Емоционалне вештине се уче, највише у окриљу примарне породице, али и школа има не само потребу већ и простор да подстиче испољавање емоција и њихово уобличавање.

Развојно посматран емоционални живот човека започиње сиромашним општим стањем пријатности и непријатности. Пут до изнијансираних стања, као што су понос, завист или правдољубивост је дуг и под утицајем је околине (учења).

Кроз породични живот човек има прилику да доживи и испољи све емоције али се најчешће породица везује за љубав. Љубав према партнеру и родитељска љубав имају највећу снагу, највеће мотивационо дејство јер љубав није само осећање већ и подстицај за акцију.

То сложено осећање, љубав, подстакло је многе људе да о томе пишу и дискутују, а да нико није рекао све. С љубављу се повезује посесивност, љубомора, страх, зависност, а она је «само» осећање блискости два независна бића. Спада у базичне потребе човека - волети и бити вољен. За Фрома основни услов људске егзистенције је спајање са другим људима, а једино љубав је кадра да задовољи човеку потребу за сједињавањем са светом, за стицањем осећања да је интегрисан, да је индивидуа. Љубав помаже човеку да превлада осећај усамљености, а ипак му допушта да буде свој, да задржи свој интегритет.

Нажалост, неретко људи подижу ограде које их спречавају да адекватно пруже и приме љубав. Те ограде имају функције да их штите од потенцијалних повреда и фрустрација (губитак љубави), али, истовремено, то осиромашује њихов емотивни живот. Права љубав је „отворенија» за повреде јер не само што слободно исказује своја осећања према другом већ допушта да други продру до њене суштине. Права љубав јесте рањива али пружа осећај од ког се, како песници кажу, може живети читав живот.

Иако љубав може бити ослобођена сексуалности, када је у питању однос између брачних партнера, љубав и сексуалност се прожимају. Нажалост, мало се чини да се профињује сексуалност и развија љубав. У средњем веку сексуалност је била акт потпуно независан од осећања љубави. Новија историја показује тенденцију банализације сексуалности и удаљавање, сада на другачији начин од љубави.

Љубав је осећање које се одрастањем мења. И док емоције љубави код бебе нема, љубав малог детета је пре наклоност, јер нема јачину и трајање. За адолесцентску љубав може се рећи да је вид „игре» јер је усмерена више самом себи него другој особи. Подсећа на период када дете овладава говором и бесконачно пута понавља једноличне слоге које немају значај комуникације већ играње говором.

Када адолесцент воли он више мисли на сопствена осећања и зато може често да мења партнере. У својој емоционалној незрелости објект љубави је прецењен иако је објективно мање важан, што је праћено убеђењем да нико, никада није тако волео.

Када адолесцент пати због љубави он се опет бави сопственим осећањима често немајући увид како је и колико повредио особу са којом је

био у љубавном односу. Тек учвршћивање доживљаја сопственог идентитета пружа младом човеку могућност да у интимни однос уђе на зрео начин - пружајући и примајући љубав.

Родитељска љубав, љубав према деци, такође, није урођена већ се одрастањем развија. То осећање је израз здраве емоционалне структуре особе. На развој родитељске љубави пресудну улогу има љубав коју је особа као дете примила од својих родитеља, одиосио модел по коме је функционисао родитељски субсистем у примарној породици. Занемаривање деце или претерана брига указују на то да у основи родитељске љубви није потреба да се детету пружи оно што је за његов развој најпотребније уз поштовање његове личности, већ потреба личне природе као што је превазилажење осећаја кривице, постизања сопствене афирмације или потребе које произлазе из неуротичности.

Као и свака љубав, тако и права родитељска љубав мења човека. Чини га задовољнијим, активнијим и успешнијим.

Многе сметње у психосоматском функционисању последица су неспособности да се освоје врхови праве љубави, а тада доминирају друге јаке, али негативне емоције као што су страх и туга.

Зато припрема младих за њихове будуће партнерске односе, заснивање породице, рађање деце треба да садржи оспособљавање за емоционалне вештине, пре свега за љубав али и све друге емоције, јер нигде као у породичном окружењу човек не може доживети такво богатство осећања. Оспособљавање за емоционалне вештине не значи манипулисати емоцијама већ поштовање Сократовог захтева „спознај самог себе».

Вештина комуницирања. Комуникација је саставни део сваког контакта међу људима и услов сваке заједничке акције. Језик представља најизграђенији систем изражавања и неопходно средство мишљења. Као унутрашњи говор пружа могућности да се прати и контролише властито мишљење, осећање, понашање и развија самосвест. Иако је човеку дата способност да комуницира путем знакова, што је значајно обогатило и унапредило контакт међу људима, он се није одрекао комуницирања покретима, гестовима, фацијалном експресијом. Та допуна речима често даје пресудни смисао комуникацији што је посебно изражено у односима између људи који су у емотивном односу.

Комуникација се сматра успешном када сви учесници уз комуникационе знакове, вербалне или невербалне, везују иста значења.

Ради разумевања комуникације између емотивно повезаних учесника обично је неколико основних карактеристика.

Сваки учесник интеракције реагује из угла своје перцепције, што може, али не мора, да се слаже са реалним стањем ствари. Што су углови посматрања више различити веће су шансе за неспоразум. У породици различити углови априори постоје јер се ради или о различитим половима, или, ако су у питању деца и одрасли, о значајној узрасној разлици.

У комуникацији постоји свест да други учесници могу мислити другачије, али истовремено постоји и извесно очекивање у вези са њиховим

начином комуницирања. Та очекивања су више повезана са сопственим потребама и осећањима него са реалним сагледавањем становишта друге особе. Што су јаче изражене потребе и осећања у вези са комуникацијом већи су изгледи за сукоб.

Комуникација има полазиште у неким потребама али и сама ствара нове потребе. Могуће је да комуникација започне из једног разлога, али интерактивни ток комуникације скрене у сасвим други правац.

Изразито лошом комуникацијом између партнера сматра се када се сваки контакт своди на поновно оживљавање старог конфликта који није никад успешно разрешен.

У конфликтној као и у хармоничној комуникацији потребан је партнер. Схватање да су сви узроци неспоразума у другој особи и несагледавање сопствене улоге у генези конфликта значајно отежава могућност успостављања квалитетне комуникације.

Теме о којима се никада не комуницира неприметно ће стварати конфликте на другим, додирним областима.

Конфликти као неспоразуми у комуникацији нису увек штетни. Добро разрешен конфликт има позитивно дејство, као када ветар растера маглу. Када се говори о комуникацијским вештинама мисли се на овладавање техникама које помажу да се конфликти, уколико дође до њих, разрешавају на конструктиван, кооперативан начин у коме нема губитника.

Основне поставке за успешно комуницирање и превазилажење комуникацијских конфликта су:

- препознавање проблема. За препознавање проблема најбоље су речи (што конкретније), а мање пожељни погледи или гримасе које је теже тумачити;

- препознавање потреба и емоција које су у позадини комуникације и упознавање осталих учесника комуникације са њима. Недовољно јасно идентификована осећања и потребе ретко резултирају адекватним понашањем и правилним одлукама;

- јасни захтеви у вези са другим учесницима комуникације. Друга страна лакше може испунити нека очекивања уколико су му она позната. Прећутни захтеви најчешће се не могу остварити.

Наведена три захтева лакше је остварити уз још неколико помоћних техника. То су: поштовање туђих потреба и осећања, преузимање одговорности за сопствене поступке, спремност да се чује и друга страна (слушање отвореног ума) и бављење проблемом где се напада проблем, а не особа.

Инвестицију коју уложе сви они који се баве младима у њихово овладавање техникама комуницирања вишеструко се враћа јер успешно комуницирање омогућава прогрес и појединцу и друштву у свим областима живота. То је посебно важно за породични живот јер су многи бракови и односи између деце и родитеља „пали» на испиту комуникације упркос емоцијама које су биле позитивне.

3. ПОРЕМЕЋЕНИ ОДНОСИ У ПОРОДИЦИ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ПАРТНЕРСКЕ ОДНОСЕ

Проучавају се три седмице, љубе се три месеца, свађају се три године, а подносе тридесет година; а деца почињу поново.

Хиполит Тен (1828-1893)

То је живот: породични, брачни, дечји, родитељски.

А све почиње са љубављу и браком, и сви у својим улогама (супружничким, родитељским, дечјим, братско-сестринским) пролазе „уобичајени“, често трновит пут породичног живота, савладавајући га, више или мање, успешно, на овај или онај начин (водећи га или прекидајући га). А „оквир« у коме се све одиграва је породица.

Породица је једна динамичка организација са деловима (структура) и процесима (динамика у релационим односима) који реципрочно интерагују; она је систем који се активира ауторегулацијом; систем отворен за интеракције са другим системима (у оквиру друштва); систем који карактерише стална тенденција ка хомеостазии, али и капацитети за трансформацију. Јединствена целина, сама по себи и за себе, али и нераскидива потка друштвене целине.

Породични систем обухвата сва понашања и артикулише их у једно заједничко функционисање. У том смислу се може говорити о поремећеним односима тј. дисфункционалности породичног система (породичних односа).

Суштина нормалних породичних односа, тј. функционалног породичног система је адекватност у испуњавању развојно-одговарајућих „задатака« породице (емоционалних, васпитно-образовних, економских; задатака породице са малим дететом, породице са школским дететом, адолесцентом, породице „празног гнезда«), и сваког члана понаособ (улога супружника, улога родитеља малог детета, школског детета, адолесцента, улоге школског детета), складни међусобни односи са капацитетима за толеранцију, отвореност и трансформацију, могућност самоостварења у породичном и друштвеном (средина) миљеу, и индивидуална сигурност и задовољство који из тога произлазе.

За остварење тих нормалних породичних односа, поред љубави која је неопходна, потребан је и одређен степен емоционалне и социјалне зрелости партнера који ће омогућити да породични брод сигурно плови и одолева свим животним бурама и олујама на које наиђе. То значи, на индивидуалном плану, достићи онај степен зрелости који омогућава задржавање избора функционисања на једној интелектуалној (објективној) или емоционалној (субјективној) бази (концепт самодиференцијације), што омогућава хармонично функционисање јединке.

Акутни или хронични поремећај у равнотежи емоционалних снага у породичном систему (релациони систем-односи) је аларм за активацију адаптационих система породичног система ради одржања хомеостазе породице (структурне и функционе).

Напетост у емоционалним односима две особе (члана породице - најчешће брачног партнера) која увек постоји, често, уместо интерперсо-

налног конфликта или субјективног незадовољства једне особе другом, тежи растерећењу и то померањем на трећу особу у систему (а то је често дете - концепт тријангулације).

У таквим ситуацијама адаптациони механизми могу и сами бити патолошки и у том смислу је врло тешко, „на први поглед» дијагностиковати поремећене односе у породици. „Симптоми» јесу: свађе, конфликти, туче, „бег» од куће, презаузетост пословима ван куће, „ледено ћутање», као и алкохолизам, психосоматски поремећаји, депресије, ментални поремећаји и поремећаји у понашању деце. Овакав „скривени» симптом често може бити у функцији „спасиоца» породичног система и тада говоримо о патолошкој хомеостази породице. Породица „нормално» функционише, а један члан („спасилац») је „жртвован» као идентификовани члан са проблемом (често је то најслабији члан породичног система).

У породицама где родитељи не могу међусобно да комуницирају, поремећај детета (нпр. поремећај понашања у школи где је дете „проблем») отвара њихове међусобне комуникацијске канале (они комуницирају око детета и његовог поремећаја). Треба нагласити да дете има најчешће важну улогу у регулацији брачног конфликта. Ако родитељи не могу наћи заједнички језик ни око једне ствари а да то не изазове сукоб, фобија детета „има улогу» да држи родитеље раздвојене (симптом регулише дистанцу) и тако има протективну улогу.

Понекад родитељи своја осећања одсликавају на својој деци (процес породичне пројекције) и родитељска емоционалност дефинише на шта њихово дете личи тј. какво је.

Мајка, која је несигурна и боји се да је њен брачни партнер не напусти пројектује своја осећања на дете и стално о њему говори: „оно се боји да остане само, оно је плашљиво, не може ништа без нас...» То може имати мало заједничког са реалношћу детета, али може постати реалност детета. Дете почиње да се понаша у складу са оним шта се од њега очекује (шта му се поручује) и то постаје играње улога у континуитету. Коришћењем детета родитељи стабилизују сопствено функционисање и односе.

Суштина познавања адаптационих механизма у дисфункционалним породицама ради одржања патолошке хомеостазе породице, има двоструки значај.

Оно што је на први поглед јасно и препознатљиво је свакако значај терапијске интервенције у датом тренутку када проблем постоји (у ма ком се облику он презентовао) и његово решавање.

Јасно је да се свака дисфункционалност у породичним односима реперкутује не само на чланове те породице већ и на друштво у разним доменама и обиму, и прелази у категорију социјалне проблематике (смањена радна ефикасност, соматски и/или ментални здравствени проблеми и следствена радна неактивност, промена економског статуса породице, поремећаји понашања и ментални поремећаји деце...). У контексту чињенице да је породица основна ћелија друштва можемо рећи да у оваквим ситуацијама и друштво посредно „пати» и да је неопходна посредна друштвена интервенција преко

специјализованих служби (брачна саветовалишта, медицинско-психолошке службе, службе социјалног рада...) као помоћ породицама са поремећеним породичним односима.

Много значајнији је онај, не тако јасан (на први поглед), и не тако близак циљ ових терапијских интервенција у породицама са поремећеним односима.

Не треба заборавити да је породица прва школа детету за његову будућу породицу, а родитељи његови први учитељи. Једноставно речено, кроз живот у својој породици дете «учи» како да прима и даје љубав, стиче поверење у самога себе и друге људе, учи да цени себе и друге, формира осећање одговорности, вредносни систем...

Дете, успостављањем емоционалних односа са својим родитељима, формира свој став о свету уопште, изграђује себе кроз своје искуство односа са њима, и кроз њихова понашања у породици учи (теорија развоја везивања, теорија социјалног учења) обрасце љубавног, супружничког, родитељског понашања. То је његова реалност - сазнања и знања која ће понети из своје примарне породице у свој даљи живот - свој брак, сопствену породицу (брачног партнера, децу); оно што диктира његове изборе (брачног партнера) и решења. Овај феномен - процес идентификује се као међугенерациско преношење образаца породичног функционисања у свим видовима. У томе је највећи значај правовремене стручне помоћи дисфункционалним породицама (породицама са поремећеним односима). Правовремена стручна помоћ тада постаје оставштина за будућност.

Понекад (судећи према статистичким подацима, нажалост, све чешће), као резултат дисфункционалности у породици услед „трајно поремећених брачних односа» долази до развода брака. Развод брака је заправо распад породице и нужно (иако је у неким случајевима најбоље решење за дату ситуацију и једини „лек» за поремећене односе) доноси нове проблеме за бивше супружнике и децу, а самим тим посредно и за друштво у целини.

Разорност и експанзија брачног конфликта у друге системе (шира породица, радно место, службе социјалног старања, правосудни систем) је свакако најинтензивнији непосредно пре и у време самог развода брака. Посебно због тога јер се поставља, као ново, питање старатељства над децом тј. поверавање малолетне деце на чување и васпитање по разводу брака, што може бити извор нових конфликта.

Важно је да стручњаци (друштво преко стручњака из правног, медицинско-психолошког и система социјалне заштите) помогну супружницима-родитељима у процесу развода брака. То значи да они треба да прихвате да је брак разведен, да супружнички однос престаје али да родитељство траје и да им омогуће да у новонасталој ситуацији обнове родитељску одговорност и створе функционалне односе унутар разведене породице. Стручна помоћ у процесу развода брака је помоћ у кризи, за породицу у целини али и за сваког члана понаособ. При томе, дете има приоритет и процењује се место детета и потребе у садашњости али и будућности.

Резултати десетогодишње студије follow-up (Walateina и сарадника),

којом је било обухваћено 110 деце из 54 разведена брака су указали су на то да су код ове деце, у статистички значајном степену, били присутни: акутни дистрес, хронична љутња, анксиозност, депресија и тешкоће адаптације и да су сва ова реаговања била повезана са разводом њихових родитеља. Највећи број деце жели да сачува своју породицу.

Љубав је увек племенита и лепа али стварност се брине да она пролази кроз шуму коприва. (Мартин Кеселт)

У контексту ових сазнања неопходна је стручна помоћ детету у прихватању реалности распада брака у разрешењу љутње и самооптуживања, прихватању коначности развода и остваривању реалистичких нада и планова у односима са другима и својим местом у породици и друштву.

Свесност озбиљности и одговорност при заснивању породице, с једне стране, и познавање „замки» које живот носи, препознавање кризних тренутака у породичном животу и спремност за тражење стручне помоћи, са друге стране, су предуслови хармоничног породичног живота.

9. А. Лакић (123-127)

4. ИЗБОР ПАРТНЕРА И ПАРТНЕРСКИ ОДНОСИ

1. Питање које се односи на добре и лоше критеријуме избора партнера за заљубљивање

Ово зависи од тога шта се од забављања очекује. Ако партнерски однос две особе које се „забављају» укључује и љубав, дакле емоционални однос, подударање интересовања, узајамно разумевање, толерантност, посебно различитости, привлачност и сексуално комуницирање, доживљај неспутаности, односно личне слободе, међутим, не у мери која би довела до доживљаја притиска, „морања» или „жртвовања», онда су то и елементи који су битни да један такав однос пружа задовољство партнерима. Један од важних чинилаца је ниво зрелости, првенствено емоционалне, а онда и интелектуалне, физичке, социјалне, као и то колико је сваки партнер самосталан. Висок степен везаности и/или зависности од примарне породице (родитеља, браће, сестара), као и чврсте везаности неке друге природе (религијске, политичке, националне, итд.), могу да буду озбиљна сметња једном здравом, добром партнерском односу, одн. „забављању».

Недостатак свега горе поменутог може да буде индикатор евентуалних сметњи у партнерском односу, одн. чинилац будућих неслагања, конфликта па и озбиљних сукобљавања. Висока очекивања од партнера или партнерског односа, велики захтеви, неузимање у обзир ставова, схватања, мишљења, система вредности, односа које сваки партнер има са другим особама, такође, могу да буду чиниоци који указују на могуће тешкоће у партнерским односима. Треба истаћи да склоност алкохолу или дроги, коцкању, физичком разрачунавању, запостављању другог, најчешће доводе до тешкоћа и проблема у партнерским односима.

2. Питање које се односи на добре и лоше критеријуме избора брачног партнера

И ово зависи од тога шта се од брака очекује. Ако не узмемо у обзир бракове из материјалних интереса, бракове унапред договорене од стране родитеља, бракове настале под притиском, већ бракове у чијој основи је првенствено љубав, онда су осећања најважнији чинилац кога треба да смо свесни приликом одлучивања за брак. Мишљења да ће љубав „доћи касније», ретко се потврђују. Љубав је основа која чврсто везује људе и омогућава постизање доживљаја задовољства и среће брачним односом. Жеље везане за потомство, одн. деце, или не, такође су важан елеменат при одлучивању за брак. Ако се партнери у овоме не слажу, вероватна су незадовољства која могу да се јаве било да до деце дође или не. Поред љубави, и свега поменутог што је важно за задовољавајући партнерски однос, „забављање», треба имати у виду да успешан заједнички живот двоје људи подразумева и спремност за одређена одрицања, која омогућавају постизање онога што оба брачна партнера желе. Јасно схватање и одређивање одговорности, сопствене и партнерове, такође

је важан чинилац. Посебно питање је однос према родитељима, сопственим и партнеровим. Неопходно је да имамо у виду да је свако од нас на неки начин везан (емоционално) за своје родитеље и да настојање да партнер промени свој однос према родитељима ретко дају очекиване резултате. Уколико имамо више ослоњања у себи, потребно нам је мање ослањање на друге, па и на брачног партнера. Дobar контакт са собом и добар контакт са партнером, представљају добру основу за здрав, задовољавајући брачни однос.

Недостатак горе изнетог смањује могућности задовољавајућег брачног односа. Партнера не треба бирати уколико он испуњава само нека од наших очекивања, сматрајући да ће оно друго доћи по себи касније. Уколико постоје нека крупна размимоилажења, неразумевања или сукоби, неопходно је сагледавање свих важних момената пре доношења коначне одлуке. Сексуално неслагање је често један од кључних момената лоших брачних односа, па то треба имати у виду. Велике разлике у годинама, социјалном статусу, нивоу образовања, као и културолошке, националне и религиозне разлике, саме по себи, појединачно, не морају бити кључни фактор неуспешне везе. Ипак, што је више разлика, већа је и вероватноћа да се појаве тешкоће. Чак и када су млади људи врло толерантни према разликама, реаговање најближе и даље околине може да представља проблем. Из свега овога не следи сугестија да треба унапред одустати од везе са партнером који је врло различит од њих. Препорука младим људима треба да буде да је важно да познају међусобне разлике, да буду свесни свог односа према њима, јесу ли спремни да их прихвате, да узму у обзир однос својих ближњих и социјалне средине према њима и да буду реалистични у процени могу ли да изађу на крај са свим тим.

3. Питање које се односи на карактеристике успешног и неуспешног забављања

Питање је шта се сматра успешном везом. Узевши у обзир нека општа схватања успешне везе су трајније, иако ово није апсолутно, јер има лоших веза које су трајне. Успешне везе омогућавају партнерима испуњавање очекивања везаних за брак или партнерски однос, а то су најчешће узајамно разумевање, прихватање, толерантност, слагање у неким важним стварима, сексуално слагање и, наравно, на првом месту постојање узајамне љубави. У успешној вези партнери су задовољни, ефикасни у ономе што раде, пуни енергије, спремни да изађу у сусрет једно другом, да поднесу одређена ограничења и одрицања. Они једно друго схватају као субјекте, особене личности, а не као објекте, односно средства за постизање неких својих личних циљева.

Мањак горе изнетих чинилаца може довести до неуспешности везе, односно партнерског односа. Непостојање љубави, разумевања, толерантности, узајамног прихватања, непостојање јасног разграничења одговорности, спремности на одрицања, неуважавања различитости, незадовољство на сексуалном плану, омаловажавања, повређивања, алкохолизам, наркоманија, склоност ка коцки, често доводи до удаљавања партнера, незадовољства,

трпљења и раскида. У лошијој варијанти однос се продужава и у оваквим условима доводећи до узајамних оптуживања, незадовољства, неефикасности у раду, неадекватних односа према деци, неуротичног и психосоматског реаговања.

4. Питање које се односи на карактеристике успешног и неуспешног брака

Слично као за партнерски однос („забављања»), с тим што је брак обично трајнија веза која омогућава задовољење већег броја потреба, као што је нпр. потреба за потомством. Обавезе и одговорности брачних партнера су веће и дуготрајније, за њихово успешно извршавање потребна је већа зрелост партнера, спремност на одлагање и одрицање од неких жеља и потреба.

У неуспешним браковима најчешће је приметан недостатак љубави, недовољно разумевање и поштовање брачних партнера, нетолерантност, неприхватање партнера онаквог какав је, одн. тенденције да се он промени према жељи другог партнера, недостатак заједничких ставова у подизању деце, неслагање са родитељима и породицом партнера, незадовољавајући сексуални односи, ванбрачне везе итд.

5. Питање које се односи на последице лошег партнерског односа (забављања и брака)

Вероватно једна од најгорих је да се лош однос наставља, што доводи до незадовољства, љутње, смањења опште ефикасности, неуротичног и психосоматског реаговања, све до општег незадовољства животом, које некада даје депресивну слику особе.

Уколико је брак неуспешан догађа се све горе поменуто, с тим што, уколико партнери имају децу, све ово оставља утисак на децу, односно њихово васпитање није адекватно, пошто су васпитни ставови у оваквом браку различити. Поред тога, лош брак родитеља не даје добар образац за партнерски однос и брак деце, када она одрасту и почну да стварају ове везе. Те обрасце носи свако од нас у себи и није лако изаћи из лошег обрасца и развити адекватан партнерски и брачни однос ако овај образац није био добар.

10. С.Опанковић, М. Костић (213-216)

V. ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА

1.1. ДЕФИНИЦИЈА ПОПУЛАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ

У стручној литератури популациона политика се сматра функцијом друштва, односно реакцијом целине (државе) на репродуктивна понашања (индивидуа) са циљем постизања промена тих понашања којима би се обезбедио опстанак, трајање и развој целине у непрекидном обнављању. Како целина (друштво) не функционише стихијно, већ организовано са јасном поделом улога, произлази да популациону политику треба да формулише и спроводи држава преко својих органа, што не искључује учешће других институција друштва него га подразумева.

Популациона политика треба да делује на узроке који доводе до недовољног или прекомерног рађања, што значи да треба да буде заснована на научним сазнањима и етичким начелима и да уважава слободу и права појединца да сам одлучује о рађању.

„Популациона политика јесте саврмени покушај изналажења споне између демографских интереса и бихевиоралних модела. Овладавање демографским кретањем претпоставља две стратегије: прилагођавање неминовном и мењање могућег. Тако је у демографији општеприхваћена подела на адаптивне и упливишуће мере популационе политике. Политика прилагођавања трендовима представља одговор на овде-и-сада постојеће потребе и потребе које ће се испољити у будућности услед дејства актуелних демографских процеса. Упливишућа политика има за циљ промену демографске динамике и трендова ради усклађивања са очекиваним друштвено-економским процесима. У научном смислу, стратегије су иманентно комплементарне будући да су везане за динамичке процесе између којих постоји повратна спрега» (Аврамов, 1993).

Међународна конференција о становништву и развоју, пета по реду, одржана у Каиру 1994. године, усвојила је Програм акције у којем се, између осталог, каже да је примена популационе политике право сваке државе које се остварује у складу са националним законима и развојним приоритетима, уз пуно поштовање различитих религијских и етничких вредности, културног наслеђа и универзално признатих људских права. Популационе политике су, према овом документу, саставни део културног, економског и социјалног развоја, с циљем да се побољша квалитет живота свих људи.

1.2. РАЗЛОЗИ ЗА ПОПУЛАЦИОНУ ПОЛИТИКУ

Разлози за рехабилитацију рађања, односно за обезбеђивање просте репродукције становништва су вишеструко оправдани.

Разлози биолошке природе детерминисани су постојањем аналогичности у обнављању свих живих врста што је универзално правило њиховог понашања. Поставља се питање због чега то не би тако било и када је реч о људској врсти?

Иако бројност јесте услов биолошког трајања и обнављања, она није

сама себи сврха. Мотивација за рађање, како су показала нека истраживања, налази се у потреби за продужењем врсте и проналажењем смисла живота.

Морални разлози одређени су правом народа на одбрану континуитета живота претходних генерација.

Сав живот и стваралаштво у протеклим вековима и данашњици губи смисао ако се материјалне и духовне тековине, културне вредности, симболичке творевине, вековима стваране, немају коме преносити, обogaћивати и даље развијати. У хијерархији етичких вредности произвођење живота човечанства је несумњиво темељна вредност јер је све друге претпостављају (М. Марковић, 1997).

Економски разлози садржани су у неповољним кретањима структуре становништва, којима се погоршава однос између потенцијално активног и издржаваног становништва на штету активног. Повећање удела старог, издржаваног, становништва значи смањивање могућности улагања у младе који тек треба да се укључе у радну снагу, што слаби економскс потенцијале становништва и угрожава његову производну функцију.

Многи демографи с правом упозоравају да депопулација слаби одбрамбене снаге друштва и да је тешко претпоставити да би међународно окружење одолело изазовима немогућности неке земље да организује своју заштиту и сачува своје границе.

У условима постојања различитих етничких група на истом простору, довођење наталитета на ниво који обезбеђује просту репродукцију становништва побољшава стање свих етничких група и темељно мења однос међу њима, смањујући поводе за етничке, социо-психолошке и политичке тензије, па и могуће ексцесе. Истовремено, уједначавање репродукције хетерогених популација повећава шансу коегзистенције и раста животног стандарда.

1.3. ЦИЉЕВИ ПОПУЛАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ

У формулисању популационе политике, у литератури се с правом указује на значај циљева и принципа због њихове сложености и друштвених мера или стимулатора који могу бити анти или пронаталитетно оријентисани, зависно од врсте поремећаја у репродукцији становништва на коју се жели деловати.

Општа карактеристика циљева и прииципа популационе политике је сложеност везе између агрегатних и индивидуалних феномена и процеса који су објективно супротстављени, али за које истовремено постоји објективна потреба да буду подударни.

Решења овог проблема могуће је тражити у оном делу веза индивидуе и друштва које су неспорно подударне. То су, пре свега, хуманитарни и социјални циљеви друштва, који се изражавају у систему слобода, права и дужности човека и грађанина, афирмацији човека и његове личности, уважавању вредности људског живота, материјалном и друштвеном благостању, усавршавању друштвеног уређења, биолошкој репродукцији друштва и друго. Истовремено, то су и индивидуални циљеви, јер се човек као личност, са свим својим

аспирацијама, остварује у друштву и у континуитету генерација. Та подударност треба да постане и део репродуктивне свести и понашања, јер се може материјализовати само нормализовањем обнављања становништва.

Универзални циљ савремене популационе политике је умерено рађање и продужење средњег трајања живота. Остваривањем тог општег циља постигло би се просто обнављање становништва и побољшао би се квалитет живота постојећих генерација, што садржи и читав низ посебних циљева који су иманентни популационој политици: од хуманизације и модернизације биолошке репродукције друштва, до свесног, жељеног и одговорног родитељства и побољшања здравља мајки и деце.

Да би била делотворна, популациона политика треба да буде широко заснована и адекватно артикулисана у односу на нивое друштвеног организовања и компетентност за њено спровођење.

У принципу, друштвене мере и акције треба да су позитивне, у складу са аспирацијама жена и мушкараца и да су ослобођене од репресија и рестрикција (Маџура, 1997).

1.4. НАЧЕЛА ПОПУЛАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ

Као и сваки сложен систем друштвеног деловања, тако се и систем мера у прилог рађању мора заснивати на сопственим принципима. Они, између осталог, треба да одреде карактер и идеолошку страну његовог концептуалног оквира. Ово питање изискује посебно разматрање чију полазну основу могу да чине следећи принципи:

Људска права - сви брачни парови и појединци имају основно људско право да слободно и одговорно одлучују о броју своје деце.

Универзалност - мере у прилог рађању односе се на све чланове суб-популације којој су упућене.

Интегралност - мере су саставни део целокупне политике друштва, као што су то и циљеви чијем остваривању треба да служе.

Конзистентност - уважавање човековог понашања у другим сферама личног и породичног живота и циљева и мера политике друштва у другим областима.

Дугорочност - трајност мера, без временског ограничења.

Поступност - увођење и интензивност мера сагласно знањима и материјалним могућностима друштва.

Солидарност - равномеран распоред трошкова биолошке репродукције на целокупно становништво.

Разноврсност - мере покривају све области човековог живота, релевантних за политику обнављања становништва.

Диференцијалност - појединачне мере су јединствене или диференциране на основу једног или више критеријума (Рашевић, 1999).

Поред ових принципа, истраживања родитељства, свакидашњег живота и положаја жена у породици указују на то да се родитељство може рехабилитовати на принципима квалитета живота. Оно се мора афирмисати као

лични избор, а не колективна принуда, као вредност по себи, а не за друге. Родитељство треба да буде афирмација слободе и права, а не дужности. Оно не треба да буде чин личне храбрости у условима нестабилног и неповољног окружења, већ чин самоактуализације и алтруизма.

Да би се то омогућило, неопходно је да се развије институционално окружење које ће фаворизовати родитељство и популациона политика која ће бити усредсређена на децу и њихове старатеље (Благојевић, 1994).

1.5. СТАВОВИ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА О ПОПУЛАЦИОНОЈ ПОЛИТИЦИ

Своје ставове о популационој политици, Уједињене нације изражавају организовањем међународних конференција о становништву и усвајањем одговарајућих завршних докумената.

Прва конференција (Рим, 1954) била је посвећена афирмацији истраживања становништва и демографији као предметној дисциплини.

На Другој конференцији (Београд, 1965) била су покренута следећа питања: социјалне и економске последице брзог раста становништва, значај популационе политике уопште и планирање породице.

Њен домет је био у томе што је подстакла политичке процесе у вези са проблемима становништва.

Трећа конференција (Букурешт, 1974) је, и поред разлика у ставовима између индустријских и земаља у развоју, усвојила Светски план акције у области становништва. Основни циљ Плана био је оспособљавање земаља да ефикасније решавају своје популационе проблеме, као и промоција одговарајућег међународног договора за решавање тих проблема. За остваривање наведеног циља, утврђени су следећи општи задаци: „подстицање разумевања за популациону материју и различитост популационих проблема као и комплекса односа између становништва, ресурса, животне средине и развоја на свим нивоима; унапређење положаја жене; промоција социоекономских мера и програма који утичу на основне компоненте раста становништва, његову расподелу и структуре; предлагање смерница за популационе политике; промоција развоја и спровођења популационих политика где је то неопходно и подстицање развоја одговарајућих образовних, информативних, истраживачких и статистичких институција и сервиса за заштиту здравља породице». (М. Рашевић и М. Петровић, 1999).

Четврта конференција о становништву одржана је 1984. године у Мексику. Документ који је усвојен представља надградњу Светског плана акције, а у својих 88 препорука за његово спровођење садржи и нове елементе. Они се односе, пре свега, на побољшање положаја жене, планирање породице, развој мреже сервиса за планирање породице, образовање мушкараца, жена, адолесцената и сеоске популације, доступност безбедних и ефикасних средстава за контролу плодности као и неопходност интеграције популационе политике и политике оппггг развоја и на еколошку равнотежу.

Потребе деце, адолесцената и старе популације посебно су разрађене,

а значајна пажња је посвећена међународним миграцијама и правима легалних миграната.

Усвојена је и Декларација о становништву и развоју.

Пета конференција о становништву одржана је у Каиру 1994. године, уз учешће 186 делегација националних влада.

На Каирској конференцији усвојен је Програм акције који посебно истиче два принципа: сви парови и појединци имају основно право да одлуче слободно и одговорно о броју и размаку рађања деце, као и право на информације, образовање и средства да то учине.

Најважнији циљеви и задаци Програма акције су:

- Садржај
- Везе између популације, економског раста и циљног развоја
- Партнерство између мушкарца и жене
- Породица
- Циљеви и задаци

Укључивање популационе материје у економске и развојне стратегије, приоритет развоја људских ресурса, елиминација и редукција неприхватљивих модела производње и потрошње, промоција популационе политике и подршка економском расту.

Партнерство између мушкарца и жене

Правичан статус за жену на свим нивоима и у свим сферама, услови за самоостваривање жене, подједнака заступљеност жена на свим нивоима политичког и јавног живота, елиминисање свих облика дискриминације жене, онемогућавање експлоатације жене, спречавање насиља над женом, омогућавање жени да комбинује трудноћу, дојење и подизање деце са запослењем и промоција пуног укључивања жене у јавни живот и мушкарца у породични живот.

Породица

Уважавање потреба и права породице, пружање неопходне помоћи и заштите, посебно угроженој породици, социјално осигурање и флексибилно радно време, посебно за породице са једним родитељем.

Садржај

Циљеви и задаци

Раст становништва и структура

Убрзање демографске транзиције, оптимизирање демографских трендова, универзални приступ основном образовању и здравственој заштити, одговорно родитељство, акције битне за децу, адолесценте и старе, развој формалне и неформалне мреже институција система економске и социјалне сигурности, промоција вишегенерацијске породице и самоостваривање старих људи.

Репродуктивна права и здравље

Приступ свим појединцима одговарајућег узраста репродуктивном здрављу најкасније до 2015. године, укључивање жена у вођење, формулисање и спровођење релевантних програма за промоцију репродуктивног здравља и утврђивање потреба целокупног становништва за информацијама, сервисима

и методама планирања породице.

Здравље, морбилитет и морталитет становништва

Примарна здравствена заштита свих људи, промоција здравља, нутриционог статуса и добробити одојчади, деце и жена, продужење средњег трајања живота, смањење стопе морталитета, саветовање, информисање и едукација становништва, здрава животна средина, партиципација заједнице у сервисима здравствене заштите и пуна ефикасност здравствених програма.

Просторни размештај становништва, урбанизације и унутрашње миграције

Постићи равнотежу у просторној дистрибуцији, смањити значај унутрашњих чинилаца који узрокују унутрашње миграционе токове, усвојити регионалне развојне стратегије са оријентацијом на развој малих градова, градова средње величине и сеоских области, пораст квалитета живота у урбаним центрима, елиминисати узроке и последице присилних миграција, ублажити узроке међународних миграција и поштовати универзално призната људска права.

Образовање

Универзална доступност квалитетног образовања и повећање свести, знања и разумевања за популационе потребе и проблеме на свим нивоима, укључивање медија у ширење знања и мобилизацију јавног мњења и стварање специјалиста за популациону тематику на универзитетском нивоу.

Садржај

Циљеви и задаци

Научна истраживања

Спроводити квантитативна и квалитативна истраживања у свим одговарајућим научним дисциплинама, а посебно оних које детерминишу репродуктивна понашања и решења популационих и развојних политика.

Партнерство између влада и невладиних организација и приватног сектора

У стварању, спровођењу, праћењу и евалуацији популационих и развојних политика развијати партнерство између владе и невладиних организација и приватног сектора.

Национална акција, интернационална кооперација и активности после Конференције

Мобилисати финансијска средства за примену Програма, обезбедити повезивање између земаља, популационим и развојним плановима обухватити целокупну популацију, повећати знање менаџера као и способности и мотивације свих који формулишу, спроводе и евалуирају националну стратегију у овој области, повећати међународну финансијску и техничку помоћ земљама у развоју и земљама у транзицији и периодично обавештавати Генералну скупштину УН о спровођењу Програма акције.

1.6. ИСКУСТВА ПОПУЛАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ У СВЕТУ

Први систематски напор модерних европских држава да подигну ниво рађања забележен је 20-тих и 30-тих година (Француска, Немачка и Шведска).

Карактеристике мера у домену фертилитета у тим годинама су:

- вера у делотворност рестриктивних мера,
- став о примарном значају економских варијабли.

Искуства су показала да рестриктивне мере не дају жељене резултате или имају само краткотрајне ефекте. Брзо је уочена и некомпатибилност демографског и друштвеног динамизма.

Спорост демографских промена условила је дефаворизовање демографских питања од стране политичких елита које се фокусирају на социјалне проблеме, због брзих решења и политичких поена.

Економска детерминанта репродуктивног понашања није ни једина, нити одлучујућа. На значају добијају и друге мере, а проширено је сазнање о неопходности комплексних мера.

Током 60-тих и 70-тих година у развијеним земљама политика према фертилитету добија преовлађујућу форму демографски неутралног деловања и то преко економско-социјалног положаја породице, преко политике према породици и преко мреже осталих социјалних политика.

Популациона политика има два циља:

- смањивање трошкова родитељства и
- ублажавање неједнакости у животном стандарду између породица са децом и без деце.

Циљна група је породица, али се порастом кампање о праву детета, циљ усмерава ка деци.

Мере којима се операционализују ови циљеви могу бити:

- у новцу (или системом пореских олакшица),
- у услугама,
- у регулисању радног статуса и могућностима усклађивања рада и родитељства,
- у мерама индиректног финансијског давања,
- у програмима чувања деце запослених родитеља,
- у планирању породице и остваривању права на слободно одлучивање о родитељству.

Генерални принцип је у томе да у условима довољних ресурса мере буду универзалне и дистрибуиране као елементарно право сваке породице, родитеља, односно детета.

Постоје земље са експлицитном популационом политиком (Белгија, Француска, Холандија) и земље у којима политика подршке породици има имплицитни карактер и саставни је део социјалне политике (Грчка, Енглеска, Данска, Шпанија). Источноевропске земље имале су наглашен степен експлицитности пронаталитетног приступа.

Без обзира на то који је модел популационе политике изабран, конкретизација мера има у високом степену идентична или слична решења.

Тако, на пример, облици новчаних давања у готово свим европским земљама садрже дечји додатак, додатак самохраним родитељима, додатак за школовање, додатак за рођење детета и др. Дечји додатак је најстарија и најзаступљенија мера, готово универзална, са следећим основним карактеристикама: најчешће њега добијају сва деца, износи се различито утврђују од земље до земље (према редоследу рођења, према узрасту деце, према просечном дохотку породице, са готово обавезном индексацијом према расту зарада или према расту трошкова живота). Посматрано у релативном односу према основици од које се утврђује, највише износе има Србија (20% за прво дете, 25% за друго дете и 30% од просечне зараде по запосленом у привреди Републике за треће дете), затим Француска (за два детета 22%, за три 50%), Мађарска (за једно дете 8% просечног дохотка, за два детета 24%, за три детета 47%) и Шведска која додатак одређује у износу од 9% плате индустријског радника по детету, а укупан износ за једну породицу максимизира на нивоу од 25% исте основице.

Друга новчана давања имају различите износе, а заједничке карактеристике су им да једнократним или давањима у неколико рата, подржавају рођење детета и закључивање брака, односно помажу побољшању материјалног положаја породице са децом које имају низак стандард и које су дефицитарне, односно задовољавају одређене примарне потребе деце (школовање, лечење и негу хендикепиране деце).

Међу мерама материјалне подршке високо су заступљена тзв. индиректна финансијска давања, кроз пореске олакшице, редукацију трошкова саобраћаја и друге бенефиције.

Развијеност услуга породици и деци је један од битних услова за доношење одлуке о рађању, али и индикатора стандарда. Отуда се развој и функционисање сектора услуга подстиче различитим стимулацијама, од пореске политике до разних комуналних олакшица.

Иако се усклађивање рада и родитељства сматра веома значајним подручјем актуелне и будуће популационе политике, решења нису у свему подударна. Најчешће, западноевропске земље гарантују сигурност радног односа за време трудноће и изричито забрањују отпуштање трудница. Све више се уједначавају решења која респектују прилагођавање радног времена потребама запослених родитеља, могућност part-time запослења, као и коришћења флексибилног радног времена. Међутим, дужина породилског одсуства се знатно разликује од земље до земље, док висина надокнаде зараде за време породилског одсуства зависи од износа плате пре одсуства и све је више земаља које надокнаду исплаћују у висини плате.

Мере индиректног финансијског давања лоциране су у сферу пореске политике, а основни приступ у томе је увођење олакшица за породице са децом, а не повећавање висине пореза за породице без деце, односно приступ је по правилу позитиван, стимулативан, а не негативан и рестриктиван.

Чување деце је подручје популационе политике које постаје све значајније, сразмерно повећавању нивоа образовања и запошљавања жена. Међутим, понуда установа за дневно збрињавање деце запослених родитеља није адекватна потребама. Она је веома хетерогена и креће се од веома висо-

ког процента обухвата деце (Шведска и Француска) до готово потпуног одсуства друштвене интервенције. За Шведску и Француску, осим високог обухвата, карактеристично је и високо учешће општинског буџета у партиципацији цене боравка и подршка и подстицај развоју приватног сектора који допуњава институционални државни систем. Па ипак, у Француској, од укупно 2.300.000 деце испод три године старости, 57% збрињавају мајке, 12% други чланови породице, 6% нерегистроване неговатељице, а тек приближно 11% је у јаслицама, 5% у јавно финансираним вртићима и 9% збрињавају регистроване неговатељице (Аврамов, 1993). Исти аутор наводи налаз једног истраживача који говори о томе да када недостају или када су недовољни јавни програми за збрињавање деце, за већину породица „нема избора, влада случајност и срећа».

Најтежа ситуација је у збрињавању деце до три године старости, па је већина европских породица приморана на различите стратегије сналажења, од напуштања посла до поверавања деце нерегистрованим неговатељицама.

У европским земљама постоје и изражени проблеми неусклађеног радног времена институција за збрињавање деце и родитеља, нарочито у неконвенционалне сате. У новије време диверзификација рада и тржишта рада отварају проблем збрињавања деце чији родитељи раде повремено, нередовно и у неуобичајене сате и дане.

Очигледно је да и у земљама развијене привреде и постојања популационе политике постоји раскорак између преузимања јавне одговорности за збрињавање деце запослених родитеља и њихових потреба у томе, као и развојних потреба њихове деце.

Мере за планирање породице и остваривање права на слободно одлучивање о родитељству добијају широку заступљеност у либералним законима о абортусу, развијености и доступности установа, сервиса и саветовалишта, адекватној информисаности о методама контроле рађања и снабдевености тржишта свим контрацептивним средствима. Важан стратешки циљ планирања породице је: информација - едукација - комуникација, уз коришћење метода рада карактеристичних за активно учење.

Када је реч о институцијама популационе политике, ни у једној земљи политика подршке породици се не спроводи с једног места. Спроводи је различита министарства (за финансије, за рад, за социјалну заштиту), а у неким земљама постоје организациони облици за породицу чија је улога, по правилу, координативна. Постоје и консултативна тела која формирају владе, као и институти за планирање породице.

Популациона политика може бити централизована или децентрализована, мада је значајно истаћи да скоро све земље, које мере политике подршке породици спроводи на регионалном или локалном нивоу, чине то симултано и комплементарно.

За разлику од развијених земаља, земље у развоју су у последње две деценије, из позиције *laissez-fair* прешле у супротну позицију и усвојиле политику према фертилитету, отворено и широко, као интегрални део планова развоја. Тако, данас нешто више од половине земаља у развоју имају широко

постављену популациону политику која обухвата високу скалу питања и проблема. Централно место у томе заузимају програми за планирање породице.

Значај програма за планирање породице је двострук. Он делује, пре свега, директно, отклањајући препреке задовољавања манифестних и диференцираних потреба за контролом рађања парова или жена. Његово индиректно деловање огледа се у подстицању и подржавању латентних, амбивалентних или неартикулисаних потреба и утицању на формирање става о малом броју деце као идеалу коме треба тежити.

Програм за планирање породице, ширењем знања, доступности метода контроле рађања и стварањем повољне климе, снижава како општу и метод-специфичну тако субјективну и објективну цену (трошак) употребе контрацепције и намерног прекида трудноће. Страх од моралне или социјалне неприхватљивости ограничавања рађања, страх од ризика по здравље одређених метода контроле рађања, страх од контрацептивне грешке, утрошак времена, негативна лична или породична перцепција и несхватање партнера, спадају међу најважније елементе који утичу на формирање цене. Неутралисање психолошких, културних, породичних и друштвених баријера делује двосмерно. Инструментално и детерминишуће. Утиче не само на понуду већ и на тражњу. Омогућава реализацију ниских норми рађања и важан је елемент за усвајање става о малој породици као идеалу.

За прихватање новог модела репродуктивног понашања у релативно кратком временском периоду битно је дејство програма и на изградњи уверења да је мали број деце економска и здравствена добробит на микро нивоу, индивидуалном и породичном и да је породица са двоје, највише троје деце прогресивна, развојна и еколошка потреба државе и захтев будућих генерација. Програм за планирање породице допринос је стварању уверења да индивидуа може и мора сама да доноси одлуке везане за рађање и подизање деце укључујући и број деце, размак између њих, године отпочињања и завршетка рађања. Његово спровођење истовремено представља и промоцију нових идеја и улога у модерној култури, укључујући и нов статус жене. Искуства показују да се посебан квалитет у спровођењу програма подстиче укључивањем у акције локалних ауторитета, верских, политичких, уметничких и др.

Кад је реч о садржају програма, битно је да нуди широку лезеу метода рада и средстава за контрацепцију, да је материјално, финансијски и нормативно покривен, да постоји могућност флексибилне примене, контроле и евалуације као и да постоји адекватан политички контекст за његово спровођење.

Ефикасност спровођених програма за планирање породице је несумњива. Смањење нивоа плодности на најмање половину вредности у односу на 1970. годину, остварено је у земљама које спроводе популационе програме више од десет година. То су већином земље са ниским или ниско-средњим нивоом националног дохотка, што потврђује да је популациона политика пресудна за убрзање демографске транзиције. Више тумача транзиције репродуктивних норми од високих ка ниским у земљама у развоју готово подједнако значајну улогу приписују и структурним, културним и тех-

нолошким променама у друштву као основним елементима социо-економског развоја и активностима програма за планирање породице. Vongaarts је, чак, проценио, на основу емпиријских података из више средина, да су програми за планирање породице одговорни за 43% пада фертилитета становништва у земљама у развоју између раних шездесетих и касних осамдесетих година.

4..А. Гавриловић, (31-37)

2. УЛОГА И ЗНАЧАЈ ПРЕДШКОЛСКИХ УСТАНОВА У ПОПУЛАЦИОНОЈ ПОЛИТИЦИ

2.1. АКТУЕЛНИ ДЕМОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ У СРБИЈИ

Развитак становништва Србије у другој половини XX века има карактеристике оствареног демографског преображаја. Промене које су остварене биле су и позитивне и негативне. Позитивним променама сматрају се, пре свега: раст броја становника, модернизација репродуктивног модела, смањење смртности становништва, брза и разноврсна покретљивост становништва, развој скоро свих структура, посебно старосне, образовне и економске. Негативним променама сматрају се оне које су довеле до истовременог постојања дуалног типа репродукције, реверзибилних трендова смртности појединих старосно-полних група, наглашеним емиграцијама, посебно младих и образовних кадрова, већих или мањих поремећаја у територијалном распореду и развојку појединих субпопулација (Рашевић, 1995. године).

Већ половином прошлог века у централној Србији и Војводини појавио се проблем недовољног рађања.

У периоду од 70-тих до почетка 90-тих, ниво рађања, односно стопа укупног фертилитета, била је око 20 одсто испод потреба за замену генерација, и углавном стабилизована на том нивоу.

У 90-тим је у свакој години ниво рађања био нижи него у претходној, за око 30 одсто испод потреба. Стопа укупног фертилитета у централној Србији, у периоду 1991-1999. година, опала је са 1,73 на 1,40 или за 19,1%, а у Војводини са 1,72 на 1,43 или за 16,9%. У 2000. и 2001. години бележи се благи раст нивоа рађања на оба подручја, док подаци који се односе на период од 2001. до 2004. године указују на његову благу стабилизацију.

Међутим, испољени благи раст и стабилизација у последњих неколико година нису такви да се може говорити о почетку решења проблема. Наиме, стопа укупног фершилитета је и даље за 25% нижа од потребне (2,1) за просту замену генерација.

Посматрано преко природног прираштаја, као најмаркантнијег показатеља развојка становништва, стање је следеће: Војводина има негативну стопу природног прираштаја становништва од 1989, а централна Србија од 1992. године. Према подацима Републичког завода за статистику из области виталне статистике за 2003. годину, стопа природног прираштаја за Републику Србију износи - 3,3, односно за централну Србију - 2,8, а за Војводину - 4,5. Посматрано у апсолутним бројевима укупан број живорођених у 2003. години је 79.025, а укупан број умрлих 103.906, односно природни прираштај је - 24.921. Исти показатељи за централну Србију су 58.644 живорођених, 74.205 умрлих, а природни прираштај је - 15.561. У Војводини је у 2003. години број живорођених 20.381, умрлих 29.741, а природни прираштај - 9.360.

Ако се ниво посматрања са агрегатног пренесе на општински, онда негативне тенденције показују сву драстичност свог испољавања. Од 161 општине у Србији само девет има позитиван природни прираштај, а Црна Трава

има стопу природног прираштаја од - 20,5, Гацин Хан - 16,8, Рековац -15, Књажевац - 14,5, Бољевац - 13,3, Нова Црња - 12,7, Житиште - 12, Ириг- 11,8, Пландиште - 10,6, Чока- 10,1, итд.

Чиниоци недовољног рађања су стални предмет бројних истраживања. Постоји сагласност међу истраживачима да је ниска плодност становништва дубоко условљен, законит процес као и да су ниске репродуктивне норме као и неповољни услови за њихово остваривање иманентна својства развијених друштава.

Од чинилаца који се налазе у детерминистичкој основи недовољног рађања, досадашња сазнања успела су да препознају и објасне следеће:

- индустријализација,
- смањење сеоског становништва,
- урбанизација,
- измештање производне функције из породице,
- укључивање жене у рад,
- еманципација жене,
- споро решавање стамбених потреба,
- неразвијен сектор услуга,
- социјално осигурање којим се решава проблем издржавања у старости,
- задовољавање психолошке потребе за децом малим бројем (једно или двоје) деце,
- самореализација постаје централни животни циљ, а слобода избора појединца израста у врхунски етички принцип,
- у домену емотивног и сензуалног живота превладавају приватни критеријуми над институционализованим нормама,
- страх од преузимања обавеза које могу сузити подручја нужна за самореализацију јединке,
- родитељство је ризик јер смањује шансе појединца да користи потенцијалне предности осталих животних опција,
- збрињавање деце и професионална активност делимично су инкомпатибилне активности,
- ниске опште репродуктивне норме,
- тренутни услови живота и место у друштвеној структури,
- институционална ограничења,
- индивидуална потреба да се не буде другачији од већине,
- друштвени притисак да се не буде различит од већине.

У актуелним условима, најновија научна сазнања потенцирају и следеће чиниоце:

- веома велики пад стандарда,
- трошење огромне енергије на преживљавање,
- страх од будућности,
- немогућност запослења,
- одлагање заснивања брака,
- одлагање рађања,

- немогућност решавања стамбених проблема,
- велика одговорност за дете и његову перспективу,
- висока цена детета - у новцу, времену и животним опцијама,
- инвестиција времена у материнство смањује време за остваривање других високовредних циљева,
- поремећен систем вредности,
- дубока економска и друштвена криза,
- криза породице,
- неспремност друштва да значајније партиципира у подизању и васпитању деце.

Нека истраживања код нас, спроведена половином деведесетих (Мари-на Благојевић) показала су да су жене доминантне у одлучивању о нерађању што произлази из два доминантна чиниоца: «неповољних услова живота, или ниског квалитета живота и ограничености женских ресурса који се у економији преживљавања интензивно и екстензивно користе...

Низак фертилитет код нас није резултат ниске вредности деце, већ обрнуто. Што је виши ниво захтева који родитељи постављају себи, што су деца важнија у њиховим животима и што су друштвене могућности ограниченије, то је логична индивидуална стратегија, и стратегија пара - рађање малог броја деце. Нерађање, тако, није ни «егоизам», ни «хедонизам», већ својеврсни алтруизам.»

Други проблем становништва Србије је старење становништва. Демографско старење у нас одвија се истовремено с врха старосне пирамиде (повећање удела старих) и од њене базе (смањење удела младих). Овај процес нарочито је интензиван током 90-тих година.

Према резултатима пописа 2002. године, број старих (65+) је готово изједначен са бројем младих (млађи од 15 година). На почетку овог века становништво Србије спада у групу најстаријих популација Европе и света, а пројекције за наредних 50 година показују да ће процес старења бити континуиран и веома интензиван, а удео старих (65+) у укупном становништву кретаће се до 27,5%. Нарочито интензивно ће бити старење старих. Број старих преко 80 или више година представљаће четвртину укупног броја старих.

Последице старења становништва повећаће расходе за пензије и за здравство и отвориће читав низ потреба старих које ће захтевати реформу социјалног сектора. Ово тим пре јер већ сада једна половина старих живи у старачким домаћинствима, а друга у мешовитим. Анкета о животном стандарду из 2002. године показала је да је у Србији сиромашно 14,8% старих и да је сиромаштво старих на селу два пута веће него у граду, а у старачким домаћинствима око три пута.

Положај старих и данас и у будућности захтева и захтеваће већу бригу друштва.

За пројекције о развоју становништва Србије у наредних пола века, цитираћемо следећи закључак:

«На основу свих седам варијаната средњорочне пројекције, очекује се пад данашњег броја становника Србије у наредних пола века. Чак и када

би се преко ноћи остварио ниво плодности који дугорочно обезбеђује замену генерација (у просеку нешто мало више од два детета по жени), пад се не би зауставио ни за педесет година. При том, већ за две деценије, према највероватнијој (средњој) варијанти, Србија би имала милион становника мање него данас» (В. Никитовић, 2006).

Поред ових, несумњиво најтежих проблема, постоје и бројни други који данас оптерећују развитак становништва Србије, делујући синергијски и смањујући могућност спонтаног решавања у догледној будућности.

Поставља се питање да ли се може нешто чинити и ко је тај у друштву ко треба да тражи одговоре на проблеме демографског развитака? Та питања протежу се кроз целу историју људског друштва и у историјском искуству нуде нам различите одговоре.

2.2. ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА - ОДГОВОР ДРЖАВЕ

Бројни су разлози због којих се мора тражити одговор на проблеме недовољног рађања. Најчешће се наводе разлози биолошке, историјске, економске, моралне и одбрамбене природе, затим, разлози који се тичу животног тока садашњих и будућих генерација. Човек је на сваком ступњу свог развитака морао решавати и питања сопствене репродукције - одржавања живота и опстанка. Ипак, савремена популациона политика конституисала се почетком XX века, прво у Француској, а затим и у другим земљама света.

Под појмом «популациона политика» у стручној литератури се сматра функција друштва, односно реакција целине (државе) на репродуктивна понашања индивидуа са циљем постизања промена тих понашања којима би се обезбедио опстанак, трајање и развој целине у непрекидном обнављању. Друштво - целина не функционише стихично, већ организовано, са јасном поделом улога у обезбеђивању опстанка и задовољавању општедруштвених и заједничких потреба. Како је потреба за трајањем друштва у непрекидном обнављању једна од потреба првог реда приоритета, произлази да о њој треба да брине држава преко својих органа, укључујући и подразумевајући и друге институције друштва.

«Популациона политика јесте савремени покушај изналажења споне између демографских интереса и бихевиоралних модела. Овладавање демографским кретањем претпоставља две стратегије: прилагођавање неминовном и мењање могућег. Тако је у демографији општеприхваћена подела на адаптивне и упливишуће мере популационе политике. Политика прилагођавања трендовима представља одговор на овде - и - сада постојеће потребе и потребе које ће се испољити у будућности услед дејства актуелних демографских процеса. Упливишућа политика има за циљ промену демографске динамике и трендова ради усклађивања са очекиваним друштвено-економским процесима. У научном смислу, стратегије су иманентно комплементарне будући да су везане за динамичке процесе између којих постоји повратна спрега.» (Аврамов, 1993).

Популациона политика треба да делује на узроке који доводе до недовољног или прекомерног рађања, што значи да треба да буде заснована на научним сазнањима и етичким начелима и да уважава слободу и права појединца да сам одлучује о рађању. Она треба да обезбеди подударност између личних и друштвених циљева и потреба, при чему је на страни индивидуе неприкосновено право да сама одлучује о рађању, које је у савремено доба универзално цивилизацијско достигнуће, нормативно санкционисано правним документима Организације Уједињених нација и њених институција, док је на страни друштва обавеза да нађе политички одговор прихватљив за све чиниоце друштва који ће деловати на њихова индивидуална понашања тако да се она у сфери репродукције одвија и у складу са потребама друштва. Како се види, популациона политика (као и друге политике) мора се сматрати делатношћу (надлежношћу, задатком) државе, њене скупштине, њене владе, министарстава и других органа. Само држава има моћ (компетентност, механизме, могућу новчану потпору усвојеним програмима) да установи и подржи програме и мере популационе политике и контролише њихову ефикасност.

Елементи тако схваћене популационе политике преносе се у програме и документе органа и институција државне структуре, удружења грађана и друге невладине организације, посебно у оне које се баве питањима планирања породице, друштвене бриге о деци, популационе политике и развоја становништва.

У формулисању популационе политике посебна пажња се посвећује циљевима, принципима и садржајима због њихове сложености и друштвених мера којима се жели деловати на поремећаје у репродукцији становништва.

Општа карактеристика циљева и принципа популационе политике је сложеност веза између агрегатних и индивидуалних феномена и процеса који су објективно супротстављени, али за које истовремено постоји објективна потреба да буду подударни.

Решење овог проблема могуће је тражити у следећем:

У корпусу основних људских права - право на живот, право на физички и психички интегритет и право на људско достојанство - налази се и право на слободно рађање као универзално цивилизацијско достигнуће. Одлука да се постане родитељ је неприкосновено право сваког човека и њу доносе парови заједно и равноправно. У животу људи, то је најсложенија одлука, не само због тога што бити родитељ значи преузети дугорочне економске обавезе, бригу и психолошку подршку детету, него и целоживотну улогу која пружа истовремено задовољство и доноси значајне терете.

Због тога родитељство мора бити уважавано и подржавано мерама популационе политике и унапређивањем квалитета живота људи.

Такође, подударност индивидуалних и друштвених циљева треба тражити у оним вредностима које се изражавају у систему слобода, права и дужности човека и грађанина, афирмацији човека и његове личноста, уважавању вредности људског живота, материјалном и друштвеном благостању и усавршавању друштвеног уређења зато што су то и индивидуални циљеви, јер се човек као личност, са свим својим аспирацијама, остварује у друштву и у

континуитету генерација. Подударност индивидуалних и друштвених циљева постаје део репродуктивне свести и понашања и изражава се у нормализовању обнављања становништва.

У операционализацији, друштвене мере и акције треба да буду позитивне, у скаладу са аспирацијама жена и мушкараца, ослобођене од репресија и рестрикција.

Популациона политика треба да буде:

- научно утемељена,
- компатибилна развојној политици,
- позитивна,
- усмерена ка индивидуализацији,
- усредсређена на децу и њихове родитеље или друге старатеље,
- јавно промовисана,
- спровођена једнако према свим члановима друштва без разлике и без дискриминације по било ком основу,
- јединствена,
- стабилна са важношћу на дуги рок,
- подложна евалуацији,
- отворена за могућност утврђивања и спровођења додатних мера од стране ужих територијално-политичких заједница и
- покривена адекватном мрежом институција и служби за ефикасно спровођење.

Влада, као легитимни носилац власти, треба да буде кључни носилац популационе политике.

Популациона политика може се моделирати на експлицитни или имплицитни начин. У европским земљама, без обзира на изабрани модел, она има два циља:

- смањивање трошкова родитељства и
- ублажавање неједнакости у животном стандарду између породица са децом и породица без деце.

Мере којима се операционализују ови циљеви могу бити:

- материјална давања (или пореске олакшице),
- услуге,
- регулисање радног статуса и могућност усклађивања рада и родитељства,
- индиректна финансијска давања,
- програми чувања деце запослених родитеља,
- програми планирања породице,
- програми популационе едукације и други.

Мере подршке рађању обезбеђују се политиком подршке породици и мерама социјалне политике.

Уједињене нације изражавају своје ставове о популационој политици организовањем конференција о становништву и усвајањем одговарајућих завршних докумената. Тако је на Петој светској конференцији о становништву, одржаној у Каиру 1994. године, усвојен Програм акције у којем се, између

осталог, утврђује одговорност сваке државе за формулисање и примену популационе политике, коју, у различитом степену, дели и целокупна људска популација, за заједничку будућност. Примена популационе политике је право сваке државе које се остварује у складу са националним законима и развојним приоритетима, уз пуно поштовање различитих религијских и етничких вредности, културног наслеђа и универзално признатих људских права. Популационе политике су, према овом документу, саставни део културног, економског и социјалног развоја, с циљем да се побољша квалитет живота свих људи. У самом Програму се као значајан циљ и задатак утврђује укључивање популационе материје у економске и развојне стратегије, успостављање институционалних механизма на различитим нивоима који ће то гарантовати, приоритет развоја људских ресурса, елиминација и редукција неприхватљивих модела производње и потрошње и промоција популационе политике.

Популациона политика у Србији од 1945. године до сада следила је ставове ОУН о популационим питањима и све до санкција међународне заједнице наша земља била је учесник у свим активностима на том плану (II светска конференција о становништву одржана је у Београду 1965. године). Па ипак, мере популационе политике које су се установљавале нису увек биле ни конзистентне, ни шире распрострањене, нити су се остваривале у континуитету. Каснило се са уочавањем проблема у обнављању становништва, па и са утврђивањем одговарајуће политике. Усвајање резолуција савезне и републичке скупштине из 1969, 1983 и 1989. није пратила потребна активност на доношењу и спровођењу одговарајућих мера.

Шта даље?

Проблеми развитка становништва су сложени, озбиљни и дуготрајни са импликацијама на целокупан живот. Због тога, њихово решавање не може бити препуштено спонтаним токовима. Популациона политика државе, пре свега, затим локалне самоуправе и невладиног сектора мора бити одговор на демографске проблеме.

Такође, важан ресурс за популациону политику, који до сада није био довољно коришћен, јесте институционални систем који је у непосредном додиру са родитељима и потенцијалним родитељима. Његова улога је вишеструка, директна и индиректна, али незамењива у даљем развоју популационе политике и тражењу путева и начина за савладавање разноврсних препрека познатих и непознатих у детерминистичкој основи недовољног рађања.

У таквом приступу популационој политици, значајну улогу и задатке имају и предшколске установе као део институционалног система.

2.3. ПРЕДШКОЛСКЕ УСТАНОВЕ - НЕЗАОБИЛАЗАН ЧИНИЛАЦ ПОПУЛАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ

Улога и значај предшколских установа у популационој политици једног друштва може се сагледавати на различите начине, из различитих перспектива. За потребе овог рада сматрамо умесним да то учинимо у контексту узрока настанка ових установа, суштинских карактеристика њихове делатности, про-

мена у сфери рада, промена у породици, феномена родитељства, еманципације жене и потреба детета раног узраста.

Познато је да је прву предшколску установу основао Роберт Овен, 1800. године, у Њу Ланарку, с циљем да обезбеди збрињавање мале деце за време док су њихови родитељи на раду и да се истовремено деца васпитавају, образују и просвећују. «Тако ће многе од вас мајки моћи зарадити више за издржавање своје деце, мање ћете се за њих морати бринути и мање страховати, а деца ће бити спречена да поприме било какаве лоше навике и поступно ће се припремати да стекну оне најбоље»- говорио је оснивач прве предшколске установе у свету, Роберт Овен, мајкама мале деце. Те чињенице - да предшколске установе збрињавају, негују, васпитавају, образују, компензују различите ускраћености и обезбеђују потребе деце за храном, одмором и адекватно уређеним и опремљеним простором за њихово одрастање, чине њихову делатност мултифункционалном. За разлику од свих других институција, само предшколске установе подржавају и подстичу укупан психофизички и психосоцијални развој мале деце. Због тога, оне су, већ више од два века у свету, и више од 160 година код нас, сигуран ослонац породицама са малом децом.

Са становишта популационе политике, све наведено упућује на потребу постојања предшколских установа и развоја њихових капацитета до нивоа да увек могу обезбедити услове за боравак сваког детета којем је то потребно.

Истраживања у свету показала су да рађање другог детета у највећем степену зависи од искуства у подизању првог детета (за просту репродукцију становништва потребно је да стопа фертилитета буде 2,1, односно да свака жена у просеку роди 2,1 дете). Истраживања код нас су показала да се од свих мера популационе политике у области друштвене бриге о деци највише вреднују предшколске установе и породилско одсуство (А. Пошарац, 1995) и да за чување првог и другог детета родитељи у највећем броју имају у опцији предшколску установу, као и да је то најфреквентнији облик чувања деце од три до седам година старости (А. Гавриловић, 1995).

Задовољавање потреба породице за збрињавањем мале деце, као најочигледнији израз социјалне функције предшколских установа, је веома значајан и за популациону политику, па и у одређивању њиховог статуса и нормативном уређивању њихове делатности ова функција треба да има равноправан третман са васпитно-образовном и превентивно-здравственом.

Остварене промене у сфери рада, које су изместиле производну функцију из породице, индустријализација, урбанизација и укључивање жене у процесе рада изван породице, стварају код жене конфликт улога који је евидентан. Решење тог проблема једино је могуће у смањивању конфликта, односно у обезбеђивању услова који омогућавају жени да успешније и без притиска, тензије и стреса обавља своју радну и родитељску улогу. Предшколске установе имају у томе значајне могућности чијим коришћењем могу допринети смањењу конфликта улога жене и повећању њене спремности за рађање следећег детета.

Предшколске установе треба да обезбеђују облике рада и услуге за

којима породица и деца имају потребе, да развијају потребе за облицима рада и услугама које саме осмисле и да у свакој средини прилагођавају своје радно време потребама породица. На тај начин ове установе доприносе би стварању повољнијег и подстицајнијег амбијента у којем одвијање свакодневног живота може тећи мањим трошењем енергије, мирније и лакше. Такво животно окружење повољније је за доношење одлуке о рађању. Једноставно, даје већу сигурност, што је неопходна претпоставка за родитељство.

Промене у породичном животу у савремено доба су бројне и разноврсне: у структури, у односима, у функцијама, у вредностима. За улогу предшколских установа у популационој политици, све промене у породичном животу су релевантне, јер, посматрано у целини, оне продукују потребе породице које свој манифестни облик добијају у све наглашенијим везама између породице и институција усмерених на пружање помоћи породици. У постојећим социо-економским условима породици је за остваривање њених основних функција неопходна помоћ друштва, на једној страни, а на другој страни, интереси друштва задовољавају се, прво, кроз остваривање репродуктивне, а потом и других функција породице. Од друштвено условљених промена у оквиру породице треба посебно имати у виду процесе њене даље атомизације, односно смањења универзалности и популарности брака и пораста изванбрачних унија (кохабитација) и различитих модела живљења. «Ова кретања изазвала су даљи пад фертилитета (мисли се на развијене земље западне Европе) испод нивоа неопходног за просту репродукцију становништва. Тиме се тежиште породице са роитељства преноси на партнерство, што је све проузроковано јачањем секуларизма, све интензивнијим испољавањем индивидуализма, тежњама ка самореализацији, професионалном успеху, па и хедонизму, тако да поједини аутори чак говоре и о успостављању «културе нарцизма». (М. Бобић, 2006).

Ове промене називају се и «друга демографска транзиција» која се дефинише на следећи начин:

- 1) транзиција од «златне ере брака ка рађању кохабитације»;
- 2) транзиција од детета као главног елемента породице ка пару као битном елементу;
- 3) транзиција од «превентивне контрацепције» (да би се избегло рађање трећег и четвртог детета) «ка концепцији самоостваривања» (зачеће може да се планира када се хоће);
- 4) транзиција од једнообразних система породица и домаћинства ка разноврсним облицима» (Prinz, 1995, према: М. Бобић, 2006).

Јасно је да ће у таквим променама за подизање деце расти значај институционалног система који ће и сам морати да се мења и у квантитативном и у квалитативном смислу остваривања своје делатности. Са аспекта подршке родитељству, као важном циљу популационе политике, предшколске установе треба да осавременевају и побољшавају сарадњу са родитељима у подизању и васпитању деце и да обављају свакодневну функцију у оним аспектима родитељства за које су стручно компетентне, и то савременим и различитим облицима - трибине, предавања, радионице, саветовања, дискусије и др.

Родитељство доноси многа емоционална задовољства, али и целоживотну бригу, одговорност и оптерећење.

«Дете захтева време и стрпљење, ремети устаљене обавезе, свакодневицу и одмор, захтева мењање навика, повећава умор, и психички и физички. Дете узрокује континуирани, повећани ниво стреса код родитеља. Родитељи нерадо говоре о овој страни медаље свог искуства, пошто постоје врло јаки друштвени и лични притисци и очекивања да се буде добар родитељ, посвећен свом детету у сваком тренутку дана и свакој прилици. Али неоспорно је да стрес родитељства постоји и да је за неке родитеље тај индекс стреса висок.» (Н. Капор-Стануловић и А. Бјелица, 2005).

Ако у друштву постоје ослонци за тешкоће родитељства, повећаће се шансе за рађање већег броја деце од једног којим се задовољавају личне (психолошке) потребе, али не и друштвене, за обнављањем становништва. Предшколске установе, у свом делу посла, треба да буду отворене за тешкоће родитељства и да га олакшавају до могућих граница - богатством облика рада и услуга, радним временом прилагођеним променема у окружењу, али и саветима, јер је родитељство вештина која може да се учи.

Еманципација и остваривање равноправности жене треба да буду у фокусу предшколских установа како би потпомогле остваривање тих процеса и омогућиле да се деца могу рађати, подизати и васпитавати без ризика. Еманципација жене значи остваривање њених потенцијала у образовном, радном, професионалном и друштвеном смислу, а њена равноправност значи њен једнак положај у раду, у породици, исту плату за исти рад и адекватну заступљеност у свим облицима руковођења и управљања.

У свим задацима које предшколске установе треба да остварују са аспекта и циљева популационе политике, у фокусу пажње морају једнако бити и родитељи и дете, најбољи интерес детета и његове развојне потребе. Потребе деце задовољавају се (у предшколским установама):

- адекватно уређеним и опремљеним простором;
- организацијом и распоредом живота у сваком облику рада или услузи који гарантују задовољавање основних безбедносних, биолошких и психолошких потреба детета;
- обезбеђењем социјалне сигурности, васпитања, образовања и превентивне здравствене заштите и
- остваривањем васпитно-образовног рада, на свим узрастима, који подразумева и подстиче оптимални развој здравог детета у свим аспектима.

Остваривање васпитно-образовне функције предшколске установе пружа могућност за ненаметљиво и континуирано остваривање циљева и задатака популационе политике у раду са децом - у домену одређивања васпитно-образовних циљева, задатака васпитача и активности деце. Предшколске установе раде са децом, за децу, за породице, за друштво. Деца која бораве у предшколским установама живеће у будућности и треба да се васпитавају за будућност тако да стварају здраво друштво, друштво које ће моћи да врши своје функције, друштво у којем ће породица и деца, једнакост, демократија и

социјална правда бити високо вредновани, друштво у којем ће сваки појединац моћи да развије и оствари своје потенцијале.

Популациона политика била би адекватнија и богатија уколико би предшколске установе и школе остваривале и следеће задатке:

- да своје окружење информишу о демографским проблемима;
- да анимирају успостављање веза између родитеља и суседа у организовању одређених врста помоћи у вези са децом на нивоу уже локалне заједнице (суседства), односно микронивоа организовања;
- да у остваривању процеса васпитања и образовања негују и афирмишу најхуманије људске вредности и
- да, у границама својих могућности, подстичу и мобилишу и друге који могу доприносити мењању изразито неповољног стања у развоју становништва.

4.А. Гавриловић (348-361)

VI. ИЗВОРИ

из којих су узети текстови

1. Antoni,R.: Tisztázzuk mi a gender-elmélet, Nőkért. hu Online
2. Будимир Нинковић, Г.: Савремена породица и школа, Учитељски факултет, Јагодина, 2006.
3. Влаховић, Е.: Васпитање за хумане односе међу људима и планирање породице, Министарство просвете, Министарство за бригу о породици, Београд, 1999.
4. Гавриловић, А.: Улога и значај предшколских установа у популационој политици: Настава и васпитање, бр. 3., Београд, 2006.
5. Грандић, Р.: Прилози породичној педагогији, Савез пеадошких друштава Војводине, Нови Сад, 2006.
6. Закон о равноправности полова, Народна скупштина Републике Србије, 2009
7. Јањић-Комар, М., Обретковић М.: Права детета, права човека, Досије и Удружење правника Србије за социјално право, Београд, 1996.
8. Коменски,Ј.А.: „Информаторијум материнске школе (Упутство за материнску школу), фрагменти, Материнска школа. Просвета,Београд 1946./Часопис: Породична педагогија, бр. 1. 2005.
9. Лакић, А.: Васпитање младих за хумане односе међу људима и планирање породице, Министарство просвете, Министарство за бригу о породици, Београд, 1999.
- 10.Опанковић, С., Костић, М. : Васпиатње за хумане односе међу људима и планирање породице, Министарство просвете, Министарство за бригу о породици, Београд 1999.
- 11.Рашевић, М., Гавриловић, А.: Обновљање становништва Србије и популациона политика државе и локалне самоуправе, ЈП „Службени гласник“, Београд, 1999.
- 12.Савовић, М.: Породична педагогија, бр. 1. Београд, 2005.
13. Седлецки, К.: Васпитање младих за хумане односе међу људима и планирање породице, Министарство просвете, Министарство за бригу о породици, Београд, 1999

14. Седлецки, К., Рајин, Г.: Васпитање младих за хумане одосе међу људима и планирање породице, Министарство просвете, Министарство за бригу о породици, Београд, 1999.

15. Тошевски, Ј.: Планета жена – о дејству и еволуцији сексуалности жене и мушкарца, Paripuss, Beograd, 1994.

16. Херцог, М.: Гендер оријентисана социјална интеграција из угла Европске Уније, <http://www. Nőkért.hu> (превод са мађарског језика)

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316. 356. 22 (082. 2)

341. 231. 14 (082. 2)

314. 113 (092.2)

САВОВИЋ, Маргит

Васпитање за хумане односе међу половима
/ Маргит

Савовић – Јагодина_ Педагошки факултет,
2010.

126 стр. ; 21 cm

Тираж 300. – Напомене и библиографске
референце уз текст

ISBN 978 -86- 7604 – 074 – 2

а)Породица – Интердисциплинарни присту
Хрестоматије

б) Права човека – Хрестоматије

с) Популациона политика – Хрестоматије

COBISS . SR - ID 179130124